

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**KÜLTÜR TARİHİ BAKIMINDAN
OSMANLI VASIYETNÂMELERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nilüfer ATEŞ

BURSA 2008

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**KÜLTÜR TARİHİ BAKIMINDAN
OSMANLI VASIYETNÂMELERİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Nilüfer ATEŞ

700522004

Danışman

Doç. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

BURSA 2008

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı'nda 700522004 numaralı Nilüfer ATEŞ'in hazırladığı "Kültür Tarihi Bakımından Osmanlı Vasiyetnâmeleri" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 24/07/ 2008 günü 10.15 – 11.30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)

Doç. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ
Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Osman ÇETİN
Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Vejdi BİLGİN
Uludağ Üniversitesi

24/07/2008

ÖZET

Yazar	: Nilüfer ATEŞ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: IX + 168
Mezuniyet Tarihi	:/...../2008
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

KÜLTÜR TARİHİ BAKIMINDAN OSMANLI VASİYETNÂMELERİ

Vasiyetnâmeler, kültür tarihi kaynağı olmaları yönüyle önem atfedilmesi gereken metinlerdir. Bu tezde, Osmanlı vasiyetnâmeleri özelinde vasiyetnâmelerin tarihî vesikalar içindeki yerine vurgu yapılmıştır. Çalışmanın kaynaklarını Osmanlı tarihinin çeşitli yüzyıllarında yaşamış farklı toplum kesimlerinden kişilere ait seçilen vasiyetnâmeler teşkil etmektedir. Osmanlı vasiyetnâmelerine topluca bir bakış sunulmuş, metinlerin muhtevaları karşılaştırmalı ele alınarak analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışmayı özgün kılan husus da, bu özelliğidir.

Tez, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın teorik kısmını oluşturan girişte, vasiyet ve vasiyetnâme hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bunlar kısaca vasiyet-vasiyetnâme kavramları, Türk ve İslam kültürlerindeki temelleriyle vasiyetnâme yazmanın tarihçesi, vasiyetnâme türleri, Osmanlı vasiyetnâmelerin kültür tarihi bakımından kaynaklık değeri ve çalışmaya temel teşkil eden vasiyetnâmelerin müellifleriyle tanıtımı şeklindedir.

Ölüm düşüncesi ve ölüm sonrası ritüeller hususunda vazgeçilmez belgeler durumunda olan vasiyetnâmelerin geniş muhteva hacmi dikkate alındığında çeşitli konularda da bilgi veren vesikalar oldukları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda çalışmanın I. ve II. Bölümleri vasiyetnâmelerin muhteva analizlerine hasır edilmiştir. Vasiyetnâmelerde öne çıktığı şekilde zihniyet unsurları, I. Bölümde dînî, siyâsî düşünce, otoriteye yaklaşım, kadına bakış ile dünya ve ölüm algısı başlıkları hâlinde incelenmiştir.

II. Bölümde ise, vasiyetnâmeler aracılığıyla toplum hayatına dair hangi tür verilere ulaşılabildiği ortaya konulmuştur. Buna göre önce, vasiyetnâmelerde yer alan bilgiler bağlamında tasavvuf ve ölüm olgularının, Osmanlı toplumunda sosyal ilişkilerin işleyişine etkileri işlenmiştir. Son olarak da ölüm anından cenazenin defnedilişine ve sonrasına dair ölümle ilgili ritüeller hususundaki vasiyetler kategorize edilerek ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

Vasiyet	Vasiyetnâme	Zihniyet	Osmanlı toplumu
Dînî düşünce	Siyâsî düşünce	Dünya-ölüm	ölümle ilgili ritüeller

ABSTRACT

Yazar	: Nilüfer ATEŞ
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı	: İslam Tarihi ve Sanatları
Bilim Dalı	: İslam Tarihi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: IX + 168
Mezuniyet Tarihi	:/...../2008
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ

OTTOMAN TESTAMENTS IN POINT OF HISTORY OF CULTURE

Testaments are important documents that can provide valuable insights into past cultural history of a society. This thesis, with the testaments of the Ottomans as examples, emphasizes the value of testaments as historical documents. The sources for this thesis mainly consist of testaments of people that belonged to different social backgrounds and lived during different centuries within the Ottoman Empire. The contents of the different testaments have been analyzed thoroughly, compared, and contrasted; so that the thesis provides a general overview of the testaments of the time and their cultural implications. This is what makes this thesis unique and original.

The thesis consists of an introduction and two sections. The introduction provides general theoretical information about wills and testaments. It includes a detailed description of the concepts 'will' and 'testament', the history of writing a testament with consideration of its origins in Turkish and Islamic cultures, the kinds of testaments, the value of Ottoman testaments as sources of cultural background and history, and a brief description of the people and their testaments which form the basis of this thesis.

In light of the fact that testaments are indispensable documents for studying death, the rituals that take place after it and, their diverse contents, it is evident that they contain much information on different subjects. Therefore, the first and the second sections of the thesis are dedicated to analyzing the contents of the testaments. In Section One, the testaments are analyzed under the headings of religious and political opinions, approach to authority, view about women and perception of the physical world and death as they reflect the mentality of the people of the time.

Section Two is aimed to reveal the abundant data about society's way of life at the time that can be retrieved from the testament documents. The data sheds light on the effects of mysticism and death on the social relations of the Ottoman people. Finally, testaments containing information about the ritual to take place after death, including the funeral, are categorized and thoroughly analyzed.

Key Words

Will	Testament	Mentality	Ottoman society
Religious thought	Political thought	Physical world-death	After-death rituals

ÖNSÖZ

Osmanlı kültür tarihi kaynakları arasında yer alabilecek şahsî belgelerin sadece bir türü olan vasiyetnâmeler farklı nitelik ve muhteva özelliklerine sahiptirler. Temelde tarihin kaynağı olması düşüncesiyle yazılmamışlardır. Kişisel tercih ve yönlendirmelerin ürünüdürler. Ancak, bunların bireysel boyutunun yanı sıra insanî bir olgu olan ölümle ilişkisi yönüyle toplumsal boyutu da bulunmaktadır. Nitekim vasiyet edenin istekleri, kendisi dışındaki muhataplarını bağlayan hükümler mahiyetindedir. Muhteva itibariyle bakıldığında ise dînî, siyâsî, sosyal, ekonomik vs. çok geniş bir konu yelpazesi ile karşılaşılacaktır. Buna göre kişi için önemli olan her şey vasiyetnâmede yer alabilmektedir. Buradan hareketle; kişinin, ardında bir vasiyetnâme bırakmasının ne anlam taşıdığı, vasiyetnâmesinde hangi tür duygu ve düşüncelerini dile getirdiği, vasiyetnâmelerden yola çıkılarak hayat-ölüm ikilemi arasındaki insanın bunu nasıl bir ilişki temelinde algıladığına dair bir sonuca ulaşıp ulaşılamayacağı, merak edilen hususlar olup bütün bunlara Osmanlı vasiyetnâme örnekleri bağlamında cevap aranacaktır.

Çalışmada on iki vasiyetnâme perspektifinden Osmanlı vasiyetnâmelerine topluca bir bakış sunulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede vasiyetnâmeler üzerine yapılmış bir çalışmanın bulunmaması konunun tespitinde etkili olmuştur. Benzer şekilde farklı nitelikteki diğer belge türleri hakkında yapılacak müstakil çalışmalara örnek teşkil edeceği düşünülmektedir.

Çalışmamda görüşleriyle katkıda bulunan bütün hocalarıma; özellikle tezin her aşamasında eleştiri ve yorumlarıyla beni yönlendirerek ufkumu açan, bütün olumsuzluklara rağmen mütevazı çalışma heyecanımı her zaman tazeleyen danışman hocam sayın Doç. Dr. M. Asım YEDİYILDIZ' a çok teşekkür ederim. Son olarak hayatım boyunca maddi-manevi destekleriyle her zaman yanımda olan anne ve babamı şükran ve minnetle anmayı vazgeçilmez bir görev bilirim.

Nilüfer ATEŞ

Bursa-2008

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a. mlf.	Aynı müellif
a.y.	Aynı yer
bs.	Basım
Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	Editör
h.	Hicrî
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Ktp.	Kütüphanesi
Mat.	Matbaası
m.	Miladî
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
neşr.	Neşreden
No.	Numara
ö.	Ölümü
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
SÜHF	Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi
sy.	Sayı
tah.	Tahkik eden
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ts.	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
UÜİF	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı
vr.	Varak
vs.	Vesaire

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ.....	1
I. KONU, AMAÇ, METOT	1
A. Konu ve Amaç.....	1
B. Metot.....	2
II. VASİYET VE VASİYETNÂME	4
A. Tarihçe.....	5
1. Türk Kültüründe Vasiyet ve Vasiyetnâme.....	5
2. İslam Kültüründe Vasiyet ve Vasiyetnâme.....	9
B. Vasiyetnâme Türleri	12
1. Biçim Açısından	12
2. Muhteva Açısından	12
3. Vasiyetlerin Kapsamı Açısından.....	13
4. Medenî Kanun Açısından.....	13
III. KÜLTÜR TARİHİ KAYNAĞI OLARAK OSMANLI VASİYETNÂMELERİNE BAKIŞ	14
IV. VASİYETNÂMELERİN TANITIMI.....	18
A. Molla Hüsrev ve Vasiyetnâmesi	18
B. Kemal Paşazâde ve Vasiyetnâmesi.....	20
C. Ali Akkirmânî ve Vasiyetnâmesi.....	21
Ç. Ahmed bin Muhammed el-Akhisârî (Rûmî) ve Vasiyetnâmesi	22
D. Gülnûş Emetullah Sultan ve Vasiyetnâmesi.....	23
E. Mehmed Emin Tokâdî ve Vasiyetnâmesi.....	24
F. Muhammed Arif bin Muhammed Kadızâde el-Erzurûmî ve Vasiyetnâmesi.....	25
G. İbrahim Hakkı bin Osman el-Erzurûmî el-Fakîrî ve Vasiyetnâmesi	26
H. Muhammed Şemseddin Nuri Efendi ve Vasiyetnâmesi	27
İ. Saraybosnalı Halil Başızâde Rıdvan Bey ve Vasiyetnâmesi	29
J. Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa ve Vasiyetnâme-i Siyâsî	30
K. Anonim-Üç Sınıfa Üç Vasiyet.....	32
I. BÖLÜM.....	34
VASİYETNÂMELERDE DİLE GELEN ZİHNİYET	34
I. DÎNÎ DÜŞÜNCE	37
A. İnanç Esasları.....	37
B. İbadet Esasları	41

C. <i>Ahlâk: Tasavvuf Merkezli Bakış</i>	43
1. <i>Şeriat-Tarikat İlişkisi</i>	45
2. <i>Tarikatle İlgili Prensipler</i>	47
a. <i>Tarikate Girmekten Maksat</i>	47
b. <i>Şeriat-İman</i>	47
c. <i>Kur'ân</i>	48
ç. <i>Zâhir/Bâtın</i>	48
d. <i>Keramet</i>	48
3. <i>Ahlâki Öğütler</i>	49
II. OTORİTEYE YAKLAŞIM.....	51
A. <i>Ulemâya Bakış</i>	51
B. <i>Kitaplara Bakış</i>	51
III. KADINA BAKIŞ.....	52
IV. DÜNYA VE ÖLÜM ALGISI.....	61
A. <i>Dünyaya Bakış</i>	61
B. <i>Ölüm Algısı</i>	63
V. SİYÂSÎ DÜŞÜNCE.....	65
A. <i>Devlet Yönetimi</i>	66
B. <i>Devlet Anlayışı</i>	70
C. <i>Dış Politika</i>	71
D. <i>İç Politika</i>	72
II. BÖLÜM	74
VASİYETNÂMELER İŞİĞİNDE TOPLUMSAL YAPI	74
I. TOPLUM YAPISI, SOSYAL HAYAT VE VASİYETNÂMELER.....	75
A. <i>Tasavvuf ve Sosyal İlişkiler</i>	77
1. <i>Mürid-Mürşid İlişkisi</i>	78
2. <i>Mürid-Mürid İlişkisi</i>	81
3. <i>Diğer Tarikat Mensupları İle İlişkiler</i>	81
B. <i>Ölüm ve Sosyal İlişkiler</i>	82
II. ÖLÜM İLE İLGİLİ RİTÜELLER VE ÖLÜME HAZIRLIK.....	85
A. <i>Ölenin Hazırlığı</i>	87
B. <i>Yakınların Hazırlığı</i>	89
1. <i>Ölümden Hemen Önce Yapılacak İşlemler</i>	89
2. <i>Ölümden Defne Kadar Yapılacak İşlemler</i>	91
a. <i>Ölüm Haberinin Duyurulması (Salâ)</i>	91
b. <i>Yıkama (Gasl)</i>	91
c. <i>Kefenleme (Tekfin)</i>	92
ç. <i>İskât-Devr, Keffâret</i>	94
d. <i>Dua-Kelime-i Tevhîd Okuma</i>	97
e. <i>Cenaze Namazının Kılınması</i>	98
f. <i>Cenazenin Defnedilmesi</i>	98
g. <i>Kabrin Yeri, Şekli</i>	100
3. <i>Definden Sonra Yapılacak İşlemler</i>	101
a. <i>Telkîn</i>	101
b. <i>Dua-Kur'ân Okuma</i>	103

c. Kurban Kesme, Yemek Verme	104
4. Ölenin Diğer İstekleri	106
SONUÇ	108
BİBLİYOGRAFYA	110
EKLER	116
EK-1: CENAZE İŞLEMLERİ VE HARCAMALARI İLE İLGİLİ TABLOLAR ...	117
EK-2: GÜLNÛŞ EMETULLAH SULTAN VASİYETNÂMESİ	121
EK-3: VASİYETNÂMELERİN ORJİNAL METİNLERİ	125
ÖZGEÇMİŞ	168

GİRİŞ

I. KONU, AMAÇ, METOT

A. Konu ve Amaç

Tarih araştırmalarında kullanılan kaynak türleri genel olarak sözlü, yazılı kaynaklar ve müzelik malzeme olmak üzere üç kısımda değerlendirilmektedir. Bunlar arasında yazılı kaynaklar, kendi içinde farklı niteliklerdeki belgeler olup usulüne ve yerine göre kullanılmalari hâlinde sözlü olanlara nazaran daha güvenilir veriler sunmaktadır.¹ Osmanlı tarihi söz konusu olduğunda öncelikle akla gelen yazılı belgeler ise; arşiv belgeleri (kadı sicilleri, fetvalar, vakfiyeler, tahrir defterleri, fermanlar) ve kronikler/vakayinâmelerdir.² Bunların dışında bu belgelerde doğrudan bilgi bulunmayan hususların aydınlatılmasında başka kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle Osmanlı saray çevresinin dışındaki kültürel ve sosyal hayat söz konusu olduğunda vakayinâmeler haricindeki belgelerin gerekliliği daha belirgin ortaya çıkmaktadır. Arşiv belgeleri, bu noktada en gerekli başvuru kaynakları durumuna gelmektedirler. Bununla beraber arşiv belgeleri arasına girmeyen ancak toplumun düşünce ve yaşam biçimi ile ilgili izdüşümlerin yer aldığı başka yazılı kaynaklar vardır. Bu anlamda manzum ve mensur çeşitli edebiyat ürünleri (şiir, seyahatnâme, siyasetnâme, nasihatnâme, vasiyetnâme, hatıra, biyografi, otobiyografi vs.) yazıldıkları dönemlerinin tanıkları olup Osmanlı toplumunun düşünce ve yaşam biçiminin tahlil edilmesinde yararlanılabilecek eserlerdir. Vasiyetnâmeler, bu edebî türler arasında sayılan aynı zamanda da kişilerin kendi ölümleriyle ilgili istekleri başta olmak üzere çok çeşitli konuları ihtiva eden metinlerdir.

Çalışmada, vasiyetnâmelerin, toplumun düşünce ve yaşam biçimini yansıtmaları yönüyle önemli belgeler olduklarını belirtmek ve Osmanlı kültür tarihi açısından

¹ Kütükoğlu, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usul*, İÜEF Yayınları No: 3579, İstanbul, 1990, s. 21–23; Tarihin kaynakları arasında çok çeşitli malzemeler mevcuttur. Bu kaynaklarla ilgili en genel tasniflerden biri de şöyledir: Gözlem/müşahede, haberler (sözlü, yazılı, resim-harita) ve kalıntılar olmak üzere üç grup olup bunlar da kendi içlerinde alt kısımlara ayrılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Togan, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, 3. bs., Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 36-75.

² Memiş, Ekrem, *Tarih Metodolojisi*, 4. bs., Çizgi Yayınları, Konya, 2005, s. 113-120; Kütükoğlu'nun tasnifinde arşiv malzemeleri yazılı, çizili, görüntülü, sesli arşiv malzemeleri olarak gruplanmış ve incelenmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Kütükoğlu, *a.g.e.*, s. 23-25.

kaynaklık değerine dikkat çekmek amaçlanmaktadır. Bunun için de araştırmanın hareket noktasını, çeşitli yüzyıllara ait seçilen Osmanlı vasiyetnâmeleri teşkil etmektedir.

Tek bir vasiyetnâme söz konusu amacın gerçekleşmesinde yeterli bir veri kaynağı olmayabilir. Ancak topluca ele alındıklarında, bunlardan önemli bilgiler elde edilebilmektedir.³ Örneğin bu çalışma için seçilen metinlerden Molla Hüsrev'in vasiyetnâmesi tek başına fazla bir anlam taşımazken; aynı ya da farklı bir dönemin, benzer özelliklere sahip diğer vasiyetnâmeleriyle birlikte değerlendirilmesi⁴, toplumda ölüm ile ilgili ritüeller hususunda daha genel bilgilere ulaşılmasını mümkün kılmaktadır.

Osmanlı dönemine ait bazı vasiyetnâmeler metin olarak yayınlanmış olmakla birlikte⁵ bunların tarihî değeri üzerinde durulmamış olması bu yönlü bir çalışmanın yapılmasını gerekli hâle getirmiştir. Vasiyetnâmelerin hangi özellikleri itibariyle kültür tarihi araştırmalarına ışık tuttıkları meselesi ise, kültür tarihi bakımından Osmanlı vasiyetnâmeleri başlığı altında tartışılacaktır.

B. Metot

Çalışmada iki aşamalı bir metot izlenmiştir: İlk aşama, belirli nitelikteki vasiyetnâmelerin seçilmesi; ikinci aşama ise, seçilen metinlerin değerlendirilmesidir. Vasiyetnâmelerin seçiminde takip edilen metot şöyle açıklanabilir:

Vasiyet, ölümle ilişkisi sebebiyle toplumun her kesimini yakından ilgilendirmektedir. Dolayısıyla toplumun her kesiminden vasiyetnâme yazarlar olabilmektedir. Devlet adamı, şair, âlim, hâkim, sûfî (şeyh, mürid), asker ya da sıradan bir kimsenin vasiyetnâme kaleme aldığı görülmektedir. Yazma eser kütüphanelerinde

³ Benzer bir yaklaşım, tarih kaynağı olmaları yönüyle Osmanlı mezar taşları için varsayılmaktadır. Bkz: Laqueur, Hans-Peter, *Hüve'l-Bâkî, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, çev. Selahattin Dilidüzgün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 168.

⁴ Aynı dönem için, Kemal Paşazâde; farklı dönemler için, Gülnûş Emetullah Sultan, Saraybosnalı Rıdvan Bey vasiyetnâmeleri kullanılmıştır.

⁵ Özdek, Refik, *Siyasi Vasiyetnâmeler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976; Kılıç, Aziz, *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.

Arapça, Farsça ve Türkçe çok sayıda müstakil vasiyetnâme mevcuttur. Bunlara kadı sicillerinde geçen vasiyetler ile aslında birer vasiyetnâme niteliğindeki vakfiyeler de dâhil edilebilir. Şüphesiz her biri geçmişe ışık tutmaları yönüyle ayrı bir değer taşımaktadır. Ancak bunların hepsini tespit edip sayısal olarak ifade etmek pek mümkün görünmemektedir.

Müstakil vasiyetnâmeler dışında vasiyetnâme özelliği taşıyan diğer belgeler konunun sınırlandırılması zorunluluğundan dolayı çalışmanın dışında bırakılmışlardır. Bunlar ayrıca inceleme konusu yapılabilir. Bu tezde, Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde kayıtlı bir vasiyetnâme ile özel bir vasiyetnâme hariç tutulursa daha ziyade Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı Türkçe yazılmış vasiyetnâmeler kullanılmıştır. Araştırma aşamasında karşılaşılan en önemli güçlük, konunun zamansal sınırlandırılması noktasında olmuştur. Bu sorun aşılabilmiş olsaydı vasiyetnâme metinlerinin kaynak olarak değeri daha net bir biçimde ortaya konmuş olabilecekti. Somutlaştırmak gerekirse; belirli bir dönemin aynı tipteki (örneğin ritüel ağırlıklı olan) vasiyetnâmeleri bağlamında ölümle ilgili ritüellerden hangilerinin o dönem toplumunda yaygın olarak uygulandığı bilgisini elde etmek mümkün olabilirdi. Ancak bazı dönemlere ait kaynak yetersizliği nedeniyle (örn. XV. yüzyıl) böyle bir sınırlandırma mümkün olamamıştır. İlk dönemlere ait konuyla ilgili -başka alanlarda da olduğu gibi- oldukça az belge mevcuttur. Örneğin XV. yüzyıldan sadece Molla Hüsrev'in vasiyetnâmesine ulaşılabilmektedir. Son dönemlere yaklaşıldıkça vasiyetnâme kayıtlarının sayısı da artmaktadır. Özellikle XIX. yüzyıla ait çok sayıda vasiyetnâme mevcuttur. Bunlar arasında ise farklı üslup ve muhtevadaki metinlere örnekler oluşturacak şekilde bir sınırlamaya gidilmiştir. Buna göre örnek olarak seçilen vasiyetnâmelerin dönem itibarıyla ilki XV. yüzyıla, sonuncusu XIX. yüzyıla aittir.

Vasiyetnâmeler toplumun farklı kesimlerine (valide sultan, âlim, mutasavvıf, yönetici, halk) aittir. Bunlara bir de anonim bir vasiyetnâme dâhil edilmiştir.

Çalışmanın ana kaynaklarını oluşturan vasiyetnâmelerin değerlendirilmesi aşamasında ise muhteva analizleri yapılmış; elde edilen bilgiler, iki ana bölümde incelenmiştir. I. Bölümde vasiyetnâmelerden hareketle yazıldıkları döneme dair dîmî

düşünce, otoriteye yaklaşım, kadına bakış, dünya ve ölüm algısı ve siyâsî düşünce; II. Bölümde toplum yapısı, sosyal hayat ve ölüm ile ilgili ritüeller üzerinde durulmuştur.

Muhteva analizine geçmeden önce bu giriş kısmında vasiyet–vasiyetnâme ile ilgili genel bilgiler verilerek Osmanlı vasiyetnâmelerinin kültür tarihine kaynaklık etme değeri tartışılacaktır. Müteakiben, kaynakların müellifleriyle birlikte tanıtımı yapılacaktır.

II. VASIYET ve VASIYETNÂME

Vasiyet kelimesi arapça “*ve-sa-ye*” fiil kökünden gelen bir isimdir. “*Vessâ*” fiili, sözlükte bir şeyin yapılmasını bir adama ısmarlayıp görevlendirmek, bir kimse kendisi bulunmadığında bir başka adamdan bir işin yapılmasını istemek, ölümünden sonra birine bir şeyi mülk olarak vermek⁶, tavsiye etmek, salık vermek⁷, anlamlarına gelmektedir.

Vasiyet kelimesi (çoğulu *vesâyâ*) ise *emir*, *sipariş*; ölen kişinin emriyle ilgili olup bir kimsenin ölümünden sonra yerine getirilmesini istediği şey⁸, bir müteveffânın ölmezden evvel, ba‘de’l-mevt icrasını meram ettiği şeyler hakkında verdiği emir ve sipariş⁹, bir şeyin yapılmasını bir kimsenin bir adama sipariş etmesi, ısmarlaması, mükellefiyet bakımından eksik olan kişi namına tasarruf yetkisi¹⁰, *tavsiye*, *öğüt*; *nesâyih*, *ihtârât*, *tenbîhât*, bir kimsenin sözlü veya yazılı olarak bildirdiği ölümünden sonra arkasından yapılmasını istediği şey¹¹ anlamlarına gelmektedir. *İslam Hukuku’na göre*; bir malı veya menfaati ölümden sonraya izafetle bir şahsa veya bir hayır cihetine *teberru‘* yoluyla yani *meccânen* temlik etmek yerine kullanılan bir tabir olarak ifade

⁶ Erkan, Arif, *el- Beyân, Büyük Arapça-Türkçe Lugat*, I-II, c. II, Yasin Yayınları, İstanbul, 2004, s. 2444.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I-XV, c. XV, Dâr-ı Sâdır, Beyrut, ts., s. 394; Karaman, Hayrettin-Topaloğlu, Bekir, *Yeni Arapça-Türkçe Kâmus*, 8. bs., Elif Ofset, İstanbul, 1980, s. 494.

⁸ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 394; Karaman, *a.g.e.*, s. 494.

⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Akdam Matbaası, Dersaadet, 1317, s. 1493.

¹⁰ Erkan, *a.g.e.*, s. 2444.

¹¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 394; ; Sami, *a.g.e.*, a.y.; Selâhî, Mehmet, *Kâmûs-ı Osmânî*, İstanbul, 1313, s. 627; Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, c. III, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 3302.

edilmektedir.¹² Vasiyy, îsâ, mûsî, mûsâ leh, mûsâ bih, vesayet, vs. aynı kökten gelen ve İslam Hukuku'nun vasiyet bahsiyle ilgili diğer ıstılâhî kavramlarıdır.

Vasiyetin Medenî Kanun'daki tanımı da şöyledir: Bir kimsenin mal varlığı üzerinde serbest iradesiyle yaptığı ve ölümünden sonra hukukî sonuç doğuracak tek taraflı tasarruftur.¹³

Ayrıca, vasiyet kelimesini; “son istek, ahit” anlamlarında İngilizce ve Fransızca'da “*testament, will*” kelimeleri karşılmaktadır. Hatta Tevrat ve İncil için “*Old Testament/New Testament*” ifadeleri kullanılmaktadır.¹⁴

Vasiyetnâme ise, vasiyet ve nâme sözcüklerinin birleşmesinden oluşan, vasiyet mektubu anlamına gelen, bir kimsenin yaptığı vasiyeti ihtiva eden yazılı belgedir.¹⁵ Başka bir ifadeyle, hukuk açısından miras bırakanın ölümünden sonraki isteklerini kapsayan resmî, sözlü veya yazılı bir irade beyanıdır.¹⁶

A. Tarihçe

1. Türk Kültüründe Vasiyet ve Vasiyetnâme

Vasiyetnâme kelimesi kavram olarak Arapça vasiyet ve Farsça nâme kelimelerinin birleşiminden oluştuğu için İslâmî dönem kavramlarından sayılmaktadır. Türk tarihinin İslam öncesi dönemlerinde vasiyetnâme yerine başka kelimeler kullanılmıştır. Buna eski Türkçede genel anlamdaki yazılı her tür metin için kullanılan

¹² Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, I-V, c. IV, Nazir Akbasan Matbaası, İstanbul, 1951, s. 273; Dînî istılahta vasiyet kelimesinin kökü olan “*vassâ*” fiili kullanıldığı edata göre kazandığı iki anlamla ilgili bkz: Yazır, Elmalı Hamdi, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kâmusu*, I-V, haz. Sıtkı Gülle, c. V, Eser Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 421; Vasiyetin fıkıh ıstılahındaki geniş izahı için bkz: Cezirî, Abdurrahman, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı*, I-VIII, çev. Mehmet Keskin, c. V, 2. bs., Çağrı Yayınları, İstanbul, 1993, 1991-92; Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, c. III, 2. bs., MEB Yayınları, İstanbul, 1971, s. 584.

¹³ <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/mevzuat/metinx.asp?mevzuatkod=1.5.4721>, *Medeni Kanun* 531.-540 arası maddeler/20.05.2007.

¹⁴ Atalay, Hamit, *İngilizce- Türkçe Sözlük*, I-II, c. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları No: 714, Ankara, 1999, s. 3352; Saraç, Tahsin, *Fransızca-Türkçe Sözlük*, 11. bs., Adam Yayınları, İstanbul, 2003, s. 1383.

¹⁵ Sami, *a.g.e.*, a.y.; Selâhî, *a.g.e.*, a.y.

¹⁶ *Medeni Kanun*, a.y.

“*bitig*” kelimesi örnek verilebilir.¹⁷ Bu anlamda vasiyetnâme niteliğinde pek çok metinle karşılaşılmaktadır. Örneğin Türk tarihinin ve Türk dilinin en eski yazılı metinleri olan Orhun Kitabeleri (yazıt/bitig) aynı zamanda vasiyetnâme özelliği taşıyan metinler olarak görülmektedir.¹⁸

Bu kitabelerden Bilge Kağan Kitabesi, ölümünden sonra oğlu tarafından diktirilmiştir. Kitabe, Bilge Kağan’ın sözlerinden oluşmaktadır. Taşa yazılan sözler vasiyetnâme niteliğindedir. Bilge Kağan bu vasiyetnâmede; “ *Türk milletinin, Türk devletinin adı, sanı yok olmasın diye ...*” yapılanları ve kendisinden sonra yapılması gerekenleri anlatmaktadır.¹⁹ Kültigin Anıtı ise, Bilge Kağan tarafından diktirilmiş olup yine Bilge Kağan’ın sözlerini ihtiva etmektedir.

Hunlar dönemine ait *Oğuz-nâme*, vasiyetle ilgili ilk bilgilerin bulunduğu metinler kabul edilmektedir.²⁰ Yine Uygur dönemine ait vasiyetnâmeler olup bu dönemin önemli sivil belgeleri arasında zikredilmektedir.²¹ Uygurlarda kanunî mirasçılığın yanı sıra vasiyet yoluyla mirasçılığın bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Vasiyete “*tutrug*” denilmekte ve vasiyeti tenfiz memuru tayin edilmektedir. Vasiyetin korunması için görevlendirilen şahsa “*ket-ra*”, hisseye “*ülüs*” denilmektedir. Vasiyetnâmeler şahitlerin beyanı ile şu ifade ile son bulmaktadır: “*Ağır*

¹⁷ biti/bitik; yazılmış şey, mektup, kitap anlamları için bkz: Tietze, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, c.I, Simurg Yayınları, İstanbul, 2002, s. 358; Yine biti- yazmak fiili ile ilgilidir. biti- fiilinden fiilden isim yapım eki -g ile yapılmıştır. Bitig “*yazı, kitap, mektup, doküman*” manasındadır. Bunun için bkz: Özyetgin, A. Melek, *Altın Ordu Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiglerin Dil ve Üslup İncelemesi*, TDK Yayınları No: 658, Ankara, 1996, s. 74.

¹⁸ Özdek, *a.g.e.*, s. 13; Kılınç, *a.g.e.*, s. 25; Eski Türk devletlerinde kitabelerin (yazıt/bitig) taşıdığı anlam ve değer için bkz: Taneri, Aydın, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, 2. bs., Töre Devlet Yayınları, Ankara, 1981, s. 154-155.

¹⁹ Bilge Kağan kitabesi vasiyetnâme niteliği taşıması yönüyle yapılan birkaç çalışmaya malzeme olmuştur. Bunun için bkz: Özdek, *a.g.e.*, s. 14-25.

²⁰ “Oğuz han altı oğluyla birlikte dünyayı fethedip cihangir olduktan sonra ana yurda döndü. Bir ‘Uluğ Kurultay’ topladı, binlerce hayvan keserek büyük bir toy yaptı; altın bir otağ kurdu. Üç büyük oğlu Boz-oklar sağda, üç küçük oğlu Üç – Oklar solda oturdu: ‘*Ey oğullarım! Çok savaştım, artık yaşlandım, düşmanları ağılattım, dostları sevindirdim. Gök Tanrı’ya borcumu ödedim*’ dedi. Yurduunu oğulları arasında böldü. Ok yay ilişkisine göre üç-okların boz-oklara tabiyetini bildirdi. Töreeye ve birliğe bağlı kalmalarını vasiyet etti.” Bkz: Taneri, *a.g.e.*, s. 123.

²¹ Özyetgin, A. Melek, “Eski Türklerde Ödeme Araçları: Kâğıt Para Çav’ın Kullanımı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c. I, sy. 1, Kasım 2004, ss. 90–105, s. 95.

surette hastalandığımdan ve iyi ve kötü olmam belli olmadığından ben Tüsimi, bu vasiyetnâme'yi (tutrug'u) karım Silank'a bıraktım."²²

Türk tarihindeki bazı destanlarda da vasiyetler yer almaktadır. *Manas Destanı*'nda Manas Han ölüm döşeğinde yatarken kırk yiğidi yanına çağırarak onlara nasihatlerde bulunur. Vasiyetnâmesinden bahseder ve kardeşleri Abeke ve Köböş'e hitaben vasiyetini yerine getirmelerini söyler.²³

Bilindiği gibi Türklerin İslam'ı kabul etmesiyle hem Türk tarihinde hem de İslam tarihinde yeni bir döneme girilmiştir. Yeni dinin Türk tarihi üzerindeki etkileri siyâsî, iktisâdî, dînî, sosyal vs. alanlarında olduğu gibi daha ilk dönemlerden itibaren edebiyat alanında da kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde edebî sahaya vasiyetnâmeler açısından bakıldığında müstakil vasiyetnâme metinlerinin yanı sıra nasihatçi üslup ve muhtevaya sahip başka türde eserlerin kaleme alındığı görülmektedir. Siyasetnâme, pendnâme ve nasihatnâme adları altında yazılan çok sayıda eser vasiyetnâme özelliği taşımaktadır. Bu çerçevede İslâmî döneme girilmesinden sonra yazılan ilk eserlerden biri olan Yusuf Has Hacib'e ait *Kutadgu Bilig* ile Selçuklu Devleti'nin veziri ve Nizamiye Medreselerinin kurucusu Nizamü'l-Mülk'ün meşhur *Siyâsetnâme*'si örnek verilebilir.

Keza dilimizde yaşayan binlerce "atasözü, kıssa, didaktik şiir ve çok sayıda ahlâk kitabı" da birer vasiyet niteliğindedir.²⁴ İslâmî dönem Türk tarihinde, hükümdar ve devlet adamlarının ölmeden önce vasiyette bulunmaya önem verdikleri görülmektedir. Aşağıda bunlardan birkaç örnek verilerek konuya açıklık getirilecektir.

Malazgirt Savaşı'nı kazanan Selçuklu hükümdarı Alparslan 1072'de ölmeden hemen önce vasiyetlerini bildirmiştir.²⁵ Selçuklu dönemine ait bir vasiyetnâme de

²² Cin, Halil-Akgündüz, Ahmed, *Türk Hukuk Tarihi*, I-II, c. I, SÜHF Yayınları, Konya, 1989, s. 52.

²³ Ögel, Bahattin, *Türk Mitolojisi*, I-II, c. I, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s. 530–531.

²⁴ Köksal, Hasan, "Türk Kültüründe Vasiyet Geleneği", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sy. 4, İzmir, 2000, ss. 289–299, s. 289.

²⁵ Vasiyeti şu şekildedir: "Biliniz ki benden sonra oğlum Melikşah sultan olacaktır. Ona biat ediniz. Bağlı kalacağımıza yemin ediniz. Vezirim Nizamü'l-Mülk'ü de oğluma vasi tayin ediyorum."Bkz: Bursalı, Mustafa Necati, *İslam Büyüklerinin Vasiyeti ve Ünlülerin Son Sözleri*, Çelik Yayınları, İstanbul, 1996, s. 304; Alparslan'ın Malazgirt savaşı esnasında askerlerine yaptığı hitabe de vasiyet

Alâeddin Keykubat'a aittir. 1237 yılında bir ziyafet sofrasında zehirlendiği anlaşılmış ve Celaleddin Karatay'a; “Benim işim sona erdi, kendimden ümidim kalmadı. Kemaleddin Kamyar'ı çağır; ona memleket meseleleri hakkında vasiyetler yapacağım.” demiş, fakat az sonra konuşma melekesini de kaybetmiştir.²⁶

Gazneliler Devleti hükümdarı Mevdud'un (ö. 1049) ölümünden sonra yerine geçen küçük yaştaki oğlu II. Mesud, babasının vasiyeti olduğu gerekçesiyle tahta çıkarılmıştır.²⁷ İlhanlı Devleti'nin hükümdarı Timur Han (ö. 1405)'in da kayıtlara geçmiş vasiyetnâmesi mevcuttur. Yazılı hâle getirdiği vasiyetlerine “*Tüzükât-ı Timûrîn*” denilmektedir. Timur, ölmeden önce yanında bulunanlara sözlü olarak kendisinden sonra kimin hükümdar olacağını söyleyerek bütün kumandanların ve saray erkânının o kişiye tabi olmasını vasiyet etmiştir. Ayrıca yazılı tüzüklerdeki vasiyetlerinin yerine getirilmesini istemiştir.²⁸

Hükümdarların en bilinen vasiyeti kendilerinden sonra tahta geçecek kişinin kim olacağı hakkındadır. Bu, Timur'un sözlü vasiyetinde açıkça görülmektedir.²⁹ Bununla ilgili başka bir örnek Memlûkler Devleti'ndendir. Sultan en-Nasır Muhammed hasta yatağında iken önde gelen devlet adamlarını toplayarak kendisinden sonra oğlu Seyfeddin Ebu Bekr'i sultan yapmalarını vasiyet etmiş, onlar da bu vasiyete uymuşlardır.³⁰

Hükümdarların bu şekildeki benzer vasiyetlerine başka örnekler verilebilir. Ancak konunun anlaşılması açısından verilen örnekler yeterlidir. Kanaatimizce, bu tür vasiyetler, hükümdarın ölümünden sonra çocukları arasında meydana gelen taht

olarak değerlendirilmiştir. Bkz: Köksal, *a.g.m.*, s. 290-291; Başka bir örnek Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'in kendi yerine kardeşi Çağrı Bey'in oğullarından Süleyman'ı vasiyet etmesi gösterilebilir. Ancak diğer oğul olan Alpaslan bu duruma razı olmamıştır. Bkz: Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, 2. bs., Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969, s. 103.

²⁶ Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971, s. 389.

²⁷ Ancak daha sonra tahttan indirilerek yerine Şehzâde Ali sultan ilan edilmiştir. Bkz: Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1989, s. 81.

²⁸ Özdek, *a.g.e.*, s. 50-65.

²⁹ Ölüm döşğinde iken şunları söylemiştir: “...ölüm döşğinde babanızın bu sözlerini unutmayın. Benden sonra hakan Pir Muhammed Cihangir olacaktır. Ona, bana itaat eder gibi itaat edeceksiniz. Kumandanlarım şimdi itaat yemini ediniz.” Bkz: Özdek, *a.g.e.*, s. 50.

³⁰ Koprıman, Kazım Yaşar, “Memlûkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, c. VI, Çağ Yayınları, İstanbul, 1990, ss. 433-543, s. 491.

kavgalarının önüne geçmek ve böylece devlet otoritesinin zayıflamasına engel olmak amacıyla söylenmiştir.

Yukarıdaki örnekler, Türk tarihinde ilk dönemlerden itibaren vasiyette bulunma ve vasiyet yazma işinin devlet düzeyinde ciddi bir şekilde uygulanan bir gelenek hâline geldiğini göstermektedir. Nitekim vasiyette bulunma ya da vasiyet yazma biçimindeki bu geleneksel tavır, Osmanlı devlet yöneticileri düzeyinde de belirli bir süreklilik göstermiştir.³¹

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında hemen bütün Türk devletlerinde vasiyette bulunma olgusuyla karşılaşmanın mümkün olduğu söylenebilir. Buradan hareketle halk tabanında vasiyette bulunma işinin varlığına dair bir çıkarımda bulunulsa da mevcut verilerin yetersizliği sebebiyle bunun niteliği ve yaygınlığı konusunda kesin ifadeler kullanmak mümkün değildir.

2. İslam Kültüründe Vasiyet ve Vasiyetnâme

İslam'ın temel kaynaklarında vasiyetle ilgili ilk bilgilere Kur'ân-ı Kerim'de rastlanmaktadır. Vasiyetle ilgili birkaç ayet bulunmaktadır. Bu ayetler genel olarak vasiyette bulunmayı teşvik niteliği taşımaktadır ve vasiyetin yapılışı ile ilgilidir. Bakara Sûresi 180–181. ayetlerinde vasiyet, ölüm ile ilişkilendirilmekte ve ölmeden önce dîmî bir görev olarak yerine getirilmesi emredilmektedir.³² Vasiyetin ne şekilde yapılması gerektiği ise Mâide Sûresi 106. ayetinde belirtilmektedir.³³

³¹ Ertuğrul Gazi'nin, oğlu Osman Gazi'ye; Osman Gazi'nin, oğlu Orhan Gazi'ye yaptıkları vasiyetler ve Osman Gazi'nin kayınpederi Şeyh Edebâli'nin vasiyetleri bu türün devlet geleneğinde uygulanış sıklığını göstermektedir. Bkz: Köksal, a.g.m., s. 289-294.

³² “Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı. Her kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı ancak onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” Bakara Sûresi 180–181.

³³ “Ey iman edenler! Birinizin ölümü yaklaştığı zaman vasiyet sırasında aranızda şahitlik (edecek olanlar) sizden adaletli iki kişidir. Yahut seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse, sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder. Eğer şüphe ederseniz, onları namazdan sonra alıyorsunuz da Allah adına, “Akraba da olsa, şahitliğimizi hiçbir karşılığa değişmeyiz. Allah için yaptığımız şahitliği gizlemeyiz. Gizlediğimiz takdirde şüphesiz günahkârlardan oluruz” diye yemin ederler.”

Bu ayetlerden anlaşıldığı üzere, kişinin ölmeden önce vasiyette bulunması hem tavsiye edilmekte hem de vasiyetin ne şekilde yapılacağı hususu belirtilmektedir.

Vasiyetnâmelerin dînî bir görev bilinciyle kaleme alınmasında etkili olan diğer bir faktör, Hz. Peygamber'in vasiyetlerin yazılması yönündeki tavsiyeleridir.³⁴ Bununla birlikte Hz. Peygamber yazılı bir vasiyetnâme bırakmamıştır.³⁵ Ancak veda hacı esnasında bütün Müslümanlara hitaben yaptığı konuşma ve hayatı boyunca söylediği sözler birer sözlü vasiyet olarak müslümanlar tarafından muhafaza edilegelmiştir.³⁶

Hz. Ebu Bekir, vefat etmeden önce Hz. Ömer'i yerine veliaht tayin ettiğini ifade eden bir ahidnâmeyi Hz. Osman'a yazdırmış ve mühürlenmiştir. Hz. Osman da Hz. Ömer yanında olduğu hâlde bunu müslümanlara okumuştur. Hz. Ebu Bekir daha sonra Hz. Ömer'e nasihat içerikli vasiyetlerde bulunmuştur.³⁷

Vasiyet konusu İslam Hukuku'nun meselelerinden biri olup fıkıh kitaplarında vasiyetle ilgili hükümler detaylı bir şekilde ele alınıp işlenmiştir.³⁸

Şii kültürde ise Hz. Ali, Hz. Peygamber'in vasisidir ve her imam kendi selefinin vasisi, yani onun dînî vazifelerinin devam ettiricisi ve nazariyesinin idare ettiricisidir.³⁹

İslam tarihi boyunca yazılan vasiyetnâmelerin bir kısmında muhatabın çoğunlukla vasiyet sahibinin oğlu olduğu dikkat çekmektedir. "Ey Oğul" hitabıyla

³⁴ "Hakkında vasiyet edebileceği bir mal bulunan müslüman kimsenin, vasiyeti yanında yazılı olmaksızın iki gece geçirmeye hakkı yoktur." Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu Buhârî, Vesâyâ* 1; Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî, *Sahihu Müslim, Vasiyyet* 4 (1627).

³⁵ Hz. Aişe'den şöyle nakledilmektedir: "Rasûlullah sallallâhu aleyhi vesellem (miras olarak geride) ne dinar, ne dirhem, ne deve, ne koyun bıraktı. Ne de bir şey vasiyyet etti."; Talha İbnu Musarrıf anlatıyor: "İbnu Ebi Eyfâ radyallâhü anh'a: "Resulullah vasiyette bulundu mu?" diye sordum. "Hayır" dedi. Ben tekrar: "Öyleyse, kendi vasiyette bulunmaksızın halka nasıl vasiyeti farz kılar veya emreder?" dedim. "Kitabullâh'ı vasiyet etti!" diye cevap verdi." (Buhârî, *Vesâyâ* 1, *Fezâilu'l-Kur'ân* 18; Müslim, *Vasiyyet* 16, (1634), 18 (1635).

³⁶ Çalışmada kullanılan Osmanlı vasiyetnâmelerinin bir kısmında vasiyetle ilgili ayet ve hadislere atıfta bulunulmakta ve vasiyetnâmenin önemi vurgulanmaktadır. Bu durum Osmanlı'da vasiyetnâme yazmanın dînî hassasiyet boyutunu açıkça göstermektedir. Bu konu, ikinci bölümde ölüme hazırlık konusu içinde ele alınacaktır.

³⁷ Detaylı bilgi için bkz: Sarıçam, İbrahim, *Hz. Ebu Bekir*, TDV Yayınları, Ankara, 1996, s. 60–62.

³⁸ Cezirî, *a.g.e.*, s. 1991-2038.

³⁹ Schacht, Joseph, "Vasiyyet", *İslam Ansiklopedisi*, I-XIII, c. XIII, MEB Yayınları, İstanbul, 1986, s. 230; İbn Manzûr, *a.g.e.*, s. 394.

başlayan pek çok vasiyet örneği vardır. Bunun Kur'ân-ı Kerim'deki örneği Lokman Sûresi'nin 13.-19. ayetlerinde geçmektedir. Burada Hz. Lokman'ın oğluna vasiyetleri yer almaktadır.

Pek çok İslam âliminin vasiyetleri ya bizzat kendi eserlerinde ya da onlar hakkında yazılan çeşitli eserlerde yer alır. Bunlardan bir kısmı söz konusu türe örnek olacak niteliktedir. İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd'a ve talebelerine vasiyetleri, İmam Gazâlî'nin "*Eyyuhe'l-Veled*"i örnek verilebilir. Hem İmâm-ı Âzam hem de Gazâlî, vasiyetlerinde oğullarına İslâmî prensipleri uygulamada hassasiyet göstermeleri noktasında tavsiyelerde bulunmuşlardır.⁴⁰

Benzer şekilde mutasavvıflara ait vasiyetler de mevcuttur. Abdülkâdir Geylânî ve Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'nin oğluna vasiyetleri gibi. Abdülkâdir Geylânî hayatının son günlerinde oğlu Abdulvehhab'ın kendisinden tavsiye istemesi üzerine ona nasihatlerde bulunmuştur.⁴¹ Gucdüvânî⁴² de oğluna ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at çizgisine sadık kalmasını; şöhretten, mevki elde etmeye çalışmaktan uzak durmasını; dünyanın geçici oluşunu unutmamasını vs. öğütlemektedir. Bunlar haricinde pek çok sûfînin kayıtlara geçmiş tavsiyeleri, müridlerine söyledikleri nasihat içerikli sözleri onların vasiyetleri olarak değerlendirilebilir.⁴³

Yukarıda verilen örneklerin benzerlerini çoğaltmak mümkündür. Ancak bu kadarı bile, İslam kültüründe vasiyette bulunmanın toplumsal hayatın bir parçası olarak yaygın bir biçimde uygulanmakta olduğunu göstermesi açısından yeterlidir. Bu noktada söz konusu örneklerin oğul hitabıyla başlamasına rağmen -en azından bir kısmında-

⁴⁰ *İmâm-ı Âzam'ın Oğlu Hammâd'a ve Talebelerine Vasiyeti*, çev. Cüneyt Erçin, Özdemir Basımevi, İstanbul, 1973, s. 15-71; Bursalı, *a.g.e.*, s. 272-273.

⁴¹ Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî (Hayatı, Eserleri, Görüşleri)*, 2. bs., İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 72; Bursalı, *a.g.e.*, s. 218-219.

⁴² Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'nin Farsça vasiyetnâmesi için bkz: Süleymaniye (Reşid Efendi) Ktp., No: 474.

⁴³ Detaylı bilgi için bkz: Bursalı, *a.g.e.*; İslam âlimlerinin nasihat ve tavsiyelerini derlemeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ancak bunlar genellikle vasiyetnâmeler bağlamında vasiyetler değildir. Daha çok meşhur sözleri ve ibretli yaşam öykülerinin naklinden ibarettir. Bkz: Hafız Ebî Süleyman Muhammed b. Abdullah, b. Ahmed b. Zebri'l-Rabe'i, *Vesâyâ el- 'Ulemâ 'Inde Huzûru'l-Mevt*, 3. bs., Dâru İbn-i Kesir, Dimeşk-Beyrut, 1989; Bursalı, *a.g.e.*

muhteva yönüyle şahsî değil umumî nitelik arz eden tavsiyeler olduğu dikkati çekmektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki Osmanlı vasiyetleri Türk ve İslam kültürlerindeki vasiyet geleneklerinin devamıdır. Ancak Türklerin İslam kültürü çevresine dâhil olmasından itibaren vasiyetnâme muhtevalarının İslam kültürünün etkisi altına girdiği görülmektedir. Bu anlamda ahlâkî nitelikli vasiyetler ön plana çıkmıştır.

B. Vasiyetnâme Türleri

1. Biçim Açısından

Vasiyetnâmeler biçim yönünden manzum ve mensur olmak üzere ikiye ayrılır. Her iki türde de yazılmış çok sayıda vasiyetnâme mevcuttur.⁴⁴ Ancak bir oranlama yapılırsa mensur yazılanların çoğunlukta olduğu söylenebilir. Nitekim bu husus vasiyetnâmelerle ilgili yapılan bir çalışmada da dile getirilmiştir.⁴⁵ Çalışmanın kaynaklarından manzum türe örnek olanlar İbrahim Hakkı ve Kadızâde Erzurûmî'ye ait vasiyetnâmeler olup diğerleri ise mensur formdadır.⁴⁶

2. Muhteva Açısından

Vasiyetnâmeler, muhteva açısından geniş bir hacme sahiptir. Bunlar kısaca şu şekilde tasnif edilebilir: *Siyâsî vasiyetnâme*; devlet yönetimi, iç-dış politika gibi siyâsî konuları içerenlerdir. Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi'ye yönelik vasiyetleri siyâsî bir vasiyetnâme mahiyetindedir. Bunun dışında Keçecizâde Fuad Paşa ve Âlî Paşa'nın vasiyetnâmeleri bu türe örnek teşkil etmektedir.⁴⁷

⁴⁴ Zamanla Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatında bir vasiyetnâme türü doğmuştur ki manzum ve mensur formlarda çok sayıda edebî nitelikte vasiyetnâme yazılmıştır. Buradan yola çıkılarak tabii olarak edebiyatta da bir vasiyetnâme geleneğinin mevcudiyetinden söz edilebilir. Kılınç, *a.g.e.*, s. 34-35.

⁴⁵ Kılınç, *a.g.e.*, s. 91.

⁴⁶ Manzum vasiyetnâme türüne başka bir örnek için bkz: Ahmed Çelebi Tıflî, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Nuruosmaniye) Ktp., No: 4967, vr. 72b-77b; Yine hakkında çok sayıda şerh yazılmış olan Birgivî vasiyetnâmesinin şerhlerinden bir kısmı da manzum türdedir. Bkz: Yahya Efendi, İsmail Efendi, *Vasiyetnâme*, Milli Kütüphane, 06 Yz A 8131.

⁴⁷ Aşıkpaşazâde, Derviş Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332, s. 31-32; Tayyazâde Ahmet Atâ, *Tarih-i Atâ*, I-III, c. I, İstanbul, 1293, s. 8-10; Özdek, *a.g.e.*, s. 42; Osman

Tasavvufî vasiyetnâme; sûfîlerin yazdıkları ve genellikle kendi tasavvufî görüşlerini ihtiva eden vasiyetnâmelerdir.

Tıbbî vasiyetnâme; tıp ve sağlıkla ilgili konuları ihtiva eden metinlerdir. Bunların bir kısmı tamamen tıp ve sağlıkla ilgilidir. Bir kısmı da kısmen sağlık konusunu ihtiva eden metinlerdir. Bunların en meşhuru Lokman Hekim'e atfedilen sağlıkla ilgili vasiyetnâmelerdir.⁴⁸

3. Vasiyetlerin Kapsamı Açısından

Vasiyetnâmeler şahsî ve umumî olmak üzere ikiye ayrılabilir. Buna göre; *şahsî vasiyetnâme*; vasiyetnâmeyi yazan kişinin bizzat kendisi ile ilgili isteklerini dile getirdiği vasiyetnâmelerdir. Molla Hüsrev, Kemal Paşazâde, Ali Akkirmânî, Gülnûş Emetullah Sultan ve Saraybosnalı Rıdvan Bey'in vasiyetnâmeleri bu türe örnek olarak verilebilir.

Umumî vasiyetnâme; vasiyetnâme sahibinin muhatap aldığı kesime göre tavsiyelerde bulunduğu ve çoğunlukla öğüt ağırlıklı vasiyetnâmelerdir. Muhammed Nuri Şemseddin, İbrahim Hakkı, Kadızâde Erzurûmî ve anonim vasiyetnâme bu türe örnek olarak verilebilir. Ahlâkî öğütlerin ağırlıkta bulunduğu sûfî vasiyetnâmeleri genellikle bu niteliktedir.

4. Medenî Kanun Açısından

Medenî Kanun'a göre vasiyetnâmeler, resmî, sözlü ve el yazısı ile olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.

Gazi'nin vasiyetlerinin tahlili için bkz: Algül, Hüseyin, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Devrinde Osman Gazi'nin Oğlu Orhan Gazi'ye Vasiyet ve Nasihatlarına Tahlilî Bir Bakış", *XIII. Türk Tarih Kongresi (4-8 Ekim 1999)*, TTK Yayınları, Ankara, 2002, ss. 1867-1875.

⁴⁸ Lokman Hekim'e atfedilen vasiyetnâmelerden biri "*Vasiyetnâme-i Hazret-i Lokman*" ismiyle Süleymaniye (Mihrişah Sultan) Ktp. 443 numarada yer almaktadır. Vasiyetnâme, Lokman Hekim'in sağlık ve başka konularda oğluna yaptığı nasihatlerini içermektedir. Fatih Sultan Mehmed'e ait olduğu belirtilen tababetle ilgili ilginç bir vasiyetnâme için Bkz: <http://66.102.9.104/search?q=cache:hxB5R4MJ3vsJ:www.os-ar.com/modules.php%3Fname%3DNews%26file%3Darticle%26sid%3D24132+vasiyetnâme+osman%C4%B1&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr/06.07.2007>.

Resmî Vasiyetnâme: İki şahit huzurunda sulh hâkimi, noter veya kanunla bu iş için görevlendirilmiş memur tarafından düzenlenir. Vasiyet eden kimse arzularını resmî memura söyler. Bunlar memur tarafından yazıldıktan veya yazdırıldıktan sonra okunması için kendisine verilir. Vasiyetnâme, vasiyet eden kimsece okunup imza olunduktan sonra resmî memur tarafından tarihi yazılarak imzalanır. Vasiyetnâmeye tarih ve imza konulunca, vasiyet eden kimse vasiyetnâmeyi okuduğunu ve vasiyetnâmenin, son arzularını ihtiva ettiğini resmî memur huzurunda iki şahide beyan eder. Şahitler, bu beyanın huzurlarında yapıldığına ve o kimseyi tasarrufa ehil gördüklerine dair vasiyetnâme altına verecekleri şerhi imza ederler. Vasiyetnâmeyi düzenleyen sulh hâkimi, noter veya memur, aslını veya tasdikli örneğini saklamakla mükelleftir.

Sözlü Vasiyetnâme: Ölüm tehlikesi, ulaşımın kesilmesi, bulaşıcı hastalık veya harp gibi olağanüstü durumlardan dolayı vasiyetçi resmî şekilde veya kendi el yazısıyla vasiyetnâme düzenleyemezse, vasiyetini sözlü olarak yapabilir. Sözlü vasiyet, vasiyetçinin son arzularını iki şahide söyleyerek onlara söylediği şekilde bir vasiyetnâme yazmaları veya yazdırmaları görevini yüklenmesi biçiminde olur. Resmi vasiyetnâmede şahitlik için konan ehliyet şartları bu şahitler için de geçerlidir.

El Yazısıyla Vasiyetnâme: Bu vasiyetnâmenin yapıldığı yıl, ay ve gün gösterilerek başından sonuna kadar miras bırakanın el yazısıyla yazılmış ve imzalanmış olması zorunludur.⁴⁹

III. KÜLTÜR TARİHİ KAYNAĞI OLARAK OSMANLI VASİYETNÂMELERİNE BAKIŞ

Bu kısımda tezin problematik yönünü teşkil eden kültür tarihi araştırmalarında kullanılan yazılı vesikalar arasında vasiyetnâmelerin yerinin ne olduğu sorusu tartışılacaktır.

Bilindiği gibi, ölüm, insan hayatının en temel olgularından biridir. İnsan, bu gerçeklik karşısında ister istemez bir düşünceye sahip olmak ve bir tavır belirlemek

⁴⁹ Medenî Kanun, 531.-540. maddeler.

zorundadır. Ölümle ilgili düşüncenin niteliği de, kişinin hayata bakışına, kendine, ötekilere, eşyaya, kısacası varlığa bakışına, bunlarla ilişki biçimine, eylemlerine vs. yön vermektedir. Aynı düşünce, bir toplum tarafından terennüm edildiğinde ise bu, o toplumun bütün unsurlarıyla ürettiği kültürene yansımaktadır. Vasiyetnâmeler, toplumun ölüme bakışından ilham alarak ortaya çıkan kültürel ürünlerdir. Bunun yanı sıra onları hususileştiren beslendikleri ortamdır. Burada çalışmaya konu olan vasiyetnâmeler Osmanlı döneminde yazılmış olanlardır. Osmanlı vasiyetnâmeleri ölüme ilişkin bir düşünce biçiminin ürünü olmakla birlikte aynı zamanda ölüme karşı bir tavır belirlemedir. Bu açıdan, vasiyetnâmelerin, toplumun yaşam ve ölümle ilgili duygu, düşünce ve davranış biçimlerini (adetlerini, geleneklerini, inanış biçimlerini, ritüellerini vs.) tespit etme açısından kayda değer veriler sunduğu bir gerçektir. Kişiler vasiyetleri yoluyla, yaşamla ilgili düşüncelerini, tecrübelerini gelecek nesillere ya da söylemek istedikleri kişilere bildirmektedirler.

Vasiyetnâmeler, yaşamın son noktasına gelen kişinin, maddî beklenti ve çıkar düşüncesinin sıfırlandığı bir ruh hâli içinde yazdığı veda cümlelerinden oluşmaktadır. Bu açıdan içtenlik ve samimiyyetin en yoğun olduğu metinler durumundadırlar. Söylenilenlerin ya da yazılanların etki derecesini yükselten de bu özelliğidir.

Vasiyetnâmelerde ne tür isteklerde bulunmaktadır? Osmanlı insanı vasiyetnâmesiyle kendi ölümünden sonrasına dair ne tür vasiyetleri yadigâr bırakmaktadır? Bu anlamda denilebilir ki herkes ölümü içinde bulunduğu hâle göre algılamakta ve bu da vasiyetnâmesine yansımaktadır. Dolayısıyla, vasiyetnâme bir yandan kişinin geride kalanlara tecrübelerini aktarmak suretiyle yaşama dair nasihatlerini ihtiva eden metin hüviyetine bürünürken diğer yandan bizzat kişinin ölümüyle ilgili defin işlemlerini düzenleyen belge işlevini kazanmaktadır.

Ölüm sonrası ile ilgili ritüellerin, ele alınan Osmanlı dönemi vasiyetnâmelerinde en çok yer verilen konu olduğu söylenebilir. Hatta vasiyetnâme denildiğinde ilk akla gelen onun bu yönü olmaktadır. O hâlde vasiyetnâmelerin özellikle ölüm ve ona bağlı olarak ortaya konulan ritüeller ve davranış biçimleri çerçevesinde bir toplumu tanımlamada önemli bir işleve sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Yukarıda tarihçe kısmında vasiyet yazma işinin, Osmanlı toplumunun icad ettiği bir şey olmayıp köklerinin Türk ve İslam kültürlerinde çok eski dönemlere dayandığı vurgulanmış ve bununla ilgili örnekler verilmişti. Bununla birlikte tarihsel süreç içinde müstakil örneklerinin ortaya çıktığı ve Osmanlı dönemine gelindiğinde ise vasiyetnâmenin hem edebî türler arasında bir yer edindiği hem de toplumun her kesiminde yaygınlık kazandığı görülmektedir. Vasiyetnâme metninin sayıca fazlalığı, böyle bir hükme varılmasının birinci sebebidir.⁵⁰ Vasiyet yazma işi, ölüme bağlı bir fiil olmasından dolayı toplumun her kesimini ilgilendiren bir konu olmuştur. Diğer bir sebep de Osmanlı insanının ölümle ilişki biçimidir. Osmanlı toplumunun ölüme hazırlıklı olma bilincinin hâkim olduğu bir toplum olduğu söylenebilir. Zira vasiyetnâmelerin muhtevaları bu düşüncenin bir delili olup aynı zamanda bu metinler Osmanlı toplumunda, bir bakıma dînî düşüncenin davranış boyutunda yazıyla ifadelendirilmiş biçimi olmuşlardır.

Vasiyetnâmelerin hangi kaygılarla yazıldığı meselesine gelince, bu konu onların muhtevaları ile doğrudan ilgilidir. Vasiyetnâmelerin muhtevalarındaki çeşitlilik yazılış gayelerinin de farklılığına işaret olarak değerlendirilebilir. Ayrıca; bahsedilen husus, aşağıda kaynakların tanıtımı yapılırken daha da netlik kazanacaktır.

Bu bağlamda sorulacak diğer bir soru vasiyetnâmelerin işlevsel yönü ile ilgilidir. Vasiyetnâmelerin birer iletişim aracı olup olmadığı eğer böyle bir işlevi varsa bunun kimler arasında gerçekleştiği ve etki düzeylerinin ne olduğu konusudur. Mevcut veriler ışığında şu kadarını belirtelim ki vasiyetnâme bir iletişim aracıdır. Ve bu iletişimin en az iki tarafı olup biri vasiyette bulunan kişi, diğeri yapılan vasiyetin muhatabıdır. Vasiyetin muhatabı tek kişi (evlad, anne-baba, eş, arkadaş, hükümdar) olabileceği gibi bir topluluk (aile fertleri, müridler, millet, kadınlar, bütün Müslümanlar vs.) da olabilir.

Vasiyetnâmelerin bir kısmında kime hitaben yazıldığına dair açık ifadeler bulunmaktadır. Örneğin, Muhammed Şemseddin Nuri Efendi vasiyetnâmesini,

⁵⁰ Bir ilmihal muhtevasına sahip Birgivi Mehmed Efendi'nin vasiyetnâmesi, en meşhur vasiyetnâme olup çeşitli yazma kütüphanelerde çok sayıda nüshası ve farklı kişilere ait manzum-mensur şerhleri mevcuttur. Birgivi'nin bu eseri için sadeleştirilerek günümüz Türkçesine çevrilmiş basımı için bkz: Meyan, A. Faruk, *Birgivi Vasiyetnâmesi (Kadızaâde Şerhi)*, 2. bs., Bedir Yayınları, İstanbul, 1974.

tarîkatına mensup müridlerine; Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa, Abdülaziz Han'a hitaben yazmıştır. Muhammed Arif b. Muhammed Kadızâde el Erzurûmî'nin vasiyeti ise Müslüman kadınlara yöneliktir.

Osmanlı vasiyetnâmeleri, toplumun zihniyetini, geleneklerini, inançlarını öğrenmek bakımından önemli belgeler olup kültür tarihinin veri kaynakları arasında yer almaktadır. Ancak yazıldıkları zamanın çeşitli meseleleri hakkında bilgi kaynağı durumundaki vasiyetnâmelerin toplumsal yönünün yanı sıra bireysel yönü de söz konusudur. Bu sebeple vasiyetnâmelerdeki bilgilerin vasiyetnâme müelliflerinin düşünceleri olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla bunlar toplumun tamamı için genelleştirilemezse de yaygın oldukları varsayılabilir ve ilgili konularda bize bir fikir verebilir.

Bir vasiyetnâme ışığında örneğin bir âlimin, devlet adamının, mutasavvıfın ya da sıradan bir insanın dünyasına ait belki başka hiçbir yerde bulunamayacak ya da mevcut bilgileri destekleyecek, kuvvetlendirecek veriler elde edilebilmektedir. Örneğin, tasavvufî düşünce ve yöntemlerden kaynaklanan ilkelerin yoğun hissedildiği bir toplum olan Osmanlı toplumunda bir mutasavvıfa ait vasiyetnâme, toplumun geneli için olmasa da en azından kendi mensuplarının tasavvufî düşünce ve anlayışlarını ortaya koymada vazgeçilmez bir kaynaktır. Sûfîlerin yazdıkları diğer eserlerde olduğu gibi vasiyetnâmeler de toplumun önemli bir kısmının düşünce dünyasını anlamada rehber durumundadır.

Vasiyetnâmeler kültür tarihi bakımından kaynak olmalarının yanı sıra din sosyolojisinin de veri kaynakları arasındadır. Vasiyetnâme sahiplerinin ruh ve düşünce dünyasının, yaşadıkları sosyo-kültürel çevrenin, dînî duygu ve düşüncelerinin izdüşümlerinin yer aldığı metinlerdir. Son söylenen sözler en çok gerekli görülen ve önem verilen düşüncelerdir. Bu yönüyle vasiyetnâmeler hem kişisel hem de toplumsal bazda anahtar metin işlevine sahip olabilmektedir.

IV. VASIYETNÂMELERİN TANITIMI

Bu çalışmaya esas olan vasiyetnâmeler şunlardır: Molla Hüsrev (ö. 1480), *Vasiyetnâme*⁵¹; Kemal Paşazâde (ö. 1534), *Vasiyetnâme*⁵²; Ali Akkirmânî (ö. 1620/21), *Vasiyetnâme*⁵³; Ahmed bin Muhammed el-Akhisârî (Rûmî) (ö. 1631), *Vasiyetnâme*⁵⁴; Gülnûş Emetullah Sultan, (ö. 1715), *Vasiyetnâme*⁵⁵; Mehmed Emin Tokâdî (ö. 1745), *Vasiyetnâme*⁵⁶; Muhammed Arif b. Muhammed Kadızâde el-Erzurûmî (ö. 1759–1760), *Vasiyetnâme*⁵⁷; İbrahim Hakkı b. Osman el-Erzurûmî el-Fakîrî (ö. 1780), *Vasiyetnâme*⁵⁸; Muhammed Şemseddin Efendi Nuri (ö. 1863), *Vasiyetnâme*⁵⁹; Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa (ö. 1869), *Vasiyetnâme-i Siyâsi*⁶⁰. Bunlardan başka Halil Başızâde Rıdvan Bey bin Mustafa Bey adında Saraybosnalı birine ait bir vasiyetnâme⁶¹ ile müellifi bilinmeyen “*Üç Sınıfa Üç Vasiyet*”⁶².

Vasiyetnâme sahiplerinin geldiği sosyal taban; ulemâ, (Molla Hüsrev, Kemal Paşazâde, Ali Akkirmânî, Ahmed Rûmî Akhisârî, Kadızâde Erzurûmî), mutasavvıf, (İbrahim Hakkı Erzurûmî, Mehmed Emin Tokâdî, Muhammed Şemseddin Efendi), saray mensubu (Gülnûş Sultan), devlet adamı (Fuad Paşa) ve halk (Saraybosnalı Rıdvan Bey)’tir.⁶³

A. Molla Hüsrev ve Vasiyetnâmesi

Muhammed b. Feramurz b. Ali el-Hanefî Molla Hüsrev, Osmanlı Devleti’nin XV. yüzyıldaki en önemli ilim adamlarından biri olup müderrislik ve kadılık görevleri

⁵¹ Süleymaniye (Esad Efendi) Ktp., No: 1017/Pertev Paşa, No: 621.

⁵² Süleymaniye (Köprülü) Ktp., No: 1599.

⁵³ Süleymaniye (Esad Efendi) Ktp., No: 1456.

⁵⁴ Süleymaniye (Lâleli) Ktp., No: 2404.

⁵⁵ Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emanet Hazinesi, No: 3042.

⁵⁶ Süleymaniye (Esad Efendi) Ktp., No: 3430.

⁵⁷ Süleymaniye (Şâzelî Tekkesi) Ktp., No: 37.

⁵⁸ Süleymaniye (İbrahim Efendi) Ktp., No: 392.

⁵⁹ Süleymaniye (Düğümlü Baba) Ktp. No: 369.

⁶⁰ Süleymaniye (İzmirli İsmail Hakkı) Ktp., No: 1812.

⁶¹ Bu vasiyetnâme UÜİF öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mefail Hızlı’nın arşivinden alınmıştır.

⁶² Süleymaniye (Antalya Tekelioğlu) Ktp., No: 855–09.

⁶³ Saraybosnalı Rıdvan Bey’in hayatı hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun, isminin sonuna bey sıfatının getirilmesi yönetici kadrosuna dâhil olduğuna bir işaret kabul edilebilir. Zira sıradan halktan biri için bu sıfat kullanılmamaktadır.

yapmıştır. Başta fıkıh ve usûl-i fıkıh olmak üzere İslâmî ilimlerin çeşitli alanlarında eserler vermiştir.⁶⁴

Molla Hüsrev'in vasiyetnâmesinin çeşitli kütüphanelerde Türkçe ve Arapça birçok nüshası mevcuttur. Ancak bunların hiç birinde yazım bilgisi belirtilmemekte; metinler arasında ise muhteva itibariyle farklılıklar bulunmaktadır. Çalışmada bunlardan Türkçe olan Esad Efendi'de kayıtlı bir nüsha ile Pertev Paşa nüshası esas alınmıştır.⁶⁵ Her ikisinde de, ölümden defnedilinceye kadar yapılması istenen hususlar dile getirilmektedir. Vasiyetler arasında özellikle belirli kişi ya da kişileri muhatap alan nasihat ağırlıklı sözler bulunmamaktadır.

Girişi besmele, Allah'a hamd, Peygamber'e salât ve selam ile başlamaktadır. Vasiyetlerin tamamına bir bütün olarak bakıldığında yarısından çoğunun çeşitli dualar olduğu görülmektedir. Molla Hüsrev'in, ayet ve hadislerde geçen bu duaların okunmasına önem verdiği anlaşılmaktadır. Hangi duaların, kaç kişi tarafından okunacağı ve duaları okuyan bu kişilere ne kadar ücret verileceğini açıkça belirtmektedir. İki nüshanın vasiyetleri arasında farklılık olduğu gibi cenaze işlemleri için tayin edilen ücretlerde de farklılık bulunmaktadır.⁶⁶ Bu sebeple muhteva analizinde iki metin karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Buna göre; ölümünden hemen sonra yetmiş bin Kelime-i Tevhîdin okunması için belirli sayıda kişiler bulunup onlara bunun karşılığında para verilmesini ve bu tevhîd okuma işleminin kabrin başında iken de tekrarlanmasını istemektedir. Hz. Peygamber'den mervî bir hadîse istinaden cenaze kabre konulduktan sonra ve cenazenin üzeri toprakla örtüldükten sonra bazı duaların okunmasını; bu duaların okuması için bir kişinin belirlenmesini ve bu iş için ona belirli miktarda paranın verilmesini; herkes gittikten sonra kabrin başında salih bir kişinin kalıp şehadet telkîninde bulunmasını istemektedir. Yine telkîninin nasıl yapılacağını ve bu esnada hangi

⁶⁴ Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâyık, Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeylleri*, I-V, haz. Abdülkadir Özcan, c. I, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 135-139.

⁶⁵ Süleymaniye Ktp.sinde kayıtlı bulunan diğer nüshalar şunlardır: Esad Efendi No:1300/1447/3673; Laleli, No: 905; Şehit Ali Paşa, No: 1380-02; Veliyyüddin Efendi, 3248. Bkz: <http://www.suleymaniye.gov.tr/Yordam.htm/25.06.2008>.

⁶⁶ Ücretlerin karşılaştırılması için EK-1'de Tablo-1'e bkz.

duaların okunacağını; bu işi yerine getiren kişiye ne kadar para verileceğini beyan etmektedir. Kabrin örtülmesinden sonra son işlem olarak bazı isteklerde bulunmakta ve bir dua cümlesi ile vasiyetler sona ermektedir.⁶⁷

B. Kemal Paşazâde ve Vasiyetnâmesi

Asıl ismi Şemseddin Ahmed olup II. Bayezid'in şehzâdeliği esnasında ona lalalık yapan büyükbabası Kemal Paşa'ya nispetle Kemal Paşazâde denmekle meşhur olmuştur. Önceleri askerî sınıfta görev yapan Kemal Paşazâde, Molla Lutfi'nin öğrencisi olarak ilmiye sınıfına geçmiştir. Müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve son olarak da şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuştur. Kemal Paşazâde, tefsir, hadis, fıkıh gibi dînî ilimler başta olmak üzere tarih, edebiyat, felsefe, dil ve tıp alanlarında çok önemli eserler veren XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ilim ve kültürünün en büyük temsilcilerinden biri olarak görülmektedir. Sa'deddin Taftazânî ve Seyyid Şerîf Cürcânî gibi âlimlerle mukayese edilmiş, Osmanlı uleması arasında ilmî kudretinden dolayı "*el-muallimü'l-evvel*" ünvanıyla anılmıştır. Ayrıca kendisine "*müftî's-sakaleyn*" de denilmiştir.⁶⁸

Vasiyetnâmesine gelince; araştırmaya esas olan nüsha, Köprülü Kütüphanesi 1599 numarada kayıtlı olan nüshadır.⁶⁹ Ölümle ilgili ritüellerin ağırlıklı olduğu vasiyetnâme, bu türde yazılmış vasiyetnâmelerin tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Besmele, hamd ve salâvâtın sonra Kemal Paşazâde, ölümünün hemen öncesinden başlayarak öldüğü esnada ve defnedilinceye kadar kendisini uğurlamak için yapılacak hazırlıkların ne olması ve nasıl yapılması gerektiği hususunda vasiyetlerde

⁶⁷ "*Ve kabri tamam örttüklerinden sonra başım tarafından ayağım tarafına bir desti su koyalar. Amma essah budur ki üç desti pak su dökeler. Desti yeni ola. Ve kabrim üzerinde bir sığır kurban edip fukarâya üleşdireler. Bi-'avnillâhi'l-meliki'l-vehhâb.*" Bkz: Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Esad Efendi, vr. 78a; Pertev Paşa nüshası ise, defn sonrası yapılacak isteklerle devam etmektedir.

⁶⁸ Mecdî Efendi, *a.g.e.*, s. 381-385; Turan, Şerafeddin, "Kemal Paşazâde", *DİA*, I-XXXIII, (devam ediyor), c. XXV, TDV Yayınları, Ankara, 2002, ss. 238-240, s. 258.

⁶⁹ Başka bir nüsha da, aslı Amerika Princeton Üniversitesi Ktp. 4563 numaralı bir mecmuadan alınma Mekke Ummu'l-Qura Üniversitesi'ne bağlı Merkezi'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâu't-Turus Kütüphanesindeki Mikrofilm Arşivinde 413 numarada kayıtlı mikrofilm içerisinde olup bu metin latinizesi ile birlikte yayınlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Bahçıvan, Seyit, "Şeyhülislam İbn Kemal Paşa'nın Vasiyetnâmesi", *Marife*, sy. 1, Yıl 1, Konya, Ekim 2001, s. 209-214.

bulunmaktadır. Maddî olarak yapılacak harcamalarda nerelere ne kadar sarf edileceğini de belirtmektedir.

C. Ali Akkirmânî ve Vasiyetnâmesi

Taşköprüzâde'nin Osmanlı âlimleri biyografisi olan *Şakâik-ı Nu'mâniye*'sinde anlatıldığına göre Ali Akkirmânî bir müderris olup uzun yıllar Akkirman civarında Hacı İbrahim Efendi Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Aynı zamanda bulunduğu bölgede fetvâ işlerine de bakmaktadır. Hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğumuz bu zatla ilgili olarak Taşköprüzâde "*fezâil-i celîle ile meşhûr, envâ'-ı 'ulûm ile mu'allim, fetvâları metîn ve muhkem*" ifadelerini kullanmaktadır. 1620/21 (h. 1030)'da vefat eden Ali Akkirmânî'nin çeşitli risâle ve ta'likâtı olup bazı fetvâları da çeşitli yerlerde yazılıdır.⁷⁰

Ali Akkirmânî'nin vasiyetnâmesi, iki sayfadan oluşmakta ve el yazmasıdır. Yazarının kendisiyle ilgili vasiyetlerini ihtiva eden tipik vasiyetnâme metinlerinden olup Allah'a hamd, Peygamber'e salât ü selam ve dua cümleleri ile başlamaktadır. Ardından, ölümü hâlinde yerine getirilmesini istediği hususları dile getirmektedir. Bunların içerisinde öncelikle üzerinde durduğu husus, belirlediği sayıdaki namaz ve oruç için ıskât ve devr yapılması meselesidir.⁷¹

Vasiyetnâmede ölümle ilgili ritüeller hususuna ağırlık verilmiş olup vasiyetler tamamen bu doğrultudadır. Vasiyet sahibi, cenazenin gasli, nerede yıkanacağı, yıkandıktan sonra yapılacak işlemler, kefenlenme biçimi, kefenleme esnasında dikkat edilecek hususlar, cenazenin tabuta konuluşu, tabutun üzerine örtülecek örtünün özelliği, cenaze namazı kılınması için ölüm haberinin duyurulması, namazın kaç saf olarak kılınacağı, cenazenin defn edilmesi, bu esnada dikkat edilecek hususlar, kabrin nerede olacağı, şekli, mezarın üzerine dikilecek taş, hangi ağacın dikileceği, dua

⁷⁰ Nev'izâde 'Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti's-Şakâik, Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeylleri*, haz. Abdülkadir Özcan, c. II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 639.

⁷¹ İslam âlimleri arasında tartışmalı bir konu olan ıskât ve devr meselesi hakkında Molla Hüsrev'in vasiyetnâmesinde temas edilmemiş olması dikkat çekicidir. Kronolojik olarak vasiyetnâmelerin tesbit ve takibi sonucunda Osmanlı toplumunda ıskât ve devr uygulamasının kabul görüp görmediği ya da hangi dönemden itibaren ve ne ölçüde yaygınlık kazandığı konusu incelemeğe değer bir konudur.

edilmesi, duada söylenecek sözler, Kur’ân okunup⁷² ruhuna hediye edilmesi, yemek pişirilip fukarâya ikram edilmesi gibi hususlarda vasiyetlerini bildirmektedir.⁷³ Ve bütün bu vasiyetlerin yerine getirilmesi için mal bıraktığını ifade etmektedir.

Ç. Ahmed bin Muhammed el-Akhisârî (Rûmî) ve Vasiyetnâmesi

Ahmed bin Muhammed el-Akhisârî, Osmanlı âlimlerinden olup 1631 (h. 1041)’de Akhisar’da vefat etmiştir. Bursalı Mehmed Tahir, Akhisârî’nin Halvetiye şeyhlerinden olduğunu bildirerek bazı eserlerinin isimlerini vermektedir.⁷⁴ Buna göre eserlerinden bazıları; *Mesâbih-i Şerif*’ten seçme yüz hadis-i şerifin şerh ve tafsilini içeren *Mecâlisü’l-Ebrâr ve Mesâlikü’l-Ahyâr*, *Dekâyıkı’l-Hakâyık*, *Risâletü’t-Taklîd*, *Risâle fî Zikri’l-Lisân ve’l-Kalb*, *Duhâniye*, *Riyâiye*, *Şerh-i Dürrü’l-Yetîm min et-Tecvîd*, Ebu’s-Suud Efendi’nin tefsirine Rûm Sûresi’nden Duhan Sûresi’ne kadar yazdığı *Ta’likât* tır. Ancak Ahmed Rûmî (ö. 1349) ismini taşıyan başka biri ile Akhisârî zaman zaman karıştırılmıştır. *Dekâyıkı’l-Hakâyık* gibi bazı eserler de bu sebeple Ahmed Rûmî’ye ait olmasına karşın Akhisârî’ye nispet edilmiştir.⁷⁵

Vasiyetnâme altı varaktan oluşmakta olup el yazmasıdır. Vasiyetnâmenin başında, metnin Ahmed Rûmî’ye ait olduğu yazılıdır.⁷⁶ Pek çok eserde de mu’tad olduğu üzere metin girizgâhı olarak besmele, Allah’a hamd ve Peygamber’e salât u selam vasiyetnâmenin girişinde bulunmaktadır. “*Ey tâlib-i Hak*” hitabıyla başlayan metin muhteva yönünden yukarıda tanıtılanlardan farklı bir özellik taşımaktadır. Başından sonuna kadar itikâdî konularla ilgili açıklamalar yer almakta olup bu açıdan

⁷² “Bir salih kimesne Yâsin-i Şerîf tilâvetine kadir kimesne kalıp kibleye ardin verip yüzüme karşı oturup âvâz ile Sûre-i Yâsin-i Şerîfi okuyup sevabını ruhuma vusul ile du’â eyleye. Ba’dehu ol kimesne kırk güne dek her sabah gelip kabrim üzere bu vecihle Sûre-i Yâsin-i Şerîfi okuya.” Bkz: Akkirmânî, a.g.e., vr. 16.

⁷³ Akkirmânî, a.g.e., vr. 15a.

⁷⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-II, c. I, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333, s. 33.

⁷⁵ Yazıcı, Tahsin, “Ahmed-i Rûmî”, *DİA*, c. II, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 131–132, s. 131.

⁷⁶ Akhisârî, Ahmed Rûmî, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Lâleli) Ktp., No: 2404, vr. 78b-84b; Milli Kütüphane’deki çalışmamız esnasında bir yazma eserin içinde karşılaştığımız *Risâle-i Rûmî Efendi* başlıklı metin, Ahmed Rûmî’nin vasiyetnâmesinin başka bir nüshasıdır. Her iki metin karşılaştırıldığında aralarında birkaç kelime değişikliğinden başka önemli bir farklılık görülmemektedir. Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshanın yazım bilgileri belirtilmezken Milli Kütüphanedeki nüsha için 18-- şeklinde bir tarihlendirme yapılmıştır. Bkz: Rûmî Efendi, *Vasiyetnâme*, Milli Kütüphane, 06 Yz A 858/2; Süleymaniye (Yazma Bağışlar) Ktp. No: 1269, vr. 141–148-No: 3144/2-, vr. 87b-114b’de *Risâle-i Rûmî* başlığını taşıyan başka nüshaları mevcuttur.

klâsik vasiyetnâme muhtevâsından ziyade akâid muhtevâsına sahiptir. Vasiyet cümlelerine ise, metnin son satırlarında yer verilmiştir.

Vasiyetnâmede üzerinde durulan konular dînî referanslar temelinde sunulmuş olup bu muhteva genel çerçevesiyle şöyle özetlenebilir: İnsanın yaratılış gayesi hakkında açıklamalarla başlangıç yapılmıştır. Sonrasında Allah'ın sıfatları, iman esasları, iman ve İslam'ın nelerden ibaret olduğu, kişiyi küfre götüren inanç ve davranışlar, küfre düşmekten korunmak için yapılması gereken hususlar, kız ve erkek çocuklarının imanı ve eğitimleri konusunda ebeveyn üzerine düşen sorumluluklar üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Son olarak da ölüm esnasında ve öldükten sonra defn edilinceye kadar ölen kişiye neler yapılması gerektiği hususuyla ilgili tavsiyeler bulunmakta ve dua cümleleri ile sona ermektedir.

D. Gülnûş Emetullah Sultan ve Vasiyetnâmesi

Rabia Gülnuş, Emetullah Gülnuş olarak da anılan Gülnuş Sultan aslen Giritli olup Verzizzi ailesindedir. Girit Seferinin başlarında Deli Hüseyin Paşa Resmo'yu fethedince esir edilerek İstanbul'a götürülmüş ve padişaha hediye edilmiştir. Güzelliği sebebiyle Gülnuş adı verilmiştir. Bir süre sonra IV. Mehmed ile evlenerek saray başkadını olmuştur. II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi olan Gülnuş Sultan, oğullarının padişahlığı döneminde Valide Sultan ünvanını almıştır. Onun dönemi sarayda kadın nüfûzunun arttığı bir dönem olmasına rağmen o, iç çekişmelere çok fazla karışmamış ve daha çok yaptığı hayır işleriyle anılan bir valide sultan olmuştur. 1715'te Edirne'de iken vefat etmiş, cenazesi İstanbul'a getirilerek Üsküdar'da yaptırılan Yeni Valide Camii önündeki türbesine defnedilmiştir.⁷⁷

Vasiyetnâmesine gelince; Topkapı Sarayı Emanet Hazinesi Bölümü 3042 numarada kayıtlı 14 varaklık müstakil bir kitapçık hâlinedir. Gülnuş Sultan'ın ölümden defn edilinceye kadar ve sonrasında yapılacak ritüellerin yerine getiriliş biçimini belirleyen vasiyetlerinden oluşmaktadır. Besmele, salât ü selâm ve duadan sonra vasiyette bulunmanın ayet ve hadisteki dayanaklarına yer verilmekte ve vasiyetlere

⁷⁷ Uluçay, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 65–66; İpşirli, Mehmet, "Gülnuş Emetullah Sultan", *DİA*, c. XIV, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 248–249, s. 248.

başlanmaktadır. Dualar, Molla Hüsrev’inkinde olduğu gibi onun vasiyetnâmesinde de geniş bir yer tutmaktadır.⁷⁸ Bunlar; üç taş üzerine okunacak uzun bir dua, cenaze defnedildikten sonra okunacak telkîn duası, çeşitli ayetler, cenaze kabre yerleştirildikten sonra okunacak dua ve kefen duası şeklindedir.

Bunların dışında Gülnûş Sultan’ın sosyal konumunun etkisiyle cenaze işlemlerinde görev alan kişilere verilecek ücretler konusunda oldukça cömert davrandığı dikkati çekmektedir.

E. Mehmed Emin Tokâdî ve Vasiyetnâmesi

Mehmed Emin Tokâdî 1664’te Tokat’ta doğmuştur. Mekke’de hac esnasında tanıştığı Nakşibendî-Müceddidî şeyhi Ahmed Yekdest-i Cüryânî’ye intisab etmiş ve dönüşte İstanbul’a gelerek burada tedris ve irşad ile meşgul olmuştur. Nakşibendî Müceddidiye’nin XVIII. yüzyıldaki en önemli temsilcisi olan Mehmed Emin 1745’de vefat etmiştir. *İrşâdu’s-Sâlikîn*, *Tuhfetü’t-Tullâb*, *Atvâru’l-İnsân*, *Risâle Fî Hakkı Sülûk*, *Şerh-i Kelimât-ı Hâcegân* gibi eserlerinin çoğu tasavvufla ilgilidir. *Vasiyetnâme* de dâhil olmak üzere eserlerinin tamamı günümüz Türkçesine çevrilerek metinleriyle beraber yayınlanmıştır.⁷⁹

Vasiyetnâmesinin muhtevası, yazarın kendisi ile ilgili olanlar ve tavsiye niteliği taşıyanlar olmak üzere iki kısma ayrılabilir: Kendisi ile ilgili olanlar da şahsî bilgiler ve ölüm sonrasına dair ritüellerle ilgili vasiyetler olarak incelenebilir.

Yazar, metnin başında kendisi hakkında bilgiler vermektedir. Nerede doğduğunu, nereye yerleştiğini, babasının adını, kendi adını, künyesini, itikadda ve amelde mezhebini söylemektedir. Yazarın verdiği bu bilgiler onun hayatı hakkında bizzat kendisinin verdiği bilgiler olması bakımından önem taşımaktadır.

⁷⁸ Hatta aynı dualara yer verilmekte olup bu konu, II. Bölümde detaylı olarak işlenecektir. Giriş duasının anlamı şöyledir: “*Hamd Allah’a mahsustur ki vasiyeti hazırlıkların en iyisi ve kıyamet gününün azığı kılmıştır. Salât doğruluğun yollarına hidayet eden Muhammed’e ve en iyi azığı hazırlamış olan âl ve ashabına olsun.*”

⁷⁹ Şimşek, Halil İbrahim, *Mehmed Emîn-i Tokâdî (Hayatı ve Risâleleri)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005, s. 41–238; vasiyetnâmenin yayınlandığı başka bir çalışma için bkz: Kılınç, Aziz, *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006, s. 242 – 43.

Vasiyetnâmenin muhatabı “*ehibbâ ve esdikâm*” olarak nitelediği kimseler olup onlardan kendisi ile ilgili bazı şeyleri yerine getirmelerini istemektedir. Bunlar, Kur’ân tilaveti ve dua, geride bıraktığı malından bir kısmının (atıyeb-i mal) cenaze işlerine ve iskât-ı salât gibi yerlere sarf edilmesi gibi hususlardır.⁸⁰

Tavsiye niteliği taşıyan hususların, bir mutasavvıf olan yazarın esas olarak dünya hayatını algılayış biçimi doğrultusunda öğütler olduğu görülmektedir. Dünya hayatının geçici oluşunu hatırlatmakta; mücadele etme ve düşmanlık beslemeyi bırakıp Allah’a yönelmeyi tavsiye etmektedir.⁸¹

F. Muhammed Arif bin Muhammed Kadızâde el-Erzurûmî ve Vasiyetnâmesi

Erzurumlu Kadızâde Efendi XVIII. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı din âlimidir. Mehmed Nusret Som, Erzurumlu âlim, şair, sûfî, vs. önemli şahsiyetlerin biyografilerine yer verdiği “*Târihçe-i Erzurum*” adlı eserinde ondan, Kadızâde Mehmet Efendi⁸² olarak söz etmektedir. Buna göre Erzurum doğumlu olan Mehmed Efendi, İspir kadısı olan babasına nispetle Kadızâde denmekle meşhurdur. Devrinin önemli âlimlerinden ders almış olan Kadızâde Mehmed Efendi, tahsilini Erzurum’da tamamlayarak İstanbul’a gitmiştir. Medrese-i Sultâniye’de tadrise meşgul iken Erzurum müftülüğüne tayin olunarak on beş sene bu görevi yapmıştır. 1759-60’da (h.1173) vefat etmiştir. *Ravzatü’l Cennât Şerhi*, *Şerh-i Kelime-i Tevhid*, *Ahvâl-i Kabir Risâlesi*, *Sa’diyye Risâlesi*, *Bahru’l Fetâvâ* gibi eserlerinin olduğu bilinmektedir.⁸³

⁸⁰ Tokâdî, *a.g.e.*, vr. 204–205.

⁸¹ Tokâdî, *a.g.e.*, a.y.

⁸² Süleymaniye Ktp. kayıtlarında vasiyetnâme müellifi Muhammed Ârif b. Muhammed Kadızâde el-Erzurûmî olarak verilmişken *Târihçe-i Erzurum*’da ise aynı şahıs için Kadızâde Mehmed Efendi ismi kullanılmıştır. Bkz: Som, Mehmet Nusret, *Târihçe-i Erzurum*, haz. Ahmet Fidan, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 2005, s. 121; Vasiyetnâmenin başında ise sadece Kadızâde Efendi’ye ait olduğu ibaresi mevcuttur. Bkz: Muhammed Ârif b. Muhammed Kadızâde el-Erzurûmî, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Şâzeli Tekkesi) Ktp., No: 37, vr. 53b.

⁸³ Som, *a.g.e.*, s. 121-122; Ayrıca Süleymaniye Ktp. internet kataloglarında Kadızâde Efendi’ye ait yukarıda adı geçenler de dahil olmak üzere (bir kısmı mükerrer) fıkıh, kelâm, hadis ve Kur’ân ilimlerinde kayıtlı 48 eser bulunmaktadır. Bkz: <http://www.suleymaniye.gov.tr/Yordam.htm/15.01.2008>.

Kadıızâde Efendi, İbrahim Hakkı Erzurûmî ile aynı dönemde yaşamıştır. Bir rivayete göre, müftü Kadıızâde Efendi'nin, tasavvufa yakınlığı olan ulemaya mutaassıp bir şekilde karşı çıktığı; hatta bu sebeple İbrahim Hakkı ile zıtlığı ve onun eseri Marifetnâme'yi aşağılayan ifadeler kullandığı nakledilmektedir.⁸⁴

Kadıızâde Muhammed'in vasiyetlerini içeren nüsha Şâzelî Tekkesi 37 no'lu yazma eserin 53–67 arası varaklarında yer almaktadır. Vasiyetnâme manzum formda yazılmış ve aynı zamanda sade bir dile sahiptir. Vasiyetlerin muhatabı, başlıktan da anlaşıldığı üzere kadınlar olup,⁸⁵ metinde onlara nasihat edilmektedir.

Aslına bakılırsa, yazar yaşadığı toplumdaki aksaklıkları sert bir üslupla eleştirmektedir. Bunu yaparken de kadınları muhatap olarak toplumda dînî yönden sakıncalı gördüğü durumların önüne geçmek, dînî hassasiyetleri canlandırmak için korkutmak suretiyle vazgeçirme yöntemini kullanmaktadır. Bu bağlamda vasiyetnâmede kadınlarla ilgili olarak üzerinde durulan hususları bireysel, ailevî ve toplumsal yönlü olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür. Daha detaylı olarak I. Bölüm'de kadına bakış konusu içinde ele alınacaktır.

G. İbrahim Hakkı bin Osman el-Erzurûmî el-Fakîrî ve Vasiyetnâmesi

İbrahim Hakkı, Erzurum'un Hasankale ilçesinde 1703 yılında doğmuştur. Babası derviş Osman Efendi olup annesi ise Hz. Peygamber soyundan gelmektedir. İlk eğitim ve öğretiminde olduğu gibi ilim ve tasavvuf zevkini de ilk defa babasından almıştır.⁸⁶ Onun şahsiyetinin teşekkülünde asıl büyük tesiri babasının da şeyhi olan İsmail

⁸⁴ Doğruluğu ispatlanmamış bir söylentiye göre, Kadıızâde, İbrahim Hakkı'yı çekemezmiş, bazı dar görüşlü mollalardan bir meclis toplayarak o sıralar Marifetnâme'yi yeni yazmış olan İbrahim Hakkı'yı, sorguya çağırılmış ve "*Molla! Sen bir supara yazarmışsın, yerden gökten dem vurmuşsun, şer-i şerife uymayan şeyler karalamışsın!... Nice olur?*" diye sorguya başlamış. İbrahim Hakkı, müftü ve yandaşlarına Marifetnâme'yi gösterip kitabın hangi kısmının şeriate aykırı olduğunu sorunca, mollalar kitapta şeriate ters düşen bir yer bulamamışlar ve hepsi pişman olmuşlar. Bkz: İbrahimhakkıoğlu, Mesih, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Tatlıdil Matbaası, İstanbul, 1973, s. 90-91; İbrahim Hakkı ise onun ahlâk-ı gayr-ı memduhesine telmihle şu beyti söylemiştir: "*Birünundan nümâyişler hemân ayn-ı derûnidir/Anın için kamet-i müfti efendi eğri büğrüdür.*" Som, a.g.e., s. 121.

⁸⁵ Metnin başında kırmızı tonda "*Merhûm Kadıızâde Efendi'nin Hâssaten İslâmbol ve Âmmeten Cümle Mü'minler Hâtunlarına Eylediği Vasiyyetlerdir*" ibaresi bulunmaktadır. Bkz: Kadıızâde, a.g.e., vr. 53b.

⁸⁶ Çelebioğlu, Amil, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Büyükleri Dizisi: 71, Ankara, 1988, s. 9; Bursalı, a.g.e., c. I, s. 33-35.

Fakîrullah göstermiştir. XVIII. yüzyılın önemli mutasavvıflarından biri olan İbrahim Hakkı, İsmail Fakîrullah'ın önce öğrencisi sonra da halifesi olmuştur. Bunun yanı sıra imam ve vaiz olarak da konuşmalarıyla halkı irşad etmeye gayret etmiştir. 1780'de vefat etmiştir.⁸⁷

Sadece okumak ve okutmakla kalmayan İbrahim Hakkı, manzum ve mensur, çeşitli konularda eserler kaleme almıştır. Eserlerinin sayısı farklı farklı gösterilmiş ve elliye kadar yükseltilmiştir. En meşhur eseri, çeşitli konuları ihtiva eden ansiklopedik nitelik taşıyan *Marifetnâme*'dir.⁸⁸

İbrahim Hakkı'nın farklı yerlerde birden fazla vasiyetnâmesi vardır. Bir yazma eserde "*Vasiyetnâme-i Hakkı*" ismini taşıyan iki farklı manzum metin bulunmaktadır.⁸⁹ Bu ikisinin dışında bir de İbrahim Hakkı'nın, oğlu Fehim'e hitaben yazdığı mensur bir vasiyetnâmesi vardır.⁹⁰

Mürşid olmasının tabii bir sonucu olarak eserlerinde öğretici ve eğitici bir üslup kullanan İbrahim Hakkı, manzum vasiyetnâmelerini de bu üslupta yazmıştır. Vasiyetnâmeyi bir edebî tür olarak ele alıp dervişlerine tavsiyelerini, öğütlerini bu formda dile getirmektedir. Vasiyetnâmede temas edilen konular, yazarın tasavvufî düşüncelerini yansıtmaktadır. Zikir, gönül, teslimiyet, rıza, sabır, şükür, insanlara şefkat, gönül yapmak, kimseyi incitmemek, mâsivâdan sıyrılmak, benliği terk, vücudun nefyi, nefsi kötü huylardan arındırmak gibi ahlâkî ve tasavvufî hususların tavsiyesini yapmaktadır.⁹¹

H. Muhammed Şemseddin Nuri Efendi ve Vasiyetnâmesi

Muhammed Nuri Şemseddin İstanbul'da doğmuştur. Nakşibendî âlim ve şeyhlerinden olup Yahya Efendi türbesinde türbedârlık ve irşad görevinde bulunmuştur.

⁸⁷ a.mlf., *a.g.e.*, s. 12.

⁸⁸ a.mlf., *a.g.e.*, s. 23; Bursalı, *a.g.e.*, a.y.

⁸⁹ İbrahim Hakkı, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (İbrahim Efendi) Ktp., No: 392, vr. 26a-b/32b.

⁹⁰ İbrahimhakkıoğlu, *a.g.e.*, s. 170-171.

⁹¹ İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, vr. 26a-b,32b.

1280/1863'te vefat edince adı geçen türbeye defnedilmiştir. Eserlerinin bazıları, *Miftâhü'l-Kulûb*, *Risâle-i Murâkabe*, *Vasiyetnâme*, *Pendnâme*'dir.⁹²

Vasiyetnâme, elimizdeki sûfî vasiyetnâmelerinin en hacimlisidir. On iki sayfadan oluşmakta olup metnin sonunda 1284 senesinde Esad Efendi matbaasında tab' edildiği ibaresi yer almaktadır.⁹³ Muhammed Nuri Şemseddin, vasiyetnâmesinde "*Sâlikân-ı Tarîkat-ı Muhammediyye*" olarak nitelediği dervişlerine hitap etmektedir. Bir bakıma kendi tarîkatının tasavvuf anlayışının, âdâb ve erkânının özetini sunmaktadır.

Muhammed Nuri Şemseddin, vasiyetnâmesinde Ehl-i sünnet tasavvuf anlayışına sık sık vurgu yapmaktadır. İmanın tanımını yaparak, dervişlerine "*şerî'at mizan ve esâs-ı tarîkattir*"⁹⁴ demektedir ve tarîkatta şerîatin öncelikli olduğu, şerîat aykırı davranmanın tarîkatle bağdaşmayacağı söylemektedir.

Tarîkat içinde dervişlerin birbirleriyle ilişkilerinin ne şekilde olması gerektiğine dair tavsiyelerin yanı sıra başka tarîkatlerin şeyhlerine ve onların dergâhlarına karşı nasıl bir tutum ve tavır içinde olunması gerektiği konusunda da dikkat edilmesi lazım gelen hususları beyan etmektedir.⁹⁵

Osmanlı toplumu tasavvufî anlayış ve yaşantılar bakımından zengin bir birikime sahiptir. Bu açıdan bakıldığında yaşadığı çağda önemli sayıdaki bir topluluğun tasavvufî önderliğini yapan bir mutasavvıfın, dervişlerine vasiyet olarak söylediği bu ve benzeri

⁹² Bursalı, *a.g.e.*, c. I, s. 180; Muhammed Nuri Şemseddin, *Miftâhu'l-Kulûb*, Esad Efendi Matbaası, ts., s. 2-5.

⁹³ Muhammed Nuri Şemseddin, *a.g.e.*, s. 5 Bkz: Muhammed Nuri Şemseddin'in terceme-i hâlinde vasiyetnâmenin onun sağlığında iken neşredildiği bilgisi yer almaktadır. Dolayısıyla elimizdeki nüsha onun vefatından dört yıl sonra basılmış olmaktadır.

⁹⁴ a.mlf., *Vasiyetnâme*, s. 6.

⁹⁵ "*Turuk-ı 'aliyye meşâyihlarına rast gelindikte kendi şeyhine olan ri'âyeti misüllü ta'zîmde taksîr olunmayıp heman tâlib-i himmet olmalıdır. Ve dergâh-ı 'aliyyelerine râğbet olursa kendi dergâhına olan râğbeti gibi teşhim birle dergâh-ı 'aliyyelerinde bulunan mü'mininin ihvân-ı tarîkat nazarıyla kalplerini teclîb ve hatırlarını tatyib ile zikrullahı meşğul olup pîrân efendilerimizden istifade-i ruhaniyet ederek riayetle avdet lâyıkdır.*" Bkz: a.mlf., *a.g.e.*, s. 5.

sözler kayda değer önem taşımaktadır. Bu konu üzerinde II. Bölümde detaylı bir şekilde durulacaktır.⁹⁶

Emel sahibi olmayıp hizmete önem vermek, tâlib-i rızâullah'a yönelmek, samimiyet, şerîatin hükümlerine tam bağlılık, nefse benlik vermemek, gıybetten kaçınmak, yiyecek, içeceğin helâl olmasına dikkat etmek, din âlimlerine karşı saygılı olmak vs., Muhammed Nuri Şemseddin'in dervişlerine yaptığı diğer tavsiyelerinin bazılarıdır.

İ. Saraybosnalı Halil Başızâde Rıdvan Bey ve Vasiyetnâmesi

Vasiyetnâmede tam adı Saraybosnalı Halil Başızâde Rıdvan Bey b. Mustafa Bey olarak zikredilen müellif hakkında vasiyetnâme dışında elimizde bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun vasiyetnâmesi, çalışmadaki diğer örnek metinlerden farklı bir özellik taşımaktadır. O da halk kesiminden birine ait olmasıdır. Bu yönüyle incelemeye konu olan tek sayfalık bu vasiyetnâmenin sonunda yazılış tarihi 1283/1868 olarak belirtilmektedir.

Girişin üzerinde “Yâ Gafûr” sözünün yer aldığı vasiyetnâme, eûzü besmele ve bir dua cümlesi ile başlamaktadır.⁹⁷ Sonrasında vasiyetnâme yazmanın gerekliliği üzerinde durulmakta ve namaz konusuna dikkat çekilerek bir vasiyetnâmede ibadetlerle ilgili yapılması gereken şeyler hakkında bilgi verilmektedir. Buna göre namazın ıskâtı, zekât, oruç ve diğer keffâretler için malın bir kısmının ayrılıp bunun bir vasiyetnâme yazılarak vasiyet edilmesi ve müslüman şahitler huzurunda okunması gerekmektedir.

Molla Hüsrev, Kemal Paşazâde ve Ali Akkirmânî'de olduğu gibi Rıdvan Bey de vasiyetnâmesinde, ölümünden önce ve sonra kendisi ile yapılmasını istediği şeyleri

⁹⁶ “Ba'zı meclislerde meşâyih-i kiram efendiler hakkında kelâm olunduğu zaman hüsnü hâllerini müş'ir zikir-i cemil ile meclisden hareket etmek ensebdir. Ve dervişlerine mü'lâkat olunduğu hâlde o dervişe ve tarikat-i 'aliyyesine ve şeyhine muhabbet verecek kelâm edip bir kat daha şeyhine ve tarikatına muhabbeti izdiyâda teşvik etmek lâyıkdır. Ve turuk-ı 'aliyyenin cümlesi bir olup hakkın rızasına vasil eder deyu ayrı ve gayrı görmeyip heman feyz-i ilâhiye mazhar olmağa gayret lâzımdır.” Bkz: a.mlf., a.g.e., s. 5.

⁹⁷ Dua mealen şöyledir: “Sadece kendisi 'izzet, kıdem ve bekâ sahibi olan ve kulları ölüm, zevâl ve yok olmayla imtihan eden Allah her türlü noksanlıktan münezzehtir. Salât ve selâm Peygamberimiz ve günahlarımızın şefaâtçisi Muhammed'e ve kıyamet gününe kadar onun yolunu izleyen âline ve ahabına olsun. Ey dostlar, Allah bana da size de rahmet eylesin.” Orijinal metin için Ek-3 ilgili yere bkz.

kısaca zikretmektedir. Ancak cenaze ile ilgili fıkıh kitaplarında anlatılanların Sünnet'e uygun bir şekilde yerine getirilmesini istemektedir. Iskât, devr ve ibadetlerle ilgili istenenler aşağıda da tanıtılacak olan *Üç Sınıfa Üç Vasiyet*'te belirtilenlerle benzerlik taşımaktadır. Bu kısım ileride ikinci bölümde ölümle ilgili ritüeller başlığı altında detaylı olarak işlenecektir. Vasiyetnâmenin diğerlerinden en önemli farkı, Rıdvan Bey'in cenaze işlerini yürütecek iki vekil (vasıyy-i muhtar Duranoviç Molla Muhammed ve nâzır olarak da Kabadayızâde Salih Ağa) tayin etmesi ve kendisinin vefatından kabre uğurlanmasına kadar ve sonrasında cenaze işlerinde emeği geçen herkese ne kadar ücret verileceğini belirtip bu vasiyetnâmeğe şahit olan kişilerin isimlerini (şuhûdu'l-hâl) yazarak mühürlemesidir.⁹⁸

J. Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa ve Vasiyetnâme-i Siyâsî

Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa, Osmanlı Devleti'nin en buhranlı dönemi olan XIX. yüzyılda önemli görevlere gelerek ülkenin iç ve dış siyasetinde etkin rol oynamış bir devlet adamıdır. Mustafa Reşit Paşa'nın hazırladığı Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlayan yeni sürecin işleyişinde öne çıkan iki kişiden biri Fuad Paşa'dır.⁹⁹ Fuat Paşa, iki defa sadrazamlık beş defa da hariciye nazırlığı yapmıştır.¹⁰⁰ Fuad Paşa'nın vasiyetnâmesi muhteva itibariyle incelenen diğer vasiyetnâmelerden oldukça farklıdır. Sultan Abdülaziz'e hitaben yazılan vasiyetnâme, devlet yönetiminde padişahın dikkat etmesini gerekli gördüğü hususları beyan eden ve aynı zamanda XIX. yüzyıl Osmanlı dünyasını çeşitli açılardan tasvir eden tarihî bir belge durumundadır.

İncelenen vasiyetnâmeler içinde en hacimli si Fuad Paşa'nınkidir. Yirmi altı sayfadan oluşmakta olup matbu bir eserdir. 1869'de Fransa'nın Nice şehrinde vefat eden Fuad Paşa vefatından kısa bir süre önce bu vasiyetnâmeyi yazmış ve Sultan Abdulaziz'e göndermiştir. *Vasiyetnâme-i Siyâsî*'nin Fuad Paşa'ya ait olup olmadığı

⁹⁸ Ücretler için Ek-1'deki Tablo-3'e bkz.

⁹⁹ Diğer i se Sadrazam Âli Paşa'dır. Bkz: Andıç, Fuat-Andıç, Süphan, *Sadrazam Âli Paşa, Hayatı, Zamanı ve Siyâsî Vasiyetnâmesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.

¹⁰⁰ Öztuna, Yılmaz, *Keçecizâde Fuad Paşa*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Büyüklere Dizisi: 86, İstanbul, 1988, s. 60.

meselesi kimilerine göre tartışmalı bir konu hâline gelmiştir.¹⁰¹ Yayınlandığı sırada bunun Fuad Paşa'ya ait olup olmadığı tartışma konusu yapıldığı gibi hâlen de kimilerine göre bu mesele tam olarak çözümlenmiş değildir. Buradaki amaç, bu tartışmayı bir sonuca ulaştırmak ya da devam ettirmek değildir. Ancak dikkatten asla kaçmayan bir husus şudur ki; vasiyetnâme, son dönem Osmanlı devletinin iç ve dış siyasetteki portresini ortaya koyan önemli bir vesika durumundadır.

Vasiyetnâmede genel olarak devletin askerî, siyâsî, idarî, hukukî, iktisadî, toplumsal alanlardaki sıkıntılı durumundan duyulan rahatsızlık ve kaygı hâlinin hâkim olduğu görülmektedir. Fuad Paşa zaman kaybedilmeden gerekli tedbirler alınmadığı takdirde durumun daha da kötüleşeceğini ve telafisi mümkün olmayan sonuçlarla karşı karşıya kalınacağını düşünmekte; tehlike altında olan devletin bu durumdan kurtulmasını sağlayacak çözüm yollarını ise vasiyetnâmesi aracılığı ile dönemin padişahına anlatmaktadır.

Vasiyetnâmede öne çıkan konulardan biri “*Devlet-i ‘Aliyye*”nin dış işleri ve dış politikası ile ilgili görüşler olup burada Osmanlı Devleti açısından dönemin siyâsî manzarası tasvir edilmektedir. Şöyle ki Fuad Paşa Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinin ümit verici durumda olmadığını, düşmanlarına tek başına karşı koyabilecek güçten yoksun olduğu için dışta müttefik ve dost aramaya mecbur olduğunu, bu noktada doğru ve isabetli diplomatik ilişkiler geliştirmenin önemini vurgulamaktadır. Devletin menfaatleri göz önünde bulundurularak dış devletlerin her birine karşı niçin ve ne tür bir politika takip edilmesi lazım geldiğini sadrazamlık ve dışişleri nazırlığı görevlerinde bulunduğu esnada edindiği izlenimler ve tecrübeleri doğrultusunda izah etmektedir.

¹⁰¹ İlk defa, ölümünden birkaç ay sonra İstanbul'da İngilizce ve Fransızca olarak çıkan *The Levant Herald* gazetesinde yayınlanmıştır. Gazeteye göre Fuad Paşa ölümünden birkaç gün önce yazdığı vasiyetnâmesini Sultan Abdulaziz'e iletmek üzere bir tanıdığına vermiş, fakat padişahın eline geçmeden yayınlanmıştır. Bkz: Köprülü, Orhan F., “Fuad Paşa, Keçecizâde”, *DİA*, c. XIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 202–205, s. 204; Muhammed Galib, “Âlî ve Fuad Paşaların Vasiyetnâmeleri”, *Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, 1 Nisan 1329, cüz: 1, Matbaa-i Celik Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1328, ss. 70–84, s. 74; Bu çalışmada kaynak olarak kullanılan Süleymaniye (İzmirli İsmail Hakkı) Ktp. No: 1812'deki nüshanın ilk sayfasında, bazılarının *Vasiyetnâme-i Siyâsî*'nin Fuad Paşa'ya ait olduğunu kabul etmediği ancak bu görüşün asılsız olduğu belirtilmektedir. Fuad Paşa'nın torunu Hikmet Bey'in hediye ettiği ve asıl nüsha olduğu ifade edilen bu metin ise 1314'te Mizan Matbaası'nda basılmıştır.

Vasiyetnâmede dış ilişkilerde takip edilecek politikaların neler olduğuna dair yer alan açıklamaların yanı sıra devletin iç siyaseti hakkındaki tavsiyeler de bulunmaktadır. *Vasiyetnâme-i Siyâsî* çeşitli çalışmalara konu olmuştur.¹⁰²

K. Anonim-Üç Sınıfa Üç Vasiyet

Tanıtımı yapılacak olan son vasiyetnâme ise, müellifi meçhul olup “*Üç Sınıfa Üç Vasiyet*” ismini taşıyan vasiyetnâmedir. Süleymaniye Kütüphanesi Antalya Tekelioğlu bölümünde 855 numaralı yazma eserin 121b-126b arası varaklarında yer almaktadır. Vasiyetnâmenin herhangi bir yerinde metnin yazıldığı tarihe işaret eden bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Bu vasiyetnâme, anonim olmasının yanı sıra başka özellikleri ile de diğerlerinden ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi muhatapları yönüyledir. Besmele, hamd, salât u selam ve dua cümlelerinden sonra bu vasiyetnâmenin kimler için yazıldığına bilgisi yer almaktadır. Buna göre toplumun sadece belli bir kesimi (mutasavvıflardaki gibi dervişler; Kadızâde Erzurûmî’deki gibi kadınlar, Fuat Paşa’daki gibi padişah) muhatap alınmamış genel olarak bütün insanlar üç sınıfa ayrılarak her bir sınıfın ölüme hazırlık olarak yapılması gereken hususlar ayrıca zikredilmiştir.¹⁰³

İkincisi muhteva yönüyle olan farklılıktır. Vasiyetnâmelerin, ölüme hazırlıklı olma düşüncesinin tezahür ettiği metinler olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bazı vasiyetnâmelerde bu hazırlık bilincinin, kişi ya da kişilerin ölüm öncesi hayatının ve davranışlarının düzenlenmesine yönelik oluşuna daha fazla vurgu yapılmakta olup, vasiyetler de “*nasihat*” niteliği taşımaktadır. Nitekim sûfî çevrelerde yazılan vasiyetnâmelerin bu nitelikte olduğunu ve bu şekilde vasiyetnâme yazmanın bir gelenek hâline gelmesiyle tasavvuf edebiyatında da vasiyetnâme adıyla bir edebî tür meydana geldiği belirtilmişti. Bunun örnekleri Muhammed Nuri Şemseddin, Mehmed Emin

¹⁰² Buna örnek olarak bkz: Özdek, *a.g.e.* s. 85–102.

¹⁰³ “*Fe-hâzihî selâsü vesâyâ li-selâseti asnâfin mine’l-ihvâni ve’l-ehibbâi el-ûlâ li-sâliki’l-hakkı mine’l-esihhâi ve’s-sâniyeti li-sâliki’l-hakkı mine’l-muhtedarrîne’l-merdâ ve’s-sâliseti li-sâliki’l-hakkı mine’l-müneffizîne li’l-vasıyyeti mine’l-mevtâ*”; buna göre üç sınıf şunlardır: 1. Hayatta olanlar (sağlıklı olanlar), 2. Ölüm hastalığı durumunda olanlar, 3. Ölenlerin vasiyetleri için tenfizde bulunacak kimseler Bkz: *Üç Sınıfa Üç Vasiyet*, Antalya Tekelioğlu, No: 855, vr. 121b.

Tokâdî ve İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin vasiyetnâmelerinde ve başka diğer sûfî vasiyetnâmelerinde görülmektedir. Anonim vasiyetnâmede böyle bir muhteva olmayıp genel olarak ölüm sonrası ritüeller konusuna ağırlık verilmiştir.

Üçüncü olarak üslup yönüyledir ki bazı vasiyetnâmelerde (Molla Hüsrev ve Ali Akkirmânî örneğindeki gibi) vasiyette bulunan kişinin (vasiyetnâme yazarının) kendi ölümü sonrasında yapılmasını istediği hususlar yer almaktadır. Bu vasiyetnâmede ise vasiyetnâme sahibi kendi ölümü sonrası ile ilgili vasiyetlerde bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle vasiyetler şahsî istekler değil bir müslümanın ölüme hazırlık çerçevesinde dikkat etmesi ve uygulaması gerekenlerin bir özeti mahiyetindedir.¹⁰⁴ “*Evvel vasiyetim şudur*” “*ve dahi vasiyetim şudur*” şeklinde birincil ifadeler kullanılmasının yanı sıra zikredilen hususlar şahsî olmaktan ziyade umumî olup üç sınıf insana yöneliktir.

Ölümlerle ilgili ritüeller hakkında oldukça detaylı bilgiler içeren bu vasiyetnâme, toplumdaki ölüm algısının birey ve toplum hayatında oluşturduğu hassasiyet alanlarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu açıdan yaklaşıldığında, toplumun kimliğini tanımlamada arka plan konumundaki zihinsel yapının doğallığının ürünü olan vasiyetnâmeler, işlevsellik kazanmaktadır.

Bu vasiyetnâmede üç sınıfa yapılan vasiyetler iki noktada odaklanmaktadır. Biri, Allah hakkı (hukukullah), diğeri ise kişi hakkı (kul hakkı)'dır. Metin, Allah hakkı ve kişi hakkının kapsamına giren davranışların neler olduğu ve bu hakların ödenmesi ile ilgili hükümleri içermektedir. Söz konusu haklarda bir ihlâl varsa bunların mutlaka ödenmesi gerektiği vurgulanmakta, kişinin durumuna (sağlıklı, ölüme yakın, ölmüş oluşuna) göre bu hakların ödenme biçiminde meydana gelen değişiklikler üzerinde durulmaktadır.

¹⁰⁴ *Üç Sınıfa Üç Vasiyet*, vr. 120b-126b.

I. BÖLÜM

VASIYETNÂMELERDE DİLE GELEN ZİHNİYET

Vasiyetnâmelerde Osmanlı toplumunun zihniyetine ait ne tür veriler elde edilebildiği meselesine geçmeden önce zihniyetin mahiyeti ve ne olduğu üzerinde durulması gerekmektedir.

İnsanın düşünme eyleminin bir ürünü olan düşünce, aynı zamanda toplumun bir ürünü olarak görülmektedir. Toplumla var olan ve ondan soyutlanarak değerlendirilmesi mümkün olmayan bir unsurdur. Düşüncenin ortaya çıkışı toplumla olduğu gibi değişmesi ve gelişmesi de toplumsal değişme ve gelişmeye bağlıdır. Örneğin “Bugünün insanı üç yüz yıl önce yaşayan insan gibi düşünmez” yargısının altında yatan da bu gerçektir.¹ Toplumun değişmesi zaman içinde hızlı olmayan bir biçimde meydana geldiğine göre düşüncelerin değişmesinde, zaman, önemli bir etken konumuna gelmektedir. Zihniyet ise, düşüncelerin toplumsal yapıyla ilişkisi doğrultusunda, olayları, eylemleri, dünya, hayat ve ötesini belli bir algılama biçimidir. Toplumsal yapı (toplumsal özgümlükler) toplumun zihniyetine yön verir. Bu şekilde zihniyet ile toplumsal yapı arasında bir diyalektik söz konusudur.²

Zihniyet kavramı, sosyal bilimlerde kullanılan pek çok terim gibi başka kavramlarla ilişkilidir. Zihniyetin ilişkili olduğu kavramlardan biri kültür kavramıdır. Kültürle ilgili bir tanımlamada kültürün içselleştirilen ve dışsallaştırılan iki ayrı düzeyinden söz edilmektedir. A. Mucchielli’ye göre zihniyet, kültürün içselleştirilen düzeyi ile kesişmektedir. Başka bir deyişle söz konusu içselleştirilen kültüre atıfta bulunulmadan yapılan zihniyet tanımlaması eksik kalmaktadır. Bu düzey ise kültürün bütün mensuplarınca içselleştirilen kültürel ilkeleri (değer, norm, inanış), tasarımları ve referansları kapsar.³

Bir zihniyetin sınırlarını belirlerken tek unsurdan ziyade çevre, iklim, nüfus, din, politika gibi pek çok unsurun görülmesi gerekmektedir. Zihin dünyasını şekillendiren unsurların bu denli çeşitliliği ve iç içe geçmişliği, zihniyetin (ideal) bir tarifini ortaya koymayı zorlaştırmaktadır. Nitekim dinin, Osmanlı Devleti’nin çöküş döneminde

¹ Hançerlioğlu, Orhan, *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1986, s. 115.

² Düşünce eylemden gelir ve gene eyleme dönerek eylemle doğrulanır; doğrulandığı oranda da eylemi etkiler ve geliştirir. Düşünce-eylem diyalektiği için bkz: Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s. 116.

³ Mucchielli, Alex, *Zihniyetler*, çev. Ahmet Kotil, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 8, 12.

iktisâdî zihniyeti nasıl belirlediğini izaha çalışan S. Ülgener, zihniyeti tanımlamadaki zorluğa dikkat çekmektedir.⁴ Dolayısıyla zihniyet gibi böyle karmaşık bir problem ancak farklı açılardan ele alınarak belli bir ölçüde incelenebilir.

Şu hâlde bir insanın düşüncelerine etki eden faktörleri bütün hatlarıyla belirlemek ve o kişinin zihin dünyası hakkında söz söylemek oldukça iddialı bir girişim olsa gerektir. Öte yandan toplumun ortak zihniyetinin sınırlarını çizmek bundan çok daha zor bir iştir ve isabet ihtimali oldukça azalmaktadır.⁵ Bir milletin zihniyeti hakkında tespitlerde bulunmak için o milletin tarih kitapları dışında kalan yazılı görsel diğer eserlerine dikkatleri çevirmek gerekmektedir.

Zihniyetin oluşmasında çevre vs. faktörler kadar, yazılı kültür dâhil tarihî mirasın önemli bir yeri olduğu bilinen bir gerçektir. Vasiyetnâmeler bu açıdan önemli veri kaynağı olabilmektedir. Özellikle, kişi ya da toplumun ölüme bakışı ve ölümlerle ilişkisini ortaya koymada dikkate alınması gereken vesikalardır. Gerçekten Osmanlı vasiyetnâmelerinin bu anlamda tetkik edilmesi, onların Osmanlı insanının zihin dünyasını yansıtan belgeler olduğunu ortaya koyacaktır. Zira ölümlerle ilgili ritüellerin önemli bir bölümü bu vasiyetlerde dile getirilen düşünce ve isteklerle örtüşmektedir. Başka bir deyişle bu vesikalar, bir düşüncenin ürünü oldukları gibi başka düşüncelere de yol açmışlardır. Dolayısıyla bu eserler sayesinde Osmanlı insanının ölüm ve başka bazı konulardaki düşüncelerini öğrenmek mümkün olabilmekte ve mensup olduğu toplumun bu yönünün aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmanın hiç şüphesiz bütün bir Osmanlı toplumunun zihniyetini tahlil etme iddiası yoktur. Yapılacak şey, Osmanlı insanının düşünce ürünlerinden biri sayılabilecek olan vasiyetnâmelerde zihniyete dair öne çıkan unsurların belli bir usule göre tespitinden ibarettir. Çalışmanın kaynakları çerçevesinde öne çıkan hususlar, dînî düşünce, otoriteye yaklaşım, kadına bakış, dünya ve ölüm algısı ve siyâsî düşünce başlıkları altında ele alınacaktır.

⁴ Ülgener, Sabri F., *Dünü Ve Bugünü İle Zihniyet Ve Din*, Der Yayınları, İstanbul, 1981, s. 14.

⁵ Zihniyetlerin incelenmesi hakkında metodik bir çalışma için bkz: Mucchielli, *a.g.e.*, s. 90-116.

I. DİNÎ DÜŞÜNCE

Bu bölümde, vasiyetnâmeler ışığında Osmanlı toplumunun dînî düşünce yapısı incelenecektir. Fakat ondan önce dînî düşünceden burada ne kastedildiğine açıklık getirmek gerekmektedir. Dînî düşünce denilince Osmanlı toplumunun çoğunluğunu teşkil eden müslüman kitlenin dini olan İslam çerçevesinde bir dînî düşünce kastedilmektedir. Zira seçilen vasiyetnâmelerin tamamı müslüman kişilere ait metinlerdir. Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yaşayan diğer din mensuplarına ait vasiyetnâme örnekleri konunun dışında bırakılmıştır.

Üzerinde çok fazla tanımın yapıldığı din kavramı genel olarak insanın, Tanrı, hemcinsleri ve diğer varlıklarla ilişki biçimini düzenleyen ilkeler bütünü şeklinde ifade edilebilir. Bu anlamda İslam dininin temel prensiplerini inanç, ibadet ve ahlâk olmak üzere üç kategoride değerlendirmek mümkündür. Vasiyetnâmelerin Osmanlı toplumunun dînî düşüncesi ile ilgili verdiği bilgiler buna göre ele alınacak ve üç başlık altında analiz edilecektir.

A. İnanç Esasları

İnanç, dînî düşüncenin temelini teşkil etmektedir. Vasiyetnâmelerde inanç ve inançla ilgili hususlara doğrudan ya da dolaylı olarak temas edilmektedir. Buna göre incelenen vasiyetnâmelerde inanç konusu şu şekilde yer almaktadır:

XVIII. yüzyılın tanınmış mutasavvıflarından biri olan Muhammed Nuri Şemseddin, vasiyetlerine imanın tanımını yaparak başlamaktadır. İmanda eksiklik olduğu takdirde tarîkatin bir anlamı olmayacağını belirtmektedir.

“Bir kimse üç şeyle mü'min olur ki evveli itikâd-ı ehl-i sünnet, ve ikinci ikrârın bi'l-lisân, ve üçüncü 'amel-i sâlihdir. İşbu suver-i selâseyi cem' eden zâtı Kur'ân-ı 'Azîmü 'ş-şân'ında Cenâb-ı Kibriyâ mü'min deyu medh u tesmiye buyurdu. Ve lâkin şu

mezkûrâtın aksi olarak eğer itikâdda hâlel olursa münâfık ve lisânda hâlel olursa kâfir ve 'amelde hâlel olursa fâsık denir."⁶

Ali Akkirmânî, vasiyetnâmesinin başında son nefeste imanı muhafaza etmenin önemine vurgu yaparak iman ile Allah'a kavuşabilmek için dua etmektedir.⁷ Vasiyetnâme sahipleri son nefeste iman ile bu dünya hayatından ayrılma konusuna son derece önem vermektedirler. Zira bu düşünce, bazı vasiyetnâmelerde yukarıda olduğu gibi doğrudan ifade edilmese de ölüm esnasında ve cenaze kabre konulduktan sonra ölen kişiye iman telkîninin yapılması⁸ ile ilgili vasiyetlerin yer alması imana verilen önemi göstermektedir.

Mehmed Emin Tokâdî ise iman konusu ile ilgili sadece kendisinin itikadda mezhebinin ne olduğunu⁹ söylemekle iktifa etmiştir. Buna karşın, Ahmed Rûmî Akhisârî'nin vasiyetnâmesi örnek vasiyetnâmelerden inanç esaslarıyla ilgili en geniş bilgiyi sunan bir eserdir. Herkesin anlayabileceği yalınlıkta ve sade bir dille yazılmış olup muhteva itibariyle tamamen bir akâid metni gibidir. İman konusunda imanın şartları üzerinde durmaktadır ve Ehl-i Sünnet inancına uygun şekilde inanılmasını istemektedir.

Ahmed Rûmî, Kur'ân-ı Kerim'deki bir ayetin tefsiri¹⁰ hakkında söylenenlerle sözlerine başlamaktadır. Bu ayetten hareketle (insanın yaratılmasından maksadın Allah'ı bilmek olması sebebine binaen) müminlerin Allah'ı doğru bir bilgi ile bilmekle yükümlü olduklarını ifade etmektedir: "*Âdemoğlanının yaradıldığından maksûd Tanrı Te'âlâ'yı bilmek olıcak her mü'mine ve mü'mineye vâcibdir belki farz-ı 'ayndır ki Tanrı*

⁶ Muhammed Nuri Şemseddin, *a.g.e.*, s. 4.

⁷ "*Hak Sübhânehü ve Te'âlâ cümle ümmet-i Muhammed ile âhir nefesde imânını şeytân-ı la'în mekrinden saklayıp imân-ı kâmil-i müncî ile hatm eyleye.*" Bkz: Ali Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 15a.

⁸ Telkîn konusu II. Bölüm'de ölümle ilgili ritüeller konusu içinde açıklanmıştır.

⁹ "*İtikâdda mezhebim Ebû Mansur Maturîdîdir ki Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at mezhebidir.*" Bkz: Tokâdî, *a.g.e.*, vr. 204b.

¹⁰ "*Ve mâ halaktü'l- cinne ve'l-inse illâ liya 'budûn*" ayetindeki *li ya 'budûn* kelimesini *li ya 'rifûn* ya da *li yuvahhidûn* şeklinde tefsir edilmesinden hareketle ayetten kastedilen mananın Allah'ı bilmek ve birlemek olduğunu söyleyerek Allah'ın sıfatlarını detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Bkz: Akhisârî, *a.g.e.*, vr. 78b.

Te‘âlâ’yı hak ma‘rifet ile ya‘ni vâkı‘a mutâbık temâmca ve sahihce bile ve anlaya tâ kim ne için yaratıldıysa ol maslahatı yerine getirip ve ol hıdmeti edâ etmiş ola.”¹¹

Buna göre insan, Allah’ın zatını aklen bilemez. Allah’ı bilmek, O’nun sıfatlarını bilmek ile olur. Allah’ın sıfatları selbî ve subûtî olmak üzere iki türlüdür: “*Sıfatları iki türlüdür. Bir türüsü sıfât-ı subûtiyedir ve bir türüsü sıfât-ı selbiyedir. Sıfât-ı subûtiye şol sıfatlardır ki Tanrı Te‘âlâ’nın Zât-ı Şerîf’inde sabitlerdir. Kemâl sıfatlarıdır kadîmlerdir sonradan olma değillerdir ve tükenir dahi değillerdir. Zevâlden ve tağayyürden berîlerdir. Cümlesi sekizdir... Sıfât-ı selbiye dahi şol sıfatlardır ki anlardan Tanrı Te‘âlâ’nın Zât-ı Şerîf’i berîdir. Zirâ olmamaları kemâldir. Olmaları eksiklikdir. Tanrı Te‘âlâ ise eksiklikden berîdir. Ve anların belli sayısı yokdur.*”¹²

Vasiyetnâmeye göre, bir kimse Allah’ın sıfatlarını ve imanın ne demek olduğunu bilse hiç ibadet işlememiş de olsa Allah o kişiye azab etmeyip onu cennetine koyabilir. Ancak bir kişi sürekli ibadet etse (gündüz sâim gece kâim olsa) ve de Allah’ı sahih bir bilgi ile bilirse, inancı yanlış ve bozuk olsa o kişinin varacağı yer cehennemdir.

Allah’ın sıfatlarından sonra iman esasları (Allah’a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere, ahirete, kader ve kazaya iman) detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. İman, İslam, küfr kavramları ile ilgili açıklama yapılarak küfr kapsamına giren söz ve davranışlara örnek verilmektedir. Buna göre; “*İmân ve İslâm birdir. İki dahi Hazreti Muhammed Hak Te‘âlâ’dan getirdiği nesnelere gönlü ile inanıp diliyle ikrâr etmektedir.*”¹³

Vasiyetnâmesinde imanın önemine sık sık vurgu yapan Akhisârî, imanı asıl ve temel kabul etmektedir. Onu kaybetmenin diğer bir deyişle imandan sonra küfre düşmenin ortaya çıkardığı sonuçları sayarak bu durumlara düşmekten sakınmaya çalışmak gerektiğini belirtmektedir. Vasiyetnâmede toplumun dînî inançlarının kuvvetlendirilmesine yönelik bir bilgilendirme söz konusudur. Ulemâ kesimine mensup olması sebebiyle Akhisârî bu konuların toplum tarafından daha iyi anlaşılması ve

¹¹ Akhisârî, *a.g.e.*, vr. 78b.

¹² a.mlf., *a.g.e.*, vr. 79a, 80a.

¹³ a.mlf., *a.g.e.*, vr. 82b-83a.

uygulanması noktasında kendisini sorumluluk sahibi hissediyor gibi görünmektedir. Bu nedenle itikâdî konularla ilgili toplumdaki yanlış ya da eksik inanış ve uygulamaları ortadan kaldıracak sağlam inanç bilgisini vasiyetnâme aracılığıyla tekrar hatırlatmaktadır.¹⁴ Vasiyetnâmede inançla ilgili temas edilen zafiyetlerin toplumda yaygınlık oranı bilinmemekle birlikte özellikle okuma yazma bilmeyen halk kesiminde önemli ölçüde var olduğu söylenebilir. Bu çerçevede vasiyetnâmede küfre girme ile bilgisizlik arasındaki ilişkiye dikkat çekilmektedir:

*“Bir kişiye müslümanlık sıfâtı nedir deyu sorsalar bilmezsin dese ya’ni Müslümanlık nedir ve neye inanmaktır ve ne demekle olur ben anı bilmezsin dese ol kişi kâfirdir. Zira sıfât-ı imân ve sıfât-ı İslâm birkaç nesnelere gönül ile inanıp diliyle ikrâr etmektedir.”*¹⁵

Ardından da küfr kapsamına giren davranışlara örnekler verilmektedir. Bunlardan biri, İslam dinine göre helâl olan bir şeyi haram saymak ve haram olan şeyi de helâl saymaktır. Ayrıca kişi tam bir iman bilgisine sahip olsa da imanının muhafazası için dua etmeye devam etmelidir. Bu anlamda küfre düşmekten sakınmak için sabah akşam okuması gereken Hz. Peygamber’den mervî olduğu ifade edilen bir dua verilmektedir.¹⁶

İman ile ilgili üzerinde durulan bir husus da kız ve erkek çocukların eğitiminde iman bilgisinin verilmesinin gerekliliği meselesidir. İman ile ilgili gerekli bilgiler çocuklara öğretilmelidir. Bu da çocuğun buluşa ulaşmasından önce olmalıdır.¹⁷

¹⁴ Nitekim XVI. yüzyılın önde gelen simalarından biri olan Birgivî Mehmed Efendi (ö. 1573) Akhisârî’den yaklaşık bir yüzyıl önce aynı hususları meşhur *Vasiyetnâme* isimli eserinde daha tafsilatlı bir şekilde dile getirmiştir. Birgivî’nin bu eseri, esasen bir akâid ve ahlâk kitabı olup yazıldığı dönemden itibaren yüzyıllar boyunca Osmanlı coğrafyasında yaşayan Müslüman halk arasında elden ele dolaşarak onların dinî hayatını besleyen kitaplardan biri hâline gelmiştir. En meşhur şerhi Kadizâde Ahmed b. Muhammed Emîn İslâmbolî’nin “*Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fî şerhi’l-Vasiyyeti’l-Muhammediyye*”dir. Bkz: Arpağuş, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2001, s. 39–40.

¹⁵ Akhisârî sözlerinin devamında iman ne olduğunu bilip bunu diliyle söylemenin mümkün olmadığı bir durumda kişinin müslümanlığına hüküm olunacağını belirtirken diliyle söylemenin mümkün olmadığı durumlar hakkında bir açıklama yapmamıştır. Akhisârî, *a.g.e.*, vr. 83a.

¹⁶ Akhisârî, *a.g.e.*, vr. 83b.

¹⁷ Osmanlı’da temel dini bilgiler ailede öğrenildiği gibi resmi eğitim sisteminin ilk aşaması olan sıbyan mekteplerinde de öğrenilirdi. 5–6 yaşlarındaki çocukların devam ettiği Sıbyan mekteplerinde okuma yazmanın yanı sıra ilmihal bilgilerin öğretilmesine önem verilmiştir. Bu bağlamda Sıbyan

Akhisârî, buluğ çağına ulaşmamış çocukların imanının, ebeveynin imanına tabi olduğunu söyleyerek ebeveynin imanlarını muhafaza etme konusunda dikkatli olmalarını tavsiye etmektedir. Ayrıca çocuğu vefat etmek üzere olan ebeveynin, bizzat kendilerinin tevbe edip iman yenilemesi yapmalarını söylemektedir. Ancak çocuk buluğa ulaşmışsa ona öğretip çocuğun bunu yapması gerektiğini de belirtmektedir.¹⁸ Muhammed Nuri Şemseddin de, çocukların eğitimi esnasında onlara akâid ve ilmihâlin öğretilmesini vasiyetleri arasında zikretmektedir.¹⁹

Vasiyetnâmesinde Allah'ın iradesi karşısında insanın hangi konumda olduğunu belirten Muhammed Nuri Şemseddin, aynı zamanda Ehl-i Sünnet anlayışının kaderle ilgili görüşünü ortaya koymaktadır. Buna göre insanın gücü sınırlı olup Allah'ın iradesine tâbidir. Bütün mülk elinde olan Allah, mülkünde dilediği gibi tasarruf eder. Onun iradesine engel olacak hiçbir güç yoktur. Tarîkat ehline düşen görev hikmet-i ilâhiyeye karışmayıp tam bir teslimiyet içinde bulunmaktır.²⁰ Böylece insanın fiillerindeki hürriyetinin sonsuz olmadığına altı çizilmiş olmakta, bu nedenle de Allah'a teslim olunması gerektiği vurgulanmaktadır.

B. İbadet Esasları

Vasiyetnâmelerde, dinin ana konularından biri olan ibadetlerle ilgili hususlar da önemli bir yer tutmaktadır. İbadet esaslarının vasiyetnâmelere yansıma şeklini iki yönden incelemek mümkündür. Birincisi şahsî vasiyetleri; ikincisi ise, nasihat ağırlıklı umumî vasiyetleri ihtiva eden vasiyetnâmelere göredir.

Birinci türden vasiyetnâmelerde ibadetler konusu genellikle “hukûkullâh” kapsamında ele alınmışlardır. Buna göre kişi, sağlığında ibadetlerini yerine getirmekle

mekteplerinin programları ile ilgili çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Bkz: Baltacı, Cahit, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, I-VII, c. II, İz Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 27–145, s. 9–15.

¹⁸ Akhisârî, *a.g.e.*, vr. 84a-b.

¹⁹ “Evlâdlarımıza ‘ilm u hâli ve ‘akâid-i ehl-i sünneti ve levâzım-ı sâireyi kırâet ve ta’lîmi sa’y u gayret edelim.” Bkz: Muhammed Nuri Şemseddin, *a.g.e.*, s. 15.

²⁰ a. mlf, *a.g.e.*, s. 14.

yükümlüdür.²¹ Yerine getirmediği takdirde Allah'a karşı sorumludur. Bu nedenle kişi, bir şekilde sağlığında yerine getiremediği bu ibadetlerini telafi üzere malının bir miktarını bırakmakta ve bunu vasiyetnâmesinde belirtmektedir. Örnek olarak Kemal Paşazâde, Ali Akkirmânî, Mehmed Emin Tokâdî, Gülnûş Sultan, Saraybosnalı Rıdvan Bey'in vasiyetnâmeleri ile anonim vasiyetnâme gösterilebilir. Bunlardan özellikle anonim olan “Üç Sınıfa Üç Vasiyet”in üçüncü vasiyetinde, umumî bir üslupla yazılmış olmasına karşın ölen kişinin ibadet borçlarının ödenmesinde nasıl bir yol takip edilmesi gerektiği açıklanmaktadır. Yine burada ibadet türleri, bu ibadetlerin hangisinin ıskât hangisinin devr yapılacağı ve nasıl yapılacağı ile ilgili hususlar detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu hususlar ikinci bölümde ölümle ilgili ritüellerden ıskât-devr, keffâret kısmında açıklanacaktır.

Vasiyetnâmelerden nasihat ağırlıklı olanlarına gelince, bunlardan sadece Kadızâde Erzurûmî'ninki ibadetler hakkında bilgi vermektedir. O, kadınlara yönelik tavsiyelerinde özellikle kadınların namaz ibadetinin yerine getirilmesindeki gevşek tutumlarından şikâyet etmekte ve “bî-namaz olanlar”ın ahirette karşılaşacakları akıbetle ilgili uyarılarda bulunarak zamanının İstanbul kadınlarının çoğunun namaz ibadetini yerine getirme konusunda eksiklikleri olduğunu belirtmektedir.²²

İtikâdî konulara ağırlık veren Akhisârî ise, küfre giren bir müslümanın önceden yaptığı bütün ibadetlerin bâtil olduğunu imanını yenilemesi durumunda bu ibadetleri tekrar yerine getirmesi gerektiğini ifade ederek küfre götüren davranışlar hususunda Müslümanların daha dikkatli olmaları gerektiğini vurgulamaktadır.²³

²¹ “... mürâhikin zamanından beri kendini gene teftiş edip sağlığın zamanında iken üstünde ne kadar hakkullâh var ise hesab edip az eğer çok andan halâs olmağa sa'y ede göresin.” Bkz: Üç sınıfa Üç Vasiyet, vr. 122a.

²² *Bî-namaz cennete girmek hod muhâl
Hak Te'âlâ'nın habîbi Mustafâ/Ol şefâ'at kâmi şâh-ı enbiyâ
Bî-namaz hakkında çok söz söyledi/Kâfir ile bile haşr olur dedi
Bî-namaz iman ile gitmez dedi/Binde bir iman ile gitmez dedi
Bî-namaz hem yüzü kara haşr ola/Rûz-i mahşerde şefâ'at olmaya
Bî-namaza yir-i gök la'net eder/Bî-namaza ins ü cin la'net eder
Şimdi İslâmbollunun hâtunları/Binde bir yokdur musallâ mü'mini”* Bkz: Kadızâde, a.g.e., vr. 53b.

²³ “Küfr söz söylemekle cümle tâ'atleri ve ibadetleri batıl olur. Ya'ni kıldığı namazlar ve tuttuğu oruçlar ve verdiği sadakalar ve zekâtlar ve işlediği hayırlar hep bozulur ve sevabı gider. Ve ol hâlde kıldığı namaz ve gayrı 'ameller câiz olmaz. Ve anı öldürmek helâl olur. Ve boğazladığı murdar olur. Ve

C. Ahlâk: Tasavvuf Merkezli Bakış

Vasiyetnâmelerdeki dînî düşünce kapsamında ele alınabilecek unsurlardan biri de ahlâk esaslarıdır. Yukarıda tarihçe kısmında Türk ve İslam kültürlerinde ahlâk esaslarına dikkat edilmesi hususunu ön plana çıkaran çok sayıda vasiyetnâme yazıldığı ifade edilmişti. Osmanlı dönemi vasiyetnâmelerinde sıklıkla ahlâkî prensiplere vurgu yapıldığı gözlemlenmektedir. Özellikle sûfî vasiyetnâmeleri, bunun en tipik örneklerini teşkil etmektedir. Bu dönemdeki sûfî vasiyetnâmelerinin sayıca fazlalığı dikkate alınarak bir kıyaslama yapılırsa bu tür vasiyetnâmelerde inanç ve ibadet esaslarına nazaran ahlâkî esasların daha ağırlıklı olduğu söylenebilir.

Osmanlı döneminde nasihatnâme nitelikli türler başta olmak üzere ahlâk esaslarını telkîn eden pek çok edebî eser kaleme alınmıştır. Osmanlı halkının dînî düşüncesinin şekillenmesinde bu ahlâk kitaplarının önemli bir yeri vardır. Bu bağlamda sûfîlerin ahlâkî öğütlerini ihtiva eden vasiyetnâmeleri de bu ahlâk eserleri arasında saymak mümkündür. Zira Osmanlı halkı arasında en çok okunan bir eser *Vasiyetnâme-i Birgivi*'dir. Türkiye'de ve Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altında bulunmuş pek çok ülkedeki yazma eser kütüphanelerinde çok sayıda nüshaları mevcuttur. Bu eser, İslam dininin temel konularını muhtasar bir şekilde anlatan bir ilmihal olup inanç ve ibadet konularının yanı sıra ahlâkî esasları da içermektedir.²⁴

Vasiyetnâmeler, türleri açısından açıklanırken bazılarının nasihat ağırlıklı oldukları zikredilmiştir. Nasihat edilen hususların önemli bir kısmı ise ahlâkî konular olup genellikle bu tür öğütler sûfîlerin vasiyetnâmelerinde yoğunluk kazanmaktadır. Bu vasiyetnâmeler, aynı zamanda birer tasavvufî eser olmaları sebebiyle müelliflerinin tasavvuf anlayışlarını yansıtmaktadır. Bu nedenle ahlâk konusu aşağıda tasavvufî bakış açısının merkezinde ele alınacaktır.

*nikâhı var ise bozulur. Ve ol hâlde ettiği zina olur. Gerçi kim adet üzere şehadet kelimesi getirirse de ta ol sözden rucû' edip tevbe etmeyince ve tevbe ettikten sonra geri yeni Müslüman olmuş olur. Tekrar nikâh lazım olur. Ve evvel hacc etdiyse tekrar etmek lâzım olur kadir ise. Zira evvel olan ibâdetler küfr söylemekle bâtil oldu. Sonra tevbe etmekle geri gelmez."*Bkz: Akhisârî, a.g.e., vr. 83a-b.

²⁴ Osmanlı halkının en çok okuduğu diğer kitapların neler olduğunu görmek ve bunların tahlili için bkz: Arpağuş, a.g.e., s. 22-45; Kara, Mustafa, "XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar", *UÜİF Dergisi*, c. 8, sy. 8, Bursa, 1999, ss. 29-58.

Osmanlı toplumunun farklı kesimlerinden kişilere ait vasiyetnâmeleri tahlil etmeye yönelik yapılan araştırmanın sonucunda bazı vasiyetnâmelerin tasavvufî nitelikli metinler olduğu görülmüştür. Bu metinlerin müellifleri çeşitli tarîkatlere mensup tarîkat şeyhleridir.

Çalışmanın kapsamına sûfilerce yazılan manzum ve mensur çok sayıda vasiyetnâmeden sadece birkaç örnek dâhil edilebilmiştir. Onlar da, Mehmed Emin Tokâdî, İbrahim Hakkı Erzurûmî ve Muhammed Nuri Şemseddin'in vasiyetnâmeleridir. Bunlardan sadece İbrahim Hakkı'ya ait olanı manzum, diğer ikisi mensur olarak kaleme alınmıştır. İçlerinden en uzununu, Muhammed Nuri Şemseddin'in vasiyetnâmesidir. Elbette Osmanlı dönemine ait olan sûfî vasiyetnâmeleri bunlarla sınırlı değildir. Konunun sınırlandırılma zaruretinden dolayı burada sadece bir kısmı ele alınmıştır.²⁵ Başka bir çalışmada sadece sûfilerin vasiyetnâmeleri inceleme konusu yapılabilir.²⁶

Genellikle kendi tarîkat mensuplarını muhatap alan sûfiler, vasiyetnâmelerinde nasihat ağırlıklı bir üslup kullanmaktadırlar. Muhteva olarak ise, tevazu, kardeşlik, benlikten uzak durma gibi ahlâkî nitelikli öğütlerin yanı sıra tarîkat esasları, âdâbı, tarîkat mensupları arası ilişkiler üzerinde durulmaktadır. Bazen de müellif, Mehmed Emin Tokâdî'nin vasiyetnâmesinde olduğu gibi kendisi ile ilgili vasiyetlerine yer vermektedir.

Ayrıca sûfî vasiyetnâmelerinde diğer tasavvufî eserlerde olduğu gibi tasavvufla ilgili kavramlar da yer almaktadır. Örnek olarak sâlik, mürşid, ehlullah, meşâyih-ı kirâm, 'ârif, insân-ı kâmil, halife, ihvân-ı tarîkat, derviş, mürid, muhibb, münîb, sülûk, tarîkat-i muhammediyye, turuk-ı 'aliyye, evrâd-ezkâr, râbita, kerâmet, feth-i basîret, ifnâ, 'ayn-ı cem', cem'u'l-cem', hakka'l-yakîn, vahdet-i vücûd, tevhîd-i zât, istikâmet,

²⁵ Sûfilere ait vasiyetnâmelerden araştırmaya dahil edilmeyenlerin bir kısmı şunlardır: Şeyh Edebâli (ö. 1326), Şeyh Şahabeddin (ö. 17??), Şeyh Safiyyüddin Endelüsî (1813), Ahmed Kuddusî (ö. 1848), Kuşadalı İbrahim Halvetî (ö. 1845), Giritli Salacioğlu Mustafa Celvetî (ö. 1825) Bunların bir kısmı için bkz: Kılınç, *a.g.e.*, s. 40-59.

²⁶ Nitekim sûfî vasiyetnâmelerinden biri üzerinde müstakil bir çalışma yapılmıştır. O da XIII. yüzyılda yaşadığı kabul edilen Şeyh Sâfi'nin vasiyetnâmesi üzerinedir. Vasiyetnâme, din-tarîkat-cemiyet açısından incelenmektedir. Bkz: Şahin, Fidan, *Şeyh Sâfi Vasiyetnâmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2000. Ancak bu vasiyetnâme Osmanlı dönemine ait değildir. Bunun dışında bu doğrultuda başka sûfî vasiyetnâmeleri üzerine yapılmış bir çalışma ile karşılaşılmamıştır.

şerîat-tarîkat-marifet-hakîkat, âdâb-ı tarîkat, kabz-bast, fakr, rızâ, teslim, zikir, fikir kavramları verilebilir. Bu kavramlar aynı zamanda sûflerin tarîkat prensiplerini oluşturmaktadır.

Mevcut veriler ışığında vasiyetnâmelere yansıyan tasavvufî düşünce ve hayat şu alt başlıklar hâlinde incelenecektir: Şerîat-tarîkat ilişkisi, tarîkatle ilgili prensipler ve ahlâkî öğütler. Tarîkat içi ve dışı ilişkiler ise II. Bölümde tasavvuf ve sosyal ilişkiler başlığı altında ele alınacaktır.

Bunlardan şerîat-tarîkat ilişkisi, tarîkatle ilgili prensipler başlıkları, çalışmanın bu muhtevadaki tek kaynağı durumunda olan Muhammed Nuri Şemseddin'in vasiyetnâmesine göre ele alınacaktır.

1. Şerîat-Tarîkat İlişkisi

Muhammed Nuri Şemseddin'in vasiyetnâmesinde en çok üzerinde durduğu hususlardan biri şerîat-tarîkat ilişkisidir. O'na göre şerîat olmadan tarîkat olmaz. Çünkü şerîat, mizan ve tarîkatin esasıdır. Bazı kimselerden şüpheli söz ve hâl ortaya çıktığında bunun şerîate arz edilip şerîatin dediğine göre hareket edilmesi gerekmektedir. Şerîatle tarîkati birbirinden farklı görmek doğru değildir.²⁷ Bu bağlamda ana tarîkatlerin (turuk-ı 'aliyye) temelde bir olduğunu dolayısıyla aralarında ayrılık yapmanın yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Bir dervişin kendi şeyhine karşı itaati nasılsa diğerlerine karşı da aynı olması gerektiğini, şerîat ehline hakaret nazarıyla bakmanın ariflerin işi olmadığını beyan etmektedir.²⁸

Muhammed Nuri Şemseddin bilginin doğruluğunun ölçütünün de şerîat olduğunu ve ancak şerîate uygun olan bilginin değer taşıdığını, aksinin kıymeti

²⁷ “Ba'zı tasavvuf kitabını mutâla'a etmiş veya hâlini bahs eden dervişleri kelâmlarından ve bahs eyledikleri hâllerinden şüphe geldiği zaman o şüpheyi 'ulemâ-yı kirâm efendilere ba'de'l-'arz eğer şerî'at kabul ederse febihâ kabul oluna ve illâ kabul etmezse kabul olunmaya. Zira şerî'at mîzân ve esâs-ı tarîkattir. Her vecihle şerî'ate arz olunmak gerekdir. Yohsa şerîat başka tarîkat başka demek nâkıs kelâmıdır.” Bkz: Muhammed Nuri Şemseddin, a.g.e., s. 6.

²⁸ “Turuk-ı 'aliyyenin cümlesi bir olup hakkın rızâsına vâsıl eder deyu ayrı ve gayrı görmeyip heman feyz-i ilâhiye mazhar olmağa gayret lâzımdır... ehl-i şerî'ate hakâret nazarı 'ârif kârı değildir.” Bkz: a.mlf., a.g.e., s. 5.

olmadığını düşünmektedir: “*Mugâyir-i Şer‘-i Şerîf olan ma‘rifetin i‘tibârı olmadığı...*”²⁹

O’na göre “*bâtînî hâl*” denilen sûfilerde rüya, keşf, müşahede yoluyla oluşan hâl gereğince hareket edilmesi yanlıştır. Çünkü herkesin bâtinî hâli farklı olacağından uzlaşma mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla bâtinî hâlin bu subjektif özelliği onun din sahasında ölçüt olarak görülmesine engel teşkil etmektedir. Doğru olan ise “*zâhirî hâl*”i şerîate ve Kur’ân’a arz etmektir. Özellikle bu konuda dikkatli olunması gerektiğini belirtmektedir. Her fırsatta şerîat ile tarîkatin uygunluğuna vurgu yapan Muhammed Nuri Şemseddin, tarîkat büyüklerinin Kur’ân’a göre hareket ettiklerini belirtmektedir. Ayrıca kendi tarîkatinin, herhangi bir tarîkate bakışını belirleyen ölçütü de ortaya koymaktadır. Buna göre önemli olan o tarîkatin Kur’ân’a uygunluğu meselesidir.

*“Tarîkat-i Muhammediyyede bâtınıyla amel câiz olmadığı zâhir-i şer‘at-i mutahharaya tatbik elzemdir. Eğer bâtınıyla amel mümkün olsa saltanat-ı ilâhiye mu‘attal olup ba‘dehu her bir ferd ya rü‘yâsıyla veya keşfiyle ve yahud müşâhedesiyle veya taraf-ı şeyâtinden vuku‘ bulan keyfiyyât ile amel eyleseler birinin re‘yi birine muhâlif gelip cümleten dalâlete dûçâr olacakları ezharun mine‘ş-şemsdir. Cümle pîrân efendilerimiz k.s. hazerâtı Kur’ân ile irşâd ve emir buyurmuşlardır. Ve bir tarîk ki Kur’ân-ı ‘Azîmu‘ş-şân(da) ol(may)a işte o tarîk dalâlet olduğundan bir vecihle lâyük-ı i‘tibâr değildir.”*³⁰

Aynı şekilde tarîkat şeyhleri arasında muhabbette ayrımcılık yapmaya da karşı çıkarak yapılması gerekenin hepsinin bir tutulup önce şerîate arz, sonra da muhabbet talibi olmaya çalışılmasıdır: “*Kendi pîrinden gayrı turuk-ı ‘aliyye‘ye muhabbetsizlik câiz değildir.”*³¹

Bu ifadelerden diğer tarîkatlere ve mensuplarına karşı uzlaşmacı bir yaklaşım içinde olduğu anlaşılan yazarın, kendisine tâbi olan müridlerine aynı düşünceye sahip olmalarını tavsiye etmesi ve bunu vasiyetnâmesinde belirtmesi önemli bir husustur.

²⁹ a.mlf., a.g.e., s. 12.

³⁰ a.mlf., a.g.e., s. 13.

³¹ a.mlf., a.g.e., s. 14.

Diğer tarîkatlere bakışın ne olması gerektiği hususunda konulan bu prensibin uygulanabildiği ölçüde önemli bir bütünleştirici işleve sahip olduğu söylenebilir. Özellikle de tasavvufî anlayış ve tarîkatler açısından oldukça zengin bir yelpazeye sahip Osmanlı toplumunda söz konusu anlayışın, bu zenginliğin muhafazasındaki yeri küçümsenemez.

2. Tarîkatle İlgili Prensipler

a. Tarîkate Girmekten Maksat

Muhammed Nuri Şemseddin, mürşide inabeden maksadın “*ahlâk-ı hamîde*”; sülûkdan maksadın ise, “*‘ayn-ı cem‘ ve cem‘i‘l-cem‘ ve hakka‘l-yakîn ve sırr-ı vahdet ve tevhîd-i zât ile vahdet-i vücûd*” oluşuna dikkat çekerek bu noktada sâlike, kendisine şeyhi tarafından verilen evrâdına ihtimam göstermesini tavsiye etmektedir. Sâlik; keramet, feth-i basîret gibi hâllere ulaşma beklentisi içinde olmamalıdır. Emel sahibi olmaktan kaçınmalı, Allah’ın rızasına talip olmalıdır: “*İnsana lâıyk olan makâm-ı ‘abdiyetde istikâmetdir.*”³²

b. Şerîat-İman

Muhammed Nuri Şemseddin’e göre tarîkatin temelini şerîatin emir ve nehiyelerine riayet oluşturmaktadır. Tarîkate mensup herkes (mürîd, mürşid) şerîate uygun davranmalı; şerîate aykırı söz ve davranışlardan kaçınmalıdır. Çünkü şerîatte yapılan yanlış bir davranış tarîkatteki manevî gelişime engel olarak görülmektedir.

Bu minvalde yukarıda da geçtiği üzere imanın tanımına yer vermektedir. Buna göre iman şu üç şeyden oluşmaktadır: Ehl-i Sünnet itikadı, lisan ile ikrar, salih amel. Ancak bu üç şeye sahip olan kişi mümin sıfatını elde etmektedir. Biri eksik olursa iman da eksik olmaktadır.

³² a.mlf., a.g.e., s. 11.

c. Kur'ân

Tarîkate yol gösterici olan mürşid, müridlerini doğru yola ve Allah'ın rızasına ulaştırmaya çalışırken haklıyı haksızdan ayırdığı için “*Furkân-ı Mübîn*” ismiyle anılan Kur'ân'a başvurmakta ve “*tarîk-i hakka muhabbet ve rızâullâh'a rü(i)c 'at*” işini Kur'ân aracılığıyla yapmaktadır. Nitekim bütün mürşidlerin Kur'ân ile irşadda bulduklarını, Kur'ân'a uymayan bir tarîkatin “dalâlet tarîki” olduğunu ifade etmektedir ki yukarıda Şerîat-Tarîkat ilişkisi bahsinde bu konu açıklanmıştı.³³

Muhammed Nuri Şemseddin, ayrıca çocukların eğitimi esnasında onlara öğretilen ilimlerden birinin kıraat ve talim olmasını tavsiye etmektedir.³⁴

ç. Zâhir/Bâtın

Muhammed Nuri Şemseddin, bâtınla amelin caiz olmadığını belirtmektedir. Herkesin hâline göre bu tür bilginin değişiklik gösterebileceği dolayısıyla anlaşmazlık ve uyuşmazlık olacağını, bunun için de zâhir olana göre hüküm verilmesinin şerîate uygun olduğunu belirtmektedir.³⁵ Mürşid olan kimsenin de gaybî bilgi karşısında diğer insanlardan bir farkı olmayıp o da herkes gibi zâhir olan duruma göre hüküm vermektedir.

d. Keramet

Kerameti tarîkatin mezâlik-i akdâmı (ayağı kaydıracak tehlike) olarak görmektedir. Tarîkate keşf ve keramete ulaşmayı gaye edinmek doğru değildir: “*Keşf u kerâmât ve müşâhede arzusu hüner değildir.*”³⁶ “*İnsana lâyık olan makâm-ı 'abdiyetde istikâmetdir.*”³⁷

Yine aynı doğrultuda olmak üzere mürid, sadece keramet ya da basiretinin açılması için kendi şeyhinden izinsiz başka bir şeyhe gidemez: “*Bir derviş kırk senedir basîretim feth olmadı deyu diğer şeyhe intisâb olmaz. Şeyhi tecdîd etmekle füyûzât-ı*

³³ Çalışmanın giriş bölümündeki 30. dipnota bkz.

³⁴ a.mlf., *a.g.e.*, s. 15.

³⁵ a. mlf, *a.g.e.*, s. 13.

³⁶ a.mlf., *a.g.e.*, s. 10.

³⁷ a.mlf., *a.g.e.*, s. 11.

ilâhiyye teceddüd bulmaz. Her nerede olsa Hak Te‘âlâ o kulun hâline münâsib ihsân-ı ilâhiyyesini kat‘ etmez.”³⁸

Ona göre keramet Allah’ın lutfuyla evliyalarda meydana gelen bir hâldir. Bunun böyle olduğu ancak ariflerin malumudur. Kişi keramet zuhurunda asla bunu kendisine haml etmemeli, istikâmetini bozacak söz ve davranışlardan uzak durmalıdır: “*Sâlikden kerâmetin esnâ-yı zuhûrunda asla vücud vermeyip yine tâlib-i rızâullâh olmağa sa‘y gerekir.*”³⁹

3. Ahlâkî Öğütler

Mürşid, talip olanlara rehberlik etmek ve onları irşâd etmek ehliyetine ve liyakatine sahip kimsedir.⁴⁰ Mürşid olan kimseler, sözleri ve sohbetleri kadar yazdıkları eserlerle de kendilerine tâbi olan dervişlerini irşâd etmeye çalışırlar. Hatta sûfîlerin bu eserlerinin yazılı olmaları sebebiyle diğerlerine nazaran sonraki nesillere ulaşma imkânı daha fazladır.

Sûfîlerin bu şekilde geride bıraktıkları eserlerden biri de özellikle kendi tarîkati mensuplarına tavsiyelerini içeren vasiyetnâmeleridir. Bu vasiyetnâmeler bazen bir tarîkatin esaslarının özeti niteliğinde olabildiği gibi, bazen sûfinin kendisi ile ilgili bilgiler; bazen de ahlâkî açıdan zafiyet görülen bazı hususlarla ilgili tavsiyeler olabilmektedir.

Tarîkate intisap etmekten maksadın, ahlâkî olgunlaştırmak olduğunu kabul eden sûfîler diğer eserlerinde olduğu gibi vasiyetnâmelerinde de ahlâk konusuna geniş bir yer vermişlerdir. Muhammed Nuri Şemseddin ve İbrahim Hakî’nin vasiyetnâmelerinde geçen ahlâkî tavsiyeler şunlardır: Allah’ı anmak, düşünmek, Allah’a teslim olmak, sabırlı olmak, şefkatli ve merhametli olmak, affedici olmak, kimseyi incitmemek, dili muhafaza etmek, sû-i zandan kaçınmak, edepli olmak, tevazu sahibi olmak ve benlikten kurtulmaktır.

³⁸ a.mlf., *a.g.e.*, s. 10.

³⁹ a.mlf., *a.g.e.*, s. 9-10.

⁴⁰ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991, s. 455.

Mehmed Emin Tokâdî, vârislerine ve ehline vasiyet olarak birbirlerine anlayışlı olmalarını; kavga, münakaşa ve mücadele etmeyi bırakıp bunun yerine Allah'ın zikri ile meşgul olmalarını tavsiye etmektedir. Ona göre bütün mutlulukların başlangıcı bu iştir. İnsanlar hakkında iyi düşünmek gerektiğini ifade eden Tokâdî'nin kendisi ile ilgili şu sözleri dikkat çekicidir:

“Bu hakîr hakkında nâs iki nev‘ üzerinedir. Ya bilir ya bilmez. Bilenler hayır ile yâd edip iyi şehâdet ederler veya bed-gûyluk edip hakkımda bed gûy ve nâ-ma‘kûl sözler söylerler. Anlar ki bilip hayr ile yâd ederler; evliyâullahdandır. Zirâ bu hakîri kendi sıfatlarıyla sıfatlayıp hayr ile yâd ederler, benim katımda ol kimesneler velîdir. Ve şol kimseler hakkımda nâ-lâyık söz söyleyeler. Anlar dahi ashâb-ı firâset ve sâhib-i keşflerdir ki Hak Te‘âlâ anları benim hâlîme muttali‘ etmiştir. Anlar dahi evliyâullahdan olduğu ma‘lûmdur.”⁴¹

İnsanlarla iyi geçinmek, onlara güzel söz söylemek ve hiç kimseyi incitmemek, İbrahim Hakkî'nin diğer eserlerinde olduğu gibi vasiyetlerinde de en çok üzerinde durduğu esaslardan biridir.

Gönül yap hatırın hoş tut sakın incitme bir cânı/Ki her kim her kime ne ider kendi bulur ânı

Dilin hıfz eyle halkın ‘aybın örtüb iyiliğin söyle/‘Uyûbun setr eder Settâr alırsın feyz-i gufrânı⁴²

Yaşadıkları dönemde din konusunda otorite sahibi olan Molla Hüsrev, Kemal Paşazâde ve Ali Akkirmânî ise vasiyetnâmelerinde ahlâkî tavsiyelerde bulunmamışlardır.

⁴¹ Tokâdî, *a.g.e.*, vr. 205a.

⁴² İbrahim Hakkî, *a.g.e.*, vr. 34b.

II. OTORİTEYE YAKLAŞIM

A. Ulemâya Bakış

Muhammed Nuri Şemseddin'in müridlerine önemle tavsiye ettiği bir husus da âlimlere hürmet gösterilmesi ile ilgilidir. O'na göre ulemâya saygı ve muhabbette kusur edilmemelidir. Çünkü ulemâya muhabbet Hz. Peygamber'e muhabbet anlamını taşıırken Hz. Peygamber'e muhabbet de Allah'a muhabbet anlamına gelmektedir. Ulemâya hürmet gösteren, ihsanlara nail olurken hakaret nazarıyla nazar eden küfre girmiş gibidir. Osmanlı toplumunda ulemâya duyulan güven ve saygının gerisinde buna benzer düşünce ve tavsiyelerin etkili olduğu söylenebilir. *"Bir kimse ulemâya hürmeten yedini takbîl (öpme) eylese nice nice ihsân-ı ilâhiyyeye mazhar olur. Zira ulemâya nazar-ı hakâret mûcib-i küfrdür."*⁴³

B. Kitaplara Bakış

Muhammed Nuri Şemseddin, müridlerine müellifi belli olmayan tasavvuf kitaplarını okumamalarını tavsiye etmektedir. Bu kitapları yazarların kim oldukları bilinmediği için okuyanlara her zaman sahih bilgi vermemektedir. Muhammed Nuri Şemseddin bundan dolayı böyle bir ikazda bulunmuş olabilir. Dalalet ehli kişilerin, kendi mezheplerinin görüşlerini tasavvuf sözü adı altında yaymak isteyebileceğini, nitekim bunun örneklerinin de görüldüğünü ifade etmektedir.⁴⁴ Mutasavvıfların önemli bir kısmı aynı zamanda müellif kimselerdir. Sözlü nasihatlerinin yanı sıra yazdıkları kitap, risale, mektup vs. ile müritlerine tasavvufî görüşlerini ve tavsiyelerini bildirmişlerdir. Böylece zamanla her tarîkatin kendisine ait bir külliyyatı oluşmuştur. Genellikle de aynı tarîkate mensup kimseler aynı tasavvufî kitapları okumakta ve tasavvufî eğitimin bir yönü de bu kitaplarla sağlanmaktadır. Dolayısıyla müridlerin duygu, düşünce ve davranışlarına yön verici özelliğe sahip bu tür kitapların kim tarafından yazıldığı önem arz etmektedir. Muhammed Nuri Efendi, bu noktaya dikkat çekmektedir. Halk arasında çeşitli tasavvufî nitelikli kitaplar dolaşmaktadır. Sahih olanlarının yanı sıra yanlış itikatların yer aldığı kitaplar da mevcuttur. Özellikle doğru

⁴³ Muhammed Nuri Şemseddin, *a.g.e.*, s. 9.

⁴⁴ a. mlf., *a.g.e.*, s. 13-14.

ile yanlışı ayırt edemeyecek durumdaki halkın bir kısmı bu tür eserlere rağbet etmekte ve etkisinde kalmaktadır. Belli bir tasavvuf disiplini içinde bulunan dervişlerden de bu durumda olan kimseler bulunmakta ve ulemânın uygun görmediği bazı kitapları okuyabilmektedir. Muhammed Nuri Efendi müridlerini bu tür mesnetsiz kitapların tehlikeleri karşısında uyarmaktadır.

III. KADINA BAKIŞ

Vasiyetnâmelerde yer bulan konulardan biri de kadın konusudur. Araştırma kapsamındaki vasiyetnâmelerden Kadızâde Erzurûmî'ye ait olan metin, kadınları muhatap almaktadır. Bu vasiyetnâme, XVIII. yüzyılda yaşamış bir Osmanlı din âliminin, yaşadığı dönem kadınına bakışını yansıtmaktadır. Onun bakış açısı, toplumun geneline teşmil edilmese bile toplumsal değişim karşısında ulema zümresinden birinin tepkisel duruşunu göstermesi açısından bir anlam taşımaktadır. Burada ayrıca onun görüşleri kadınların sosyal hayattaki yaşamlarına dair diğer kaynaklarda yer alan verilerle birlikte değerlendirilecektir.

Vasiyetnâmede, genel hatlarıyla dönemin müslüman kadınlarında görülen ahlâkî kusurlar sert bir üslupla eleştirilmekte, davranışlardaki değişimin yol açtığı dînî ve sosyal sıkıntılar ortaya konulmaktadır. Vasiyetnâmeye göre, bu dönemde (yaklaşık olarak XVIII. yüzyılın ilk yarısı) müslüman kadınlarda meydana gelen olumsuz değişimleri şöyle sıralamak mümkündür: Kadınların kıyafetlerinde değişme (erkek ve yabancıların kıyafetlerine özenme ve giyme gibi), sokak ve çarşıda gezmeleri, düğünlere gitmeleri, kocaya itaatsizlikleri (söz dinlememe, eşine karşı çıkma gibi) ile dînî hassasiyetlerinde zayıflama (ibadetlerde gevşeklik gibi) şeklindedir. Bütün bu bozukluklar bir yana, kadı ve yerel yöneticilerin mevcut durum karşısında ses çıkarmamaları Kadızâde Efendi'nin sözü edilen diğer hususlar kadar şikâyetçi olduğu bir konudur.

Kadızâde Efendi'nin vasiyetlerini, dolayısıyla dönemin insanları hakkındaki tespitlerini, doğru bir şekilde tahlil edebilmek, o dönemin toplumsal şartlarını dikkate almayı gerektirmektedir. Bu noktada dönemin tarihini anlatan tarih kitapları ilk istifade

edilecek kaynaklardır. XVIII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde her yönden değişimin yaşanmaya başladığı bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri karşısında XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyâsî ve askerî yönden ardı ardına yaşadığı güç kaybı, XVIII. yüzyılın başlarında da hızını kesmeden devam etmiştir. Avrupa devletleriyle yapılan savaşlarda alınan yenilgiler Osmanlı Devleti'ni yıpratmıştır.⁴⁵ 1718'de ise, Avusturya ve müttefiki Venedik ile Pasarofça Antlaşması imzalanmış ve böylece siyâsî yönden uzun bir barış dönemine girilmiştir. Özellikle 1718–1730 yıllarını içeren dönem, sosyo-kültürel yönden de önemli atılımların başlangıcı kabul edilmiş, Osmanlı tarihindeki batılılaşma politikasındaki ilk bilinçli teşebbüs, bu dönemde Sadrazam Damat İbrahim Paşa önderliğinde olmuştur.⁴⁶ Dönemin gözde çiçeğinin lâle olması sebebiyle sonradan Lâle Devri olarak isimlendirilen bu dönemde⁴⁷ pek çok önemli gelişmenin başlamasının yanı sıra başta saray olmak üzere Osmanlı toplumunda zevk, eğlence ve dışa dönüklüğe doğru bir değişme meydana gelmiştir. Bu zevk ve safa döneminde sarayın da etkisiyle ahlâk, yaşayış ve âdetlerde değişmeler başlamış, lüks tüketim artmış, aşırı harcamaların önlenmesi için ise sınırlamalara gidilmiştir.⁴⁸

Toplumsal hayatta meydana gelen değişimler ahlâkî bozulmalara sebep olmuştur. Zamanının bir müftüsü olan Kadızâde Efendi, ahlâkî bozulmalardan özellikle kadınlar cephesinde olup bitenlerden duyduğu rahatsızlığı bir taraftan şikâyetçi bir üslupla dile getirirken diğer taraftan nasihatçi bir üslup kullanmakta ve kadınları uyarmaktadır.

Kadızâde Efendi'nin vasiyetnâmesinde şikâyetçi olduğu temel hususlardan biri, kadınların giyimlerinde meydana gelen değişimdir. Osmanlı toplumunda insanların giydikleri kıyafetler bir bakıma onların kimliklerini ifade etmekteydi. Müslim-gayrimüslim, askerî, meslekî ve dinî-tasavvufî kıyafet biçimleri sosyal hayatta kendini

⁴⁵ XVIII. yüzyıl siyâsî ve askerî gelişmeleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Râşid Efendi, *Târih-i Râşid*, I-VI, c. V, Matbaa-i Âmire, 1282.

⁴⁶ Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara, 1984, s. 46.

⁴⁷ Ahmet Refik, *Lâle Devri*, neşr. İbrahim Hilmi, 5. bs., Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1932.

⁴⁸ Ahmet Refik, *a.g.e.*, s. 81; Özcan, Abdülkadir, "Lâle Devri" *DİA*, c. XXVII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss. 81–84, s. 83.

göstermiştir.⁴⁹ Osmanlı Devleti'nde sosyal sınıfları tanımaya yarayan bir kıyafet kanunu bulunmaktaydı ve bu kanun aynı zamanda toplumsal disiplini sağlamaktaydı.⁵⁰ XVIII. yüzyılın başları, kültürel planda gerçekleştirilen yenilikler (matbaanın kullanılması, tercüme faaliyetleri, vs.) bir tarafa, toplumsal planda Osmanlı İstanbul'una yeni âdet ve alışkanlıkların girmeye başladığı bir devir olmuştur. Baharın gelmesiyle İstanbul halkı, eğlence ve şenlikleri için başta Kâğıthane olmak üzere gözde mesire yerlerinde toplanmayı bir âdet hâline getirmişlerdir.⁵¹

Kadınların ve erkeklerin eğlence ve kıyafet konusunda lükse varan harcamaları zaman zaman ulemadan bazılarının eleştirilerine sebep olmuştur. Saraylısından esnafına ve toplumun diğer kesimlerine kadar İstanbul halkı ekonomik imkânları nispetinde bir gösteriş yarışına girmişlerdir. Öyle ki, Sadrazam İbrahim Paşa bu dönemde kadın-erkek bütün insanların aşırı lüks tüketime meyletmelerini önlemek amacıyla her zümreye mahsus kıyafetler tayin etmek zorunda kalmıştır. Buna göre, “*âvam ve esnaf, havassa mahsus kürkler giymeyeceklerdi.*” Kadınların kıyafetlerine de sınırlama getirilmiştir: “*Kadınlar uzun yakalı ferace giymeyecekler, üç değirmiden fazla yemeni, muayyen miktarından fazla ende kordele bağlamayacaklardı.*”⁵²

Kadızaâde Efendi, İstanbul'da geçirdiği süre zarfında halkın bu derece israf ve gösterişe rağbetini görmüş olmalıdır. İstanbul kadınlarını özellikle zikretmesi bunun bir işaretidir. O, özellikle kıyafetlerdeki bu değişimi İslam dinine ihanet olarak görmektedir. Şöyle ki kadınlar erkeklerin kıyafetlerini giymeye ve böylece onlar üzerinde “*hüküm eylemeye*” başlamışlardır.

⁴⁹ Erten, *a.g.e.*, s. 149; Apak, Melek Sevüktekin-Gündüz, Filiz Onat-Eray, Fatma Öztürk, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997, s. 97.

⁵⁰ İhtisâb Ağalığı Nizamnâmesi'ne dahi giren ilgili düzenleme için bkz: Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, (Ekonomik, Dini ve Sosyal Hayat), Zafer Matbaası, İstanbul, 1987, s. 211.

⁵¹ Bu dönem eğlence kültürü için bkz: Ahmet Refik, *a.g.e.*, s. 35-96.

⁵² Ahmet Refik o dönem hakkında şunları söylemektedir: “*...erkeklerin lâleye, hüsne ve güzelliğe inhimâkiyle beraber hanımların da zînet ve debdebeye temâyülü arttı. Halk İbrahim Paşa'nın refah ve saâdet yolundaki gayretini suiistimal eyledi. Kadınların latif endâmalarını bütün câzip ve sâhir hututile nazara arzeden kıyafetleri o derece israfı sebebiyet verdi ki İstanbul'da düğün merasimi için büyük bir servet sarfına lüzum hissedildi. Netice birçok hanımların zevk ve zînet yüzünden erkeklerinden ayrıldıkları görüldü. Bu devirde bilhassa sultan düğünleri pek parlak icra olunur, damatlar pek ziyade masraf ederlerdi.*” Ahmet Refik, *a.g.e.*, s. 81.

“Avretler ere hükm eyledi/Er libâsın aldı erlik eyledi”⁵³

Kadızzade'nin burada “er libâsı”ndan tam olarak neyi kastettiğini bilinmemektedir. Ancak söz konusu kıyafetlerin şekline dair şunları söylemektedir:

“Şimdi avretler sipâhi oldular/Hanceri ko başa sarık sardılar”⁵⁴

Osmanlı müslüman kadınlarının kıyafetlerini genel olarak “ev içi ve ev dışı” olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Ev dışı kıyafeti olarak en çok, ferace ve yaşmak kullanılmıştır.⁵⁵ Ferace ve yaşmak modellerinde, XVI. ve XVII. yüzyıllarda bir değişiklik olmamışken XVIII. yüzyılın başlarına gelindiğinde ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönemde feracelere birer karış uzunluğunda yakalar takılmış ve gardanda bir açıklık kalması sağlanmıştır. Yaşmakların ise kumaşı şeffaflaşmış, başı genişleten hotozlar kullanıldığından yaşmaklar gevşek bağlanmaya başlamış ve çeşitli sırmalarla süslenmiştir.⁵⁶

D’ohsson, konuyla ilgili gözlemleri arasında, kadınların erkekler gibi başlıklarının altına çoğu zaman kırmızı, bazen de beyaz çuhadan yapılmış takke giydiklerini belirtmektedir. Ayrıca Osmanlı kadınları arasında statüleri ve maddi imkânlarına göre farklılıklar bulunduğu dikkat çeken D’ohsson, kadınların başlarına taktıkları başlığın orta halli kadınlarda fazla yüksek değilken, varlıklı kadınlarda başlığın yanlara doğru çok hacimli olması, yüksekliği, en tepede ipekli yahut sırmalı

⁵³ Kadızzâde, *a.g.e.*, vr. 57a.

⁵⁴ Kadızzâde, *a.g.e.*, vr. 57a.

⁵⁵ Ferâce ve yaşmak hakkında detaylı bilgi ve yüzyıllara göre değişen görsel tasvirler için bkz: Apak ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 101,105; 1717-1718 arasında Türkiye’de bulunmuş olan İngiliz sefresi Lady Montegu, dışarıya çıkan kadının kıyafetini tasvir ederken ferâce ve yaşmağı özellikle belirtmektedir: “Her hangi bir sınıfa mensup olursa olsun bir kadının iki yaşmak örtünmeden sokağa çıkması yasak. Bu örtülerin biri ile gözler müstesna olmak üzere yüzlerini örtüyorlar, öbürü ile saçlarını örtüp bedenlerinin yarısına kadar arkaya sarkıtıyorlar. Vücutlarını da bir ferâce ile kapıyorlar. Hangi mevkide olursa olsun bir kadın ferâcesiz sokağa çıkamaz. Bu ferâcenin kolları dar, uzunluğu parmakların ucuna kadardır...” Lady Montegu, *Şark Mektupları*, çev. Ahmet Refik, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1933, s. 46–47.

⁵⁶ Apak ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 101,105 bkz. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise, yaşmak giderek incelmış, kadınların yüzlerini örtmekten öte, güzelliklerini ortaya çıkaran bir zerafete bağlanmaya başlanmıştır.

veya nadide incili bir püskülle son bulması bakımından diğerlerinden ayrıldığını söylemektedir.⁵⁷

Osmanlı Devleti'nin çeşitli yüzyıllarında (özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllar) ahlâkî ve ekonomik sebeplere bağlı olarak kadınların ev dışı kıyafetleri zaman zaman kanun ile düzenlenmiştir. Bunun dışında benzer düzenlemelere, toplumdaki her zümre ile ilgili kıyafet kurallarının ihlal edilmesi hâlinde de başvurulmuştur.⁵⁸ Kıyafetlerle ilgili ihlaller olduğunda denetimini yapmak üzere Divan-ı Hümâyûn'dan çıkan ferman ve emirler İstanbul kadılığına gönderilerek ilan edilmekteydi. Fermanların dilinden Osmanlı kadınlarının kıyafetleri ile ilgili düzenlemeler ayrıca bir inceleme konusu olmakla birlikte⁵⁹ burada, İstanbul şer'iyeye sicillerinde kayıtlı, kadınlarla ilgili çok sayıdaki ferman ve emirnâmeden iki örnek verilecektir. Üsküdar kadısına gönderilen 1131/1719 tarihli bir emirde yukarıda bahsedilen kıyafetlerdeki değişime işaretleyerek, kadınların kıyafetlerinin “*âdet-i kadîm üzre*” olmayıp bu hâllerleriyle çarşı pazara gitmeleri, alışveriş bahanesiyle Müslüman ve Yahudi dükkânlarına gidip oturmaları yasaklanmakta ve bu uygulamanın, mahalle imamları ve esnaf kethüdalarının denetlenmesi istenmektedir.⁶⁰ 1138/1726 tarihli diğer belgede ise, sayfanın yan tarafında “*Hâtuunların ferâcelerine ve başlarına tahdîd fermânıdır*” ibaresi yer almaktadır. İstanbul Kadısı, Yeniçeri Ağası ve Bostancıbaşı'na gönderilen bu fermanla bazı müslüman kadınların, gayrimüslim hemcinslerinin kıyafetlerini, yasak olmasına rağmen taklit etmelerinin, ismet sahibi kadınları ve ümmet-i Muhammed'i idlâl ettiği

⁵⁷ D'Ohsson, Me de M., *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Âdetler*, çev. Zerhan Yüksel, 1001 Temel Eser, ts., s. 100-105; Osmanlı kadınlarının kıyafetleri konusunda arşiv vesikaların ve batılı seyyahların verdiği önemli bilgilerin yanı sıra o dönemlere ait resim ve gravürler de görsel malzeme sunmaktadır. Buna göre, Osmanlı kadınları, din, kültür, örf, zaman, mekân, sosyal ve ekonomik statü unsurları çerçevesinde değişebilen kıyafet zenginliğine sahip olmuştur. Çevre ve mekân unsurunun kıyafetler üzerindeki etkisini görmek için bkz: Sevim, Mustafa, *Gravürlerle Türkiye*, c. 1-2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

⁵⁸ Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinu'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*, neşr. Mücteba İlgürel, İÜEF Yayınları, İstanbul, 1978, s. 118-119.

⁵⁹ Bu konuda İstanbul Müftülüğündeki Şer'iyeye Sicilleri Arşivinde kayıtlı şu emirlere bakılabilir: İstanbul Kadılığı, 24/12, 35/97, 37/92, 65/62, 82, 106/11b; Üsküdar Kadılığı, 307/81, 506/82.

⁶⁰ “*Üsküdâr ve tevâbi'inde vâkı' mahallâtta sâkin ehl-i islâmdan ba'zıların...ve hâtuunlarına bed-renk ferâce giydirmeyip peçe ile vechlerin dahi gereği gibi setr ve başların eğri bağlayıp âdet-i kadîm üzre bağlamayıp çarşı ve pazarda eğer müslim ve eğer küfr u yahudi dükkânlarında bey' u iştirâ bahanesiyle oturup meks etmelerine ruhsat vermeyip men' olunmak üzre mahalleden imamların ve esnâf kethüdâların getirilip muhkem tenbîh ve te'kîd ...eyleyesiz.*” (10 Safer 1131), Üsküdar Kadılığı, 307/81b.

belirtilmektedir. Kadınların bu davranışlarını engellemek için mahalle imamlarının görevlendirilerek emri tatbikte gerekli ihtimam ve dikkati göstermeleri istenmektedir.⁶¹

Kadıẓâde Efendi, müslüman kadınların erkek kıyafetinden başka gayrimüslim kadınların kıyafetlerine özenerek onlar gibi giyinmelerini ciddî şekilde eleştirmektedir.

“*Hem Yahudiler libâsın aldılar/Dîn-i İslâm’a ihanet etdiler*”⁶²

Kadıẓâde Efendi, gözleminde kadının hayatındaki değişimlere işaret ettiği gibi bu durumun sosyal hayatı nasıl etkilediğini de göstermektedir. Bir taraftan kadınların dışarıda gezip dolaşmalarını eleştirirken diğer taraftan kadınları dışarı çıkaran erkeklerle

⁶¹ “...ba’zı yaramaz avratlar intihâz-ı fırsat ve sokaklarda halkı idlâl kasdına ızhâr-ı zîb ü zînet ve libâslarında günâ gün ihdâs-ı bid’at ve kefere avratlarına taklîd serpüşlerinde a’cûbe hey’etler ile nice üslûb-ı ma’yûb ibdâ’ ve âdâb-ı ‘ismet bi’l-küllîye meslûb olacak mertebe kıyâfetler ihtirâ’ emmeleriyle bundan akdem men’ olunmuşken mesâlih-i mehâmm nizâm-ı memâlik-i İslâm’a iştigâl esnasında eslâfınızdan ‘adem-i takayyüdden nâşi yine heng perde-i nâmûsuna tehâşi etmeyip dürlü dürlü hey’et-i şeni’ ve kıyâfet-i fazihaya mütesaddî ve birbirini görerek bu hâleti ehl-i ‘ırz ve ‘ismet olanlara ‘âdet olmak mertebelerinde müeddî olmağla ümmet-i Muhammedi idlâl ve ifsâda sebep ve ehl-i ‘ırz ve sâhibe-i ‘ismet olanlara dahi ittihâd-ı kıyâfetten nâşi şenâ’ atleri sirâyetine bâdî olduğundan mâ’adâ nisvân kocalarına teklîf-i hâm ve mahall-i edeb olan bid’at-i seyiyeleri üzre elbise-i nev-zuhûr tedârikine ikdâm ederek zî kudret olanları zükûr ve nisâya harâm olan isrâf-ı mâl ve itlâf-ı menâl ile günahkâr ve kudreti olmayanlar olup bu hâlete rızâ vermeyenler eyyâm-ı mübârekece zevcelerinden mufârakat edecek rütbelere vardığı zâhir ve âşikâr ve kâr-ı kadîm olan elbise ve akmişe kâsîd ve bi-i’tibâr olduğundan ehl-i sükta ve sâir ahâli-i beldede zarûret ve ihtiyaç vukû’una bâ’is olacak bedidâr olup bu emr-i münkerin nehyi lâzım ve bu güne nisvânın sû-i edeblerini men’ şer’an ve kânûnen mühim olmağın ba’de’l-yevm nisvân tâifesi bir şibrden ziyâde kebîr yakalı ve üç değirmi mikdârın hadd-i i’tidâlden ziyâde yemeni ile sokağa çıkmayıp ve bir parmaktan ziyâde şerîd isti’mâl etmemek üzre mahalle imâmlarına muhkem tenbîh ve te’kid ve bu gün bid’-i fâhişenin ‘amelesi olan ve derzilere ve şerîdçilere dahi zecr u teşdîd eyleyip ve ederler ise yakaları kat’ olunmağla tenbîh ü inzâr ve bundan sonra dahi mütenebbih ve müteyakkız olmayıp kirâren müşâhede olunur ise ahz u diyâr-ı âhara nefy u iclâ ile te’dîb olunacakların mahalle imâmlarına tenbîh ve tefhîm ve siz ki yeniçeri ağası ve bostancı başı mûmâ ileyhimâ siz bu makûle hey’et-i fâhişe ile rast geldiğiniz nisvân tâifesinden hilâf-ı emr-i şerîf hareketlerine müsâmaha ve i’râz-ı ‘ayn ve himâye ile mazmûn-ı emr-i âlişânı tenfîz ve icrâda bir türlü tekâsülünüz istimâ’ olunacak olur ise muâhaz ve mu’âkab olacağınızı yakînen bilip ona göre basîret üzre hareket ve bu hususta ziyâde ihtimâm ve dikkat ve bu fermân-ı âlî muhâkeme sicillâtına kayd u sebt ve düstûru’l-‘amel olup min ba’d işleyenlerin cezâsı siz elden tertîb ve nisvânına kâinen min kân mütenebbih olmayanları ta’zîr ve te’dîb eyleyip müsâmaha ve tekâsülden ihtirâz ve müslime ve kâfire ve sâliha ve fâcireyi kıyâfet-i nâ-meşrû ‘adan men’ u zecr ve müsâmaha-i şer’î olmayan bid’atlerini men’ ve def’ eylemeniz bâbında fermân-ı âlişânım sâdir olmuştur. Buyurdum ki vusûl buldukta vech-i meşrûh üzre şeref-yâfte-i sudûr olan fermân-ı vâcibu’l-ittibâ’ ve lâzımu’l-ımtisâlimin mazmûn itâ’at-makrûnuyla ‘âmil olup hilâfından gâyetü’l-gâye ihtirâz ve ictinâb eyleyesiz şöyle bilesiz ‘alâmet-i şerîfe i’timâd kılasız.” (Evâil-i Şevvâl 1138), İstanbul Kadılığı, 24/12a.

⁶² Kadıẓâde, a.g.e., vr. 57a.

sitem etmektedir. Er olanın eşini “*taşra*”ya çıkarmaması gerektiğini, böyle yapması durumunda ise, ona kötülük etmiş olacağını ifade etmektedir.⁶³

Ona göre kadınlar evlerinden dışarı çıkmamalı, işleriyle meşgul olmalıdır. Nasıl ki evliyai başka şeylerle meşguliyet yoldan çıkarırsa kadını da evden dışarı çıkmak azdırır. Kadının asıl mekânından çıkarak sokaklarda dolaşması, düğünlere gitmesi “*nâmus*”a hâlel getirmektedir. Ancak hâkimler de kadınların bu durumuna tepki göstermemektedirler. Kadızâde Efendi, kadının dinin gereklerine yeterince uymayışını dile getirirken sert ifadeler kullanmaktadır. Buna göre, dışarıda gezen kadının imansız öleceğini, eşinin dışarı çıkmasına izin veren erkeğin de dininin gittiğini, kocasından izinsiz dışarı çıkan kadına meleklerin bile lanet edeceğini söylemektedir.⁶⁴

Ona göre kadının gerçek sığınağı evidir. Düğün gibi eğlence yerlerine gitmeyi alışkanlık hâline getiren kadınların cennetin kokusunu almayacağını ifade etmektedir.⁶⁵

Kadızâde Efendi bir yandan hâkimlerin kadınların bu durumuna ses çıkarmamalarından şikâyet etse de özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda çıkarılan ferman ve emirnâmeler kadınların sokaklarda, çarşılarda uzun yakalı ve açık renk ferace giyerek dolaşmalarına engel olamamıştır. Bu nedenle birbirini ardına daha sert cezalar getiren fermanlar çıkarılmıştır.⁶⁶

⁶³ “*Avreti taşra çıkarmakdan murâd/Cennetini tamu etmekdir murâd*” Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 57b.

⁶⁴ “*Avretini kendi özünden sakın/Evliyâyı taşra azdırır sakın
Şimdi hâkimler de ruhsat verdiler/Sûri sûri taşra avretler gider
Kanı gayret kanı namusiyle ‘âr/Avretin taşrada gezer yâdigâr
Avreti taşra çıkardın gitti din/Er olan taşra çıkarmaz avretin
Çıksa bir avret evinden taşraya/Ya ‘ni erinden izinsiz taşraya*

Her adım başına bin la ‘net eder/Hep melekler de ana la ‘net eder” Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 58a-b.

⁶⁵ *Hidmeti avretlerin evde olur/Ka ‘besi avretlerin evde olur*

Kangı avret kim düğünlerde geze/Cennetin kokusun asla kokmaya” Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 59a-b.

⁶⁶ Örneğin 1204 tarihli bir fermanla kadınların açık renk ferâce ve fena kıyafetle çarşı, pazar ve mesirelerde dolaşmalarını men’ eden önceki emr-i hümayûna uymamaları üzerine daha sert başka bir emir çıkarılmış, üç günlük süreden sonra nerede rast gelirse fena kıyafet giymeye devam edenlerin yaka ve hotozlarının kesilmesi emredilmiştir. İstanbul Şer‘iyye Sicilleri, İstanbul Kadılığı, 65/82b-83a; Yine II. Mahmut döneminde insanların gezip dolaştığı mesire yerlerinde kadınların gezmek bahanesiyle buralara gelip edepsiz hareketlerde bulunduğu, bu hareketlerin caiz ve münasip olmaması sebebiyle kadınların mesire yerlerine gitmesine izin verilmediğinin bütün mahalle halkına mahalle imamları vasıtasıyla etraflıca duyurulması istenmiş ve bu emre uyulması için dikkat gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bundan başka kadınların pazarlarda eda ile gelip geçmemeleri, akşam vaktinde evlerinden çıkmamaları, âdâba aykırı bir şekilde gezmeleri, bayramda pazar ve mahalle aralarında gezmeyerek evlerinde kalmalarını konu alan fermanlar bulunmaktadır. Bkz: İstanbul Şer‘iyye Sicilleri Arşivi, İstanbul Kadılığı, 106/11a, 12a, 19a, 53a, 48a, 54a.

Karı-kocanın aile içi statülerinin belirlenmesinde toplumların ekonomik, kültürel ve dînî değerlerinin etkisi vardır. İslam hukuku esaslarına göre ailenin yöneticiliği kocaya aittir. Kocanın diğer aile fertleriyle danışmalar yaparak aileyi yönetmesi ve gözetmesi ondan istenmiştir. Ancak onun sorumluluklarını yerine getirebilmesi, yönetme ve gözetme rolünü ifa edebilmesi için diğer aile fertlerinin ona itaat etmesi gerekir.⁶⁷ Osmanlı toplumunda da söz konusu uygulamalar geçerli olmuştur. Osmanlı aile tipinde evin reisi babadır.⁶⁸

Koca, karısının (yeme-içme, barınma, sağlık vs.) her türlü nafakasını karşılamakla mükellef iken; kadın iffet ve namusunu muhafaza etmek, ailedeki görev ve sorumlulukların yerine getiren kocasına itaat etmek, çocuklarına bakmakla yükümlüdür. Bazı şer'î sicil kayıtlarında kocasına itaat etmeyen kadın “nâşize” (isyankâr) olarak isimlendirilmekte ve böyle bir kadın nafaka hakkını kaybetmektedir. Kadının “nüşûz” sebebi ise, kocası ile iyi geçiminin olmayışına bağlanmaktadır.⁶⁹

Vasiyetnâme'ye göre kadınların bir kısmı kocalarına karşı görevlerini ihmal etmekte idiler.⁷⁰ Kadınların ekseriyetinin nefesine ve şeytana uyararak eşlerine karşı görevlerini lâıykıyla yerine getiremediğinden yakınan Kadızâde, kadına düşen vazifeleri “*er hakkı*” olarak isimlendirmekte ve Tanrı hakkına yakın değerde görmektedir. Bu şekilde kadının öteki âlemdeki akıbetinin kocasının elinde olduğunu vurgulamaktadır.⁷¹

Özellikle dile getirdiği bir husus da kadının, hangi sosyal konumda olursa olsun kocasına itaat etmesi gerektiğidir. Padişah kızı ya da peygamber kızı olmanın bu

⁶⁷ Karaman, Hayrettin, *İslam'da Kadın ve Aile*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 336.

⁶⁸ Kınalızâde Ali Efendi'ye göre ailenin erkânı beş olup bunlar, anne, baba, çocuk, hizmetçi ve kût (erzâk)'tır. Her kesretin bir vahdeti olduğu gibi bu vahdet nizam ile olur, nizam ise tedbirle tedbirde müdebbirle olur. Ailede tedbirin sahibi ve müdebbir olan babadır. Ailede evi idare etmeye ve idareciliğe en lâıyk ve en uygun kişi baba olup ailedeki diğer bireylerin reisliği onların işlerini yönetmek ve uhdesine almak babanın görevidir. Detaylı bilgi için bkz: Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*, c. II., Bulak Matbaası, 1248, s. 3-4.

⁶⁹ Kurt, *a.g.e.*, s. 33.

⁷⁰ “*Eri hakkın unuttu her biri/Nefs ile şeytana uydu her biri Binde bir yok er hakkını gözedir/...*” Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 55b.

⁷¹ “*Tanrı hakkından ziyâde er hakkı/Şimdi avretler gözetmez er hakkı Padişah kızı da olsa er hakkın/Ger gözetmezse cehennem bil yerin Kangı avret kim ere karşı koya/Hak anı bil ki cehennemde koya Kangı avret bil kim ere teslim ola/Hep sekiz cennet onun milki ola*” Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 56a-59b.

durumu değiştirmediği ifade etmekte ve Hz. Peygamber'in kızı Fâtıma'yı örnek olarak vermektedir. Kadının görevi kocasına itaat etmek ve onu hoşnut etmektir. Kocasına itaat eden ve etmeyen kadını mukayese ederek ebedî mutluluğu ancak birincisinin elde edebileceğini belirtmektedir.

*“Fâtıma'ya demiş dirler ey kızım/Cennete girmek diler misin ey kızım
Zevcini hoşnud ede gör ey kızım/Cennetin erin elinde ey kızım”*⁷²

Kadıızâde Efendi, kadınların sadece ahlâkî yönden değil ibadetlerde de gevşeklik gösterdiklerini belirtmektedir. Nasihat dinlemeyen kadınlar, dinin emirlerini de çiğner duruma gelmişlerdir. Özellikle de namaz ibadetinin önemine vurgu yapan Kadızâde Efendi, namazsız cennete girilemeyeceğini, namaz kılmayanın kâfir ile beraber haşr olacağını, kendisine şefaât olunmayacağını ve lanete uğrayacağını belirterek kadınların bu konudaki ihmalkârlıklarına işaret etmektedir.⁷³

Yukarıda zikredilen kadın düşüncesi öncelikle Kadızâde Efendi'ye aittir. Osmanlı toplumunda kadın konusunda onunla aynı doğrultuda düşünenler elbette vardır. Ancak bu anlayışın varlığı, kadının Osmanlı toplumunda evine ve kocasına bağlılık dışında başka sosyal faaliyetlerden tamamen tecrit edildiği anlamına gelmemelidir. Nitekim Osmanlı toplumsal hayatı ve aile yapısı üzerine yapılmış çalışmalar bunu açıkça ortaya koymaktadır.⁷⁴ Burada kadın erkek ilişkileri bağlamında kadının rolü ile ilgili düşüncelerin dile getiriliş biçiminde Kadızâde Efendi'nin üslubunun kayda değer etkisi vardır. Toplumda yanlış giden durumlara sert bir dille karşı çıkmaktadır. Hedefi özellikle kadınlar olduğundan aile içinde ve toplumsal hayatta “olması gerekenin dışına çıkmama” eğiliminde bulunanlara sorumluluklarını hatırlatmakta ve aksi hâlde onları ilâhî ceza ile korkutmaktadır. Kadızâde, bu vasiyetnâmede kadının kocasına karşı itaatsizliğinin hangi hususlarda olduğuna dair bir açıklama yapmamıştır.

⁷² Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 60b-61b.

⁷³ Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 54b-55b.

⁷⁴ Erten, Hayri, *Şer'îyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001; Kurt, Abdurrahman, *Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839–1876)*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1998.

Buraya kadar yapılan analizlerden sonra denilebilir ki Kadızâde Efendi yaşadığı dönem ve toplumdaki ahlâkî olumsuzlukları vasiyetleri aracılığıyla ortaya koymaktadır. O'na göre bu davranışları sebebiyle kadınlar adeta cenneti bırakıp cehennem talip olmuşlardır. Kadızâde, vasiyetnâmesinde toplumda yaşanan ahlâkî çözülmeye işaret ederken bu çözüme hareketinde kadınların rolüne özellikle vurgu yapmakta ve aynı zamanda kendi açısından bir kadın algısı ortaya koymaktadır.

IV. DÜNYA VE ÖLÜM ALGISI

Zihniyetle ilişkilendirilebilecek diğer bir husus, dünyaya bakış ve ölüm algısıdır. Birbiriyle doğrudan alakalı bu iki kavrama yüklenen anlam, toplumdan topluma değişiklik göstermektedir. Kişinin dünyaya bakışı, onu algılayış biçimi, ölüm hakkındaki düşüncelerini belirlemektedir. Ya da tersinden söylenirse ölüme dair düşünce ve inançlar dünyayı algılayış biçimini etkilemektedir. Nihayet birinden bahsetmek diğerini dikkate almayı zorunlu kılmaktadır. Vasiyetnâmelerde dünya ile ilgili ifadelerin geçtiği satırlarda ölüm düşüncesi hakkında da ipuçlarına rastlanabilmektedir. Ölüm düşüncesi ve onun insan yaşamına etkileri çok yönlü ve karmaşık bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla bir toplumdaki ölümün bütün yönlerini vasiyetnâmelerle ortaya koymak mümkün değildir. Buradaki maksat, bizatihi ölüm düşüncesinin ürünü olan vasiyet yazılarının ölümün hangi yönlerine ışık tuttuğunu tespit etmektir. Ancak ulaşılan tespitler araştırma kapsamındaki metinlerle sınırlı olacağından başka metinler ilave edildikçe konuyla ilgili veriler artacağı bilinmelidir.

Vasiyetnâmelerde yer bulan dünya ve ölüm konusu iki şekilde ele alınacaktır. Birincisi, zihniyete etki etmesi açısından, ikincisi ise toplumsal ilişkilere yön vermesi açısındandır. Aşağıda öncelikle dünyaya bakış ve ölüm algısı işlenecektir. Ölüm olgusunun toplumsal hayatla ilişkisi ise, ikinci bölümde ölüm ve ritüeller başlığı altında incelenecektir.

A. Dünyaya Bakış

Vasiyetnâmeler bir bütün olarak kişinin dünyaya bakışını yansıtmaktadır. Vasiyetler de bu bakış açısından etkilenecek şekilde kazanmaktadır. Nasihat içerikli

vasiyetnâmelerden Kadızâde'ninki, müellifin dünyaya bakışını yansıtan bir metindir. Buna göre vasiyetnâmesinde kadınlara nasihat eden Kadızâde, dinî hassasiyetlerdeki zayıflamayı eleştirmekte; dünya hayatının geçiciliğine vurgu yaparak insanların (özellikle kadınların) dünya hayatının geçici cazibesine aldanmalarından şikâyet etmektedir. Kadızâde, rüyasında Hz. Peygamber'in, kendisinden ümmetini irşad etmesini istediğini belirtmektedir. Buna göre o, Hz. Peygamber'in ikazı doğrultusunda insanların yaratıcıya karşı sorumluluklarını unutarak dünyaya tapar hâle geldiklerini; kısa süren dünyaya aldanıp kıyamet zamanından gaflete düştüklerini belirtmektedir.⁷⁵

Kadızâde, dünya hayatını gölge oyununa benzetmekte, kişinin çok sevdiği malları vârisinin olup onun da elinde kısa bir süre kaldıktan sonra öteki vârislere intikal edeceğinden geçici olan şeylere meyledilmemesini istemektedir. Bu noktada, pek çok memlekete hükmeden sultanları örnek göstererek hiçbirinin bu fani yerde kalmadığını, sahip oldukları mülkü kendilerinden sonra gelenlere bırakarak gittiklerini hatırlatmaktadır.⁷⁶

Dünyevi isteklere sınır konulmasını ve az ile yetinilerek kanaatkâr olunmasını söyleyen Kadızâde, dünyayı mihnet yeri olarak görmektedir. İnsanın rızık kaygısı taşımaması gerektiğini, rızık verici olanın Allah olduğunu, herkesin rızıkının önceden takdir ve taksim edilmiş olduğunu, kişi rızıkını bulamazsa rızıkın sahibini bulacağını, bu nedenle tamahkârlıktan uzak durularak manevî rızık için istekli olunması gerektiğini belirtmektedir.⁷⁷

⁷⁵ *Put gibi dünyaya tapdılar dedi/Yaradan hakkı unuttular dedi
Bu fenâ dünyada mağrûr oldular/Bir iki gün 'ömr ile aldandılar'* Kadızâde, a.g.e., vr. 63a.

⁷⁶ *Kime milk oldu yalan dünya 'aceb/Nigeh?' mağrursun birader ey 'aceb
İşbu dünyâ bir hayâl zill oyundur/Âşikâr oğlan oyuncağı budur
Vârisindir sevdiğin mal irücek/Vârisin elinde kala bir zaman
Nice atadan kalubdur bu yalan/Dünyanın varyıla yoğun bile hiç
Bir hayâl-i düşe benzer 'ömrü hiç'* Bkz: Kadızâde, a.g.e., vr. 63b-64b.

⁷⁷ *"Kismetin nahnü kasemnâ'dan gelür/Rızkını hakdır yaradan gam nedir
Sen aramazsan arar rızkın seni/Sen bulamazsan bulur rızkın seni
Ma 'nevî rızkı taleb etmek gerek/Ya 'ni ruhanî gıdadır o yemek
İns u cinne döşenmiş bir sofrâ kim/Haşre dek yense tükenmez bu na 'im
Sofrasından yer Müslümanlar ta 'âm/Belki cennetdir bu sofrâ ey hümâm
Döşenmiş şarkıyla garba bir sümât/Tâ kıyâmet yense artar bu sümât"* Bkz: Kadızâde, a.g.e., vr. 65b-66a.

Dünya hayatını fani ve yalan olarak gören Kadızâde'ye göre dünya hayatının mülkü ve geçici hevesleri, insanı aldatıcı ve doğru yoldan saptırıcı şeylerdir. Yalan dünya hayatının karşısında gerçek olan bir dünya vardır ki o da ölümden sonra başlayan haşr-neşr, hesap, cennet ve cehennem olduğu ahiret hayatıdır. Ahiret hayatı dünyada işlenen her davranışın hesabının verileceği ve hesabın sonucuna göre insanların cennete ya da cehenneme gideceği bir hayattır. Kadızâde özellikle kadınların cehennemi hak edecek davranışlara müptela olduklarını, cennet ve cehennem varlığına inanmakla birlikte cehenneme gitmek için adeta hazinelerini sarf ettiklerini söylemektedir. Ona göre kadınlar, sanki ahiret yokmuş ve dünya cennetmiş gibi yaşamaktadırlar.⁷⁸

Ritüel içerikli olan vasiyetnâmelerden Gülnûş Sultan ve Saraybosnalı Rıdvan Bey'in vasiyetnâmeleri de onların dünya ve ölüm hakkındaki düşüncelerine ışık tutmaktadır. Gülnûş Sultan, vasiyetleri hazırlıkların en iyisi ve kıyamet gününün azığı kılan Allah'a hamd ile başlayan ve devam eden bir duaya yer vermektedir. O da Kadızâde gibi dünya hayatının geçiciliğinden söz etmekte ve akıllı olan kişilerin dünyanın geçiciliğine aldanmayıp ahiret hayatı için hazırlık yapması gerektiğini belirtmektedir.⁷⁹ Saraybosnalı Rıdvan Bey de dünyanın fani olduğunu, herkesin bekâ âlemine irtihal edeceğini bu nedenle oraya hazırlık kaygısı taşıması gerektiğini dile getirmektedir. Vasiyetnâme yazmanın da bu hazırlıklardan biri olduğunu belirtmektedir.⁸⁰

B. Ölüm Algısı

Her insan için kaçınılmaz mutlak gerçek olan ölüm karşısında verilen tepki ve takınılan tutum toplumdan topluma değişiklik arz etmektedir. Toplumların nasıl bir ölüm düşüncesine sahip oldukları sorusunun cevabı, görece değişken olmasının yanı sıra belli bir toplum merkeze alınarak ölümle ilgili ortak kanaat hususunda tespitlere

⁷⁸ “Cenneti bir akçeye versen eğer/Anı almaz şimdi avretler niçün
Bir hazine harc eder tamu için/Bu zamane avreti yanmağiyçün
Cenneti avretlerin dünya durur/Ahiret hâşâ ki yok gibi gelür
Cenneti şimdi alır yok bir pula/Cenneti dellâle versen kim ala
Şimdi cennettir kesâdlık ey ‘azîz/Müşteri tamuya gitdi ey ‘azîz
Şimdi bir mangıra cennet satılır/Yine olur yok revâyiş tamudur” Kadızâde, *a.g.e.*, vr. 61b-62b.

⁷⁹ Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 1b-2b.

⁸⁰ II. Bölümün 30 no'lu dipnotuna bkz.

ulaşılabilir. Bu noktada, yaşanan hayatla ölüm ve ötesi arasındaki ilişkiyi kuran dînî inançlardır. Dolayısıyla bireyin ve toplumların ölüm gerçeği karşısındaki tutumlarını da inançları belirlemektedir.

Vasiyetnâmeler, başlı başına ölüm düşüncesi ile ilgili ürünlerdir. Aynı zamanda ölüme hazırlık yapılması gerektiği düşüncesinin yazılı ve edebî bir türe dönüşme biçimidir. Diğer bir deyişle, vasiyetnâmenin varlık sebebinin ölüm olduğu söylenebilir. Bununla birlikte ölmeden önce vasiyette bulunmak ya da vasiyetnâme yazmak Osmanlı toplumunda önem verilen bir husustur. Aynı şekilde vasiyet sahibinin ölümünden sonra vasiyetinin yerine getirilmesi de son derece önemlidir. Bu anlamda vasiyete ihanet etmek büyük günahlardan kabul edilmektedir.⁸¹

Osmanlı insanı, ölümü kabullenmiş olup vasiyetnâmesinde bu hissiyatı ön plandadır. Yaptığı tavsiyeler bu doğrultudadır. Vasiyetnâme yazmaya verilen önemin yanı sıra Osmanlı toplumunda ölümlle hayatın iç içe oluşunu yansıtan başka göstergeler de vardır. Osmanlı şehirlerinin içlerinde, evlerinin bahçelerinde, cami hazirelerinde ve dahası hayatın olduğu her yerde bulunan mezarlıklar buna bir örnektir. Ölüm, âdeta yaşayanların hayatına misafir edilmiştir. Osmanlı şehirlerinin mezarlıklarla ve dolayısıyla ölümlle bir ilişkisi vardır.⁸² Mezarlıklar bu hâlleriyle ölüm düşüncesinin toplumsal bellekte sürekli canlı kalmasına imkân tanımaktadır.

Çalıřmanın kaynakları arasındaki sūfî vasiyetnâmelerinde ölüm ile ilgili doęrudan bilgi bulunmamakla birlikte sūfîlerin ölümlle ilgili orijinal görüş ve anlayıřlar geliřtirdikleri bilinmektedir. Sūfîlerin bařka eserlerinde ölümlle ilgili düşüncelerini bulmak mümkündür. Bu çerçevede bakıldıęında sūfîlerin dięer eserlerinde ölüm, insanoęlunun gaflete dalmasına engel olan bařlı başına bir nasihat olarak anlařıldıęı

⁸¹ *Üç Sınıfa Üç Vasiyet*, vr. 126a.

⁸² Alkan, Ahmet Turan, "Mezarlıklar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, c. III, İz Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 230–231, s. 230.

görülmektedir. Ölümü kabullenme ve içselleştirerek ölmeye önce ölme anlayışının hâkim olduğu görülmektedir.⁸³

V. SİYÂSÎ DÜŞÜNCE

Kültür tarihi araştırmalarında önemli bir yeri olan vasiyetnâmeler, yazıldıkları zamanın siyâsî, sosyal ve kültürel meseleleri hakkında bilgi kaynağı durumundadır. Aslında vücut buldukları ortamın çeşitli yönlerinden izler taşıma özelliği, genel olarak bütün yazılı eserlerin ortak yönüdür. Vasiyetnâmelerde de bu özellik öne çıkmaktadır. Tavsiye edilen hususlar, müelliflerin yaşadıkları dönemin sosyal şartlarından beslenmiştir. Ancak bu metinlerin kişisel yönünü de ihmal etmemek gerekir. Buna rağmen değinilen konular toplumun tamamı için genelleştirilemezse de yaygın oldukları varsayılabilir ve ilgili konularda fikir verebilir.

Osmanlı dönemi vasiyetnâmelerinin bir kısmı devlet adamlarına ait olup bunlar genellikle siyâsî istek ve tavsiyeler ihtiva etmektedir. İlk dönemlerden son zamanlara kadar bu tür vasiyetnâmeler olagelmıştır. Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi'ye vasiyetleri bu türün ilk döneme ait örneğidir.⁸⁴ Burada ele alınan vasiyetnâme ise, son dönemde yazılan "*Vasiyetnâme-i Siyâsî*"dir. Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa'ya ait bu vasiyetnâme, XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin yönetim ve iç-dış politikasına ilişkin önemli bilgiler vermektedir. Aynı mahiyette Âlî Paşa'ya nispet edilen başka bir vasiyetnâme daha vardır ki, her iki vasiyetnâme hem muhteva hem de bakış açısı itibarıyla ortak yönere sahiptir. Yine her ikisi muhteva itibarıyla devlet adamlarının devlet yönetiminde dikkat etmeleri gereken hususları dile getirmek üzere kaleme alınan siyâsetnâme ve nasihatnâme türü eserlerle benzeşmektedir.⁸⁵

⁸³ Muhammed Nuri Şemseddin, *Miftâhu'l-Kulûb (Risâle-i Pendiyye)*, 2. bs., Esad Efendi Matbaası, ts., s. 1-4; Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, I-IV, c. I, 2. bs., Bahar Yayınları, İstanbul, 1974, s. 61-63.

⁸⁴ Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s. 31-32.

⁸⁵ Siyâsetnâmeler, hükümdarda ve devlet adamında bulunması gereken özellikleri, devlet yönetiminin şart ve esaslarını, çağlarının toplumsal hayatlarını, kurumlarını, sosyal değerlerini ortaya koyan ve sosyal yapı ve problemlere eleştirel bir yaklaşımla eğilip çözüm önerileri getiren eserlerdir. Nasihatnâmeler ise, özellikle Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başladığı, devlet işlerinin ve kurumlarının bozulduğu, sosyal değerlerin ve kuralların etkinliğini yitirdiği bir toplum yapısının yeniden düzenlenmesi için tespit ve teklifler getiren öğüt kitaplarıdır. Benzer özellikler taşımalarına

Aşağıda Fuad Paşa'nın vasiyetnâmesinden hareketle XIX. yüzyılda bir Osmanlı devlet adamının devlet yönetimi, iç ve dış politikaya bakışı ve siyâsî düşüncesi açıklanmaya çalışılacaktır.

A. Devlet Yönetimi

Bilindiği gibi, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti özellikle askerî ve siyâsî, yönden en buhranlı dönemini yaşıyordu. Keçecizâde Fuad Paşa bu dönemde göreve gelmiş, ülkenin iç ve dış siyasetinde etkin bir rol oynamıştır. Dolayısıyla siyâsî görüşlerini ihtiva eden vasiyetnâme bahse konu buhranların çarelerini padişaha göstermek üzere kaleme alınmıştır.

Vasiyetnâmeden anlaşıldığı üzere Fuad Paşa, ülkenin içinde bulunduğu durumdan büyük bir kaygı ve rahatsızlık duymaktadır. Bu sebeple, mutlak otoriteyi elinde bulduran devrin padişahı Sultan Abdülaziz'e, görevlerini hatırlatmakta, devletin gidişatından en üst düzeyde sorumlu merci olduğu için konuya en iyi onun vâkıf olması gerektiğini ifade etmektedir.⁸⁶

O, yöneticilerin özellikle de padişahın gerekli tedbirleri vaktinde almadığı takdirde telafisi mümkün olmayan sonuçlarla karşı karşıya kalınacağını belirtmektedir. Ona göre bunun nedenlerinin başında, ülkenin, etrafını çevreleyen dış düşmanlarca ortak hedef kılınmasıdır. Ayrıca içte çeşitli etnik kökene mensup halklar çok farklı istek ve ihtiyaçlara sahiptir. Keza komşu ve aynı zamanda rakip devletlerin hızlı gelişme hamlelerine karşılık Devlet-i 'Aliyye⁸⁷ önceki yöneticilerin yanlış icraatlarına maruz kalmış, zor ve sıkıntılı bir hâle düşmüştür. Fuad Paşa, görüşlerini açıklarken iç-dış

rağmen siyâsetnâmelerle nasihatnâmeler arasındaki temel fark; genellikle siyâsetnâmelerde zaman ve mekândan bağımsız olarak devletin işleyişi ve devlet adamlarının yapmaları gerekenlerin işlenmesi, nasihatnâmelerde ise Osmanlı Devleti'nin belirli bir dönemdeki somut sosyal problemleriyle bunların çözüm yolları üzerinde durulmasıdır. Detaylı bilgi için bkz: Ergan, Nevin Güngör, "Siyâsetnâmelerimizde Çizilen 'Devlet Adamı' Portresinin Temel Özellikleri", *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimleri Dergisi*, sy. 8, Ankara, 1999, ss. 27-44, s. 28-30.

⁸⁶ Hükümdar ve devlet yöneticilerinin sahip olması gereken nitelikler, siyâsetnâme/nasihatnâme türü eserlerde de sıklıkla dile getirilen bir husustur. Bkz: Ergan, *a.g.e.*, s. 33-40.

⁸⁷ Osmanlı devleti için kullanılan ifadelerden biridir. XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı devleti anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Bkz: Göyünç, Nejat, "Osmanlı'nın 700. Kuruluş Yıldönümünü Anarken Osmanlı, Devlet-i Aliyye, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye", *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, İstanbul, 1999, ss. 1-7, s. 4-5.

düşman ve gelişmiş-gelişmemiş devlet ayırımına dikkat çekmektedir. Onun siyâsî düşüncesini anlamak bakımından bu hususun göz önünde bulundurulması şarttır.

Fuad Paşa, devletin içinde bulunduğu büyük felaketten kurtulması için öncelikle geçmişle ilişkinin kesilmesini ve yeni kuvvetler elde etmeye çalışılmasını tavsiye etmektedir. Devletin ilerlemesi ve güçlü olması ancak böyle mümkündür. Aslında onun bu düşüncesi, Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839) ile başlayan yeni sürecin özünü oluşturmaktadır. Bir tarafta eski usul ve yöntemlere sıkı sıkıya bağlanmayı devletin içine düştüğü zor durumun sebebi gösteren ve dolayısıyla yeni usul ve yöntemlere müracaat edilmesinin gerekliliğini savunan, bunun için de Avrupa devletlerinin seviyesine onların usul ve yöntemlerini kullanmak suretiyle ulaşılabileceğini düşünen Fuat Paşa'nın da içinde bulunduğu yenilik taraftarları yer almaktadır. Diğer tarafta bütün düşünce dünyası ve kurumlarıyla geçmişe bağlı olan ve geçmişteki uygulamaların devam ettirilmesi ile devletin eski gücüne kavuşabileceğini düşünenler bulunmaktadır. Fuad Paşa, toplumsal ve siyâsî bakımdan böyle bir ayrışmanın gün yüzüne çıkmaya başladığı bir ortamda yetişmiştir. Nitekim vasiyetnâmede bu ayrışmaya dikkat çeken ifadeler de rastlanmaktadır.⁸⁸

Fuad Paşa'nın vasiyetnâmesinde en çok üzerinde durduğu hususlardan birinin terakki olduğu söylenebilir. “*Terakki*” kelimesi Osmanlı siyâsî düşüncesine Tanzimat döneminde giren kavramlardandır.⁸⁹ Bu kavram, Tanzimat projesinin yürütücüsü olan devlet adamlarının en çok kullandıkları ve savundukları bir kavramdır. Fuad Paşa'ya göre terakki son derece önemli ve gereklidir. Vasiyetnâmesinde terakkinin hangi yönde ve ne kadar olması gerektiğine dair açıklama yapmaktadır.

Osmanlı Devleti eski zamanındaki güçlü hâlden uzaklaşmıştır. Avrupa devletleri ise çok ileri bir noktaya ulaşmış, bunun sonucunda da Devlet-i ‘Aliyye için bir tehdit unsuru durumuna gelmişlerdir. Bu nedenle terakki Avrupa yönlü olmalıdır. Geçmişteki hâliyle kıyaslandığında Osmanlı Devleti de ileri gitmiştir. Ancak geçmişe

⁸⁸ “*Ba’zı nâdân vatanperverler vasâit-i kadîmemizle şevket-i kadîmemizin kâbiliyet-i i’âdesini zât-ı şâhânelerine inandırmak isterler. Zehî hayâl! Zehî afv olunmaz hayâl!*” Bkz: Fuat Paşa, *a.g.e.*, s. 4.

⁸⁹ Çetinsaya, Gökhan, “Kalemiyeden Mülkiyeye Tanzimat Zihniyeti”, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 54–71, s. 55.

göre şu anki durum ileri bir nokta olsa da sadece bu yeterli değildir. Maksudı gerçekleştirmek yani yaşadıkları zamana hâkim olmak için geçmişle bugünün kıyası değil bugünkü Osmanlı ile bugünkü Avrupa'nın kıyası yapılmalıdır. Bunun sonucunda da Osmanlı Devleti'nin, karşısındaki devletlerle denk bir güce sahip olma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Avrupa'nın bugünkü durumuna ulaşmak yolunda çalışılmalı; ıslahatlar ve yeni düzenlemeler planlanarak uygulamaya konulmalıdır. Fuad Paşa, devletin pâyidâr kalabilmesi için yalnız ecdadı geçmenin yeterli olmadığını, bugünün Avrupa devletlerini bile geçmek gerektiğini vurgulamaktadır. Bu noktada da dönemin üç büyük devletini örnek göstermektedir. *Mâliye* bakımından İngiltere, *ilim ve maarif* bakımından Fransa, *askerî* bakımından Rusya'nın seviyesine ulaşılmadıkça kurtuluş mümkün değildir.⁹⁰

Burada dikkati çeken husus, örnek alınması gerektiği ifade edilen devletlerin sadece belirli alanlardaki örneğine vurgu yapılmasıdır. Yani bütün alanlarda, sadece Fransa, İngiltere ya da Rusya'nın veyahut başka bir Avrupa devletinin örnek alınmasından söz edilmemektedir. Bir seçim ve sınırlandırma yapılarak mâliye bakımından İngiltere⁹¹, ilim ve maarif bakımından Fransa⁹², asker bakımından Rusya'nın⁹³ örnek görülmesi gerektiği ön plana çıkarılmaktadır. Bu da en azından

⁹⁰ Fuad Paşa, *a.g.e.*, s. 6.

⁹¹ İngilizlerle Osmanlı Devleti'nin ilişkileri için bkz: Uçarol, Rifat, “Osmanlı İngiliz Münasebetleri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. XI, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 214-216, 308-309; Gencer, Ali İhsan, “Tanzimat Fermanı (1839)'dan 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu” *a.g.e.*, ss. 431-521, s. 459 vd.

⁹² Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla Osmanlı Devleti her alanda yeniden yapılanmaya başlamıştır. Askerî, siyâsî, idarî, hukûkî, mâlî, ictimâî alanların yanı sıra eğitim alanında da yeni bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Birçok yeni okullarla birlikte merkezî eğitim teşkilatının temelleri atılmıştır. Meclis-i Maarif-i Umûmiye 1846'da eğitim ile ilgili meselelerde gerekli reformları yapmakla görevli teşkilat olarak kurulmuştur. Yeni açılan okulların ihtiyaçları, eğitimin daha geniş kapsamlı teşkilatlanmaya ihtiyaç göstermesi sebebiyle 1857'de Maarif-i Umûmiye Nezâreti oluşturulmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin ıslahat fermanı ile ilan ettiği şeyleri yapmaması ve bu sırada çıkan Girit isyanı (1866) üzerine Avrupalı devletler, uygulanması isteğiyle Bâb-ı Âli'ye ıslahat projeleri sunmuştur. Osmanlı bunlardan Fransızların tezini tercih etmiştir. Çünkü bu tezdeki hükümler Tanzimatçıların bir *Osmanlı Milleti* oluşturma düşüncesine oldukça yakındır. İlim ve maarif bakımından Fransa'nın örnek alınması ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Kodaman, Bayram-Saydam, Abdullah, “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, *150. Yılında Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara, 1992, s. 475-496.

⁹³ Osmanlı Devleti'nin özellikle XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Rusya başta olmak üzere Avrupalı devletlerle yaptığı savaşlarda ağır yenilgiler alması askeri alandaki ıslahatların bir an önce bu devletlerin seviyesine getirilmesini zorunlu kılmaktaydı. Rusya ile ilişkiler için bkz: Uçarol, Rifat, “Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu”, *Doğuştan Günümüze*

ıslahatların yeri ve yönü konusunda belirleyici bir konuma sahip bir devlet adamının, yani Fuad Paşa'nın, kendisi açısından ıslahat çalışmalarının amacını açıklamaktadır. Amaç; devleti eski gücüne kavuşturmaktır. Bunun için de zamana ayak uydurmak ve zamanın güçlü devletleri seviyesine onların yöntemlerini kullanarak ulaşmak alternatifsiz kurtuluş yoludur.

İlerlemek için reformasyona ihtiyaç olduğuna; eski zamanlarda devleti güçlü kılan bazı usul ve kanunların artık zarar verir duruma geldiğine değinen Fuad Paşa, işleyiş bozukluğunun hangi alanlarda olduğu ve nasıl reforme edileceği hakkında hedef göstermektedir. Buna göre reformun olması gereken kurumlar *politika, mülkiye ve hukuk* olup⁹⁴ ve bu noktada yine Avrupa devletlerinin örnek alınmasını öngörmektedir.

Fuad Paşa, terakkinin savunusunu yaparken dînî argümana müracaat etmektedir. Bu, bir bakıma yapılan işlerin dînî meşruiyetinin fark ettirilmesi girişimidir. O'na göre İslam dini zaten terakkiyi tavsiye etmektedir. Devletin terakki hususunda ulaşması gereken hedef İslam'a aykırı bir şey değildir. Din adına terakkiye karşı çıkanlar olup Fuad Paşa, bu kişilerin “dalâlet”te olduklarını belirtmektedir. Bu noktada diğer dinlerle İslam'ın kıyaslamasını yaparak İslam'ın “*âlemin terakkisi ile beraber yürümeyi*” tavsiye edişine dikkat çekmektedir.⁹⁵ Avrupa'nın icadı olan kanunları ve terakki vasıtalarının kabul edilmesinde hiçbir dînî engel olmadığını, aksine Avrupa'da güçlü bir devlet hâlinde kalabilmek için mutlaka gerekli olan bu müesseselerin kabulünün İslâmî menfaatlerine de uygun olduğunu söylemektedir.⁹⁶

Büyük İslam Tarihi, c. XI, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 179-430, s. 217 vd., Gencer, a.g.e., s. 457-458.

⁹⁴ Fuad Paşa, a.g.e., s. 6.

⁹⁵ “*Hilkat-i beşeriyemizin şu muktezâsı ahkâm-ı dîniyye-i İslâmiyye'ye dahi tamamıyla muvafıktır. Zira Şer'-i Mübîn İslâmiyet bu âlemde dünya ve ebnâ-yı dünyanın ilerlemesine mahsus ne kadar hakâyık-ı akliyye ve hikemiyye var ise onları ber-minhüm cami'dir. Ve ne kadar bu Dîn-i Mübîn nâmına hey'et-i ictimâiyemizin terakki yolunda meşy u hareketine zincir bend muhâlefet olmak za'm u iddiasında bulunanlar var ise asıl onlar dalâlettedir. Edyân-ı sâirenin kâffesi bir takım lâ yetegayyar 'ukûd ve mesâil-i akâyid ile mukayyed olup bunlar terakki-i eşkâr-ı beşeriyeye nice asırlar hâil olmuş iken yalnız şeref-i İslâmiyet birtakım serâir-i teslîsiyye ve ma'sûmiyyet kâidelerinden âzâde olduğu cihetle bize âlemin terakkisi ile beraber gitmeyi ve kâffe-i tasarrufât-ı akliyyemizi ... ta'lîm eder.*” Bkz: Fuad Paşa, a.g.e., s. 7.

⁹⁶ “*Şu Avrupa'dan alınacak her bir usul ve nizâmât-ı cedîdede ahkâm-ı dîniyyemize kat'an ve kâtubeten mugâyirat yoktur. Ve şunu dahi kasem ederim ki, şevket-i İslâmiyye'nin selâmeti işbu usul ve nizâmâtı*

Yapılan ve yapılacak olan ıslahatın dînî açıdan dayanağının ön planda tutulması, yeniliklere karşı tavır alan kimselere cevap amacıyla. Bu anlayış Gülhane’de ilan edilen Tanzimat Fermanı’nın ilk satırlarında da öne çıkmaktadır. Fermanda dînî emirlere uygun hükmedildiği dönemlerde devletin güçlü, halkın refah içinde olduğu, dînî emirlere itaatin zayıflamasıyla devletin de gücünü kaybetmeye başladığı belirtilmektedir.⁹⁷

B. Devlet Anlayışı

Fuad Paşa’nın devlet telakkisi geleneksel bir mahiyet taşımakla birlikte bazı yenilikler de ihtiva etmektedir. Nitekim O, vasiyetnâmede, bir taraftan tehlikeli ahvalden kurtulmanın yolunu, geçmiş ile alakanın kesilip yeni kuvvetlere müracaat edilmesi gerekliliğine bağlamaktadır: “Zât-ı hümâyûnları mâ-sebakla külliyyen kat’-ı rişte-i ta’alluk ile devlet-i ‘aliyyelerini kesb-i kuvâ-yı cedîde cihetine sevk u tesrib buyurmaya mecbûrdurlar.”⁹⁸

Diğer taraftan devlet anlayışı noktasında klâsik Osmanlı hâkimiyet anlayışının etkisindedir. Klâsik Osmanlı hâkimiyet düşüncesi, Osmanlı’nın son dönemlerine kadar siyâsî hayatında etkili olmuştur. Nitekim Fuad Paşa, padişaha bulunduğu makamın “vedî‘a-i ilâhiyye” oluşunu hatırlatmakta ve devletin içinde bulunduğu tehlikelere karşı padişahın herkesten daha dikkatli olması gerektiğini tavsiye etmektedir.⁹⁹

bilâ-taahhur ittihaz ve ihtiyara mevkuf ve menûtdur. Bunlarsız Avrupa’da hiçbir devletin bekâsı mümkün değildir.” Bkz: Fuad Paşa, *a.g.e.*, s. 9.

⁹⁷ “Devlet-i ‘aliyyemizin bidâyet-i zuhûrundan beri ahkâm-ı celîle-i Kur’âniyye ve kavânin-i Şer’iyye’ye kemâliyle ri’âyet olunduğundan saltanat-ı seniyyemizin kuvvet ü miknet ve bi’l-cümle tebaasını refâh u ma’muriyyeti rütbe-i gayete vâsıl olmuş iken yüz elli sene vardır ki gavâil-i müteâkibe ve esbâb-ı mütenevvi’aya mebnî ne Şer’-i Şerîf’e ve ne de Kavânin-i Münîfeye inkıyâd u imtisâl olunmamak hasebiyle evvelki kuvvet u ma’muriyyet bi’l-aks za’f u fakra mübeddel olmuş...” Bkz: Gencer, *a.g.e.*, s. 447.

⁹⁸ Fuad Paşa, *a.g.e.*, s. 4.

⁹⁹ Bu hâkimiyet anlayışı ise eski Orta Asya Türk devlet geleneğindeki hâkimiyet anlayışı ile İslam devlet anlayışının birleşmesinden müteşekkil Osmanlı Devleti’ne özgü bir nitelik arz etmektedir. Osmanlı devlet telakkisi, hâkimiyetin bölünmezliği ilkesi ve uygulamasıyla İslam devlet telakkisiyle, sultanın ölümünde ülkenin çocukları arasında paylaşımı ilkesiyle de eski Orta Asya devlet geleneği ile birleşmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Yedi yıldız, Bahaeddin, “Klasik Osmanlı Döneminde Hâkimiyet Anlayışı”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 293-311; Fuad Paşa, *a.g.e.*, s. 3.

Fuad Paşa'nın çağdaşı ve görev arkadaşı Âlî Paşa'nın vasiyetnâmesi de benzer görüşleri içermektedir. Âlî Paşa “*sultanın haklarının ihlâline müsaade etmeyen*” mutlak hâkimiyet anlayışına vurgu yapmaktadır. Sultanın haklarının mukaddes olduğunu, bunun sebebinin ise hem an‘anevî hem de ilâhî olduğunu dile getirmektedir.¹⁰⁰

C. Dış Politika

Fuad Paşa'nın vasiyetnâmesinde öne çıkan konulardan biri, Osmanlı Devleti'nin dış işleri ve dış politikası ile ilgili görüşlerdir. Vasiyetnâmenin bu kısmında, Osmanlı Devleti açısından dönemin siyâsî manzarası tasvir edilmektedir.

Şöyle ki Fuad Paşa Osmanlı Devleti'nin dış ilişkilerinin ümit verici durumda olmadığına, düşmanlarına tek başına karşı koyabilecek güçten yoksun olduğu için dışta müttefik ve dost aramaya mecbur olduğuna, bu noktada doğru ve isabetli diplomatik ilişkiler geliştirmenin önemine ve gerekliliğine dikkat çekmektedir. Devletin menfaatleri göz önünde bulundurularak dış devletlerin her birine karşı niçin ve ne tür bir politika takip edilmesi lazım geldiğini sadrazamlık ve dış işleri nazırlığı görevlerinde bulunduğu esnada edindiği izlenimler ve tecrübeleri doğrultusunda izah etmektedir. Tavsiyeleri, “Devletin müttefikleri kimlerdir ya da kimler olmalıdır?” sorusuna cevap niteliğindedir. Meseleyi devletler bazında ele alan Fuad Paşa, İngiltere başta olmak üzere Fransa, Avusturya gibi büyük devletlerin dostluğunu kazanmanın önemini gerekçeleriyle açıklamaktadır.

O'na göre *İngiltere* en önde gelen müttefik olmalıdır. Çünkü İngiltere'nin politikası, dostluğu; kanun ve kuralları (nizamı) gibi sağlamdır. İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmelidir. Öyle ki Fuad Paşa İngiltere'nin Osmanlı'yı terk etmesini görmektense birkaç eyaleti elden çıkarmanın daha tercih edilebilir olduğunu düşünmektedir.¹⁰¹

Fransa'ya gelince; güçlü bir devlet olan Fransa'nın, müttefik edinilmesi gereken devletlerden olmasının sebebi, Osmanlı Devleti'ne yardım etmeye muktedir olması

¹⁰⁰ Andıç, *a.g.e.*, s. 63.

¹⁰¹ Fuad Paşa, *a.g.e.*, s. 12.

açısından değil, saldırı ve düşmanca tutumlarından korunmak düşüncesidir. Bu açıdan Fransa'nın dostluğunu kazanmış olmak önemlidir.¹⁰²

Kezâ *Avusturya*, mazarratından sakınmak için müttefik edinilmelidir. Devlet-i 'Aliyye'ye karşı politika değiştiren *Prusya* dikkat edilmesi gereken bir devlettir. Fuad Paşa Şark'a doğru ilerleyerek Kafkasya ve Asya'da işgaller yapan, İstanbul'u elde etme amacıyla faaliyetler yürüten ve Balkanlardaki Slavları birleştirmeye yönelik çalışan *Rusya* ile ilişkiler hususunda ciddi tedbirler alınmasının gerekliliğine ve bu tedbirlerin ne tür tedbirler olduğuna işaret etmektedir. Rusya ile ilişkiler bahis konusu olunca *İran* da gündeme gelmektedir. Fitneleri ve şîî taassubuyla öne çıkan bu devlet fırsatını buldukça Osmanlı Devleti'nin en tehlikeli düşmanı Rusya ile işbirliği yapmaktan geri durmamaktadır. Rusya bir bakıma iki devlet arasında denge işlevi görmektedir.¹⁰³

Diğer taraftan kendi başına bir güç ifade etmeyen ancak hasım bir devlet elinde tehdit unsuru hâline dönüşebilecek *Yunanistan* karşısında da dikkatli olunması gerektiğine dikkat çekmektedir. Avrupalıların tahrikiyle Yunanlılar arasında bir fitne ocağı uyandırılmış olup etkisi Osmanlı Devleti üzerinde görülmektedir. Rumlar geçmişteki Rumların hasletlerini kaybetmişlerdir. Mağrur hâlleri ile "ahâli-i şarkta" kendilerine karşı nefretin oluşmasına imkân vermişlerdir.¹⁰⁴

D. İç Politika

Vasiyetnâmede dış ilişkilerde takip edilecek politikaların neler olduğuna dair yer alan açıklamaların yanı sıra devletin iç siyaseti hakkında tavsiyeler de bulunmaktadır. Fuad Paşa'ya göre devletin siyâsî açıdan bulunduğu zor durum ve dış düşmanların saldırgan hareketleri karşısında içte yapılması gereken öncelikli iş "ahâli-i şarkıyye" nin birliğinin sağlanmasıdır. Kurtuluş yolunda Rum, Slav, gibi Hıristiyan tebaadan ümit kesilmiştir.

¹⁰² a.mlf., *a.g.e.*, s. 13.

¹⁰³ a.mlf., *a.g.e.*, s. 13-20.

¹⁰⁴ a.mlf., *a.g.e.*, s. 20 vd.

Yine vasiyetnâmeden anlaşıldığına göre Fuad Paşa milliyetçi değildir. Aksine sahip olunan geniş tabanlı etnik yapıyı devletin kurtuluşu açısından bir avantaj görmektedir. *“Asrımızda teşekkülât-ı düveliyye usul ve kâidelerinin pâyidâr olmağa en kabiliyetlisi büyük milletlerden mürekkeb ve müteşekkil olanlarıdır. Bu cihetle devletimizi inkırâzdan kurtarmanın çâre-i münferidi memleketimizde mevcû(d) olan kavmiyet-i muhtelifeyi ihtilâf-ı âyin ve mezhebe bakmayarak cedîd ve vesî‘ ve metîn bir esas üzerine yeniden te’sîs ve tanzîm etmektir.”*¹⁰⁵

İç politika ile ilgili önem verilmesi gerekli hususlardan biri de eğitimidir. Fuad Paşa’ya göre maddî-manevî her türlü gelişmenin başında eğitim gelmektedir. Eğitim olmaksızın ne güç ne bağımsızlık ne de terakki olur. Çok sayıdaki medreseler *“millî bir maarif-i umûmiyye”* teşekkülü için devletin sahip olduğu tükenmez bir sermaye durumundadır. Fuad Paşa kendisinin bu işte muvaffak olamamasına rağmen kendisinden sonra gelenlerin muvaffakiyetlerini ummaktadır.¹⁰⁶

¹⁰⁵ a.mlf., a.g.e., s. 23-24.

¹⁰⁶ a.mlf., a.g.e., s. 26-27.

II. BÖLÜM

VASIYETNÂMELER IŞIĞINDA TOPLUMSAL YAPI

I. TOPLUM YAPISI, SOSYAL HAYAT VE VASIYETNÂMELER

Toplum, sosyal gereksinimleri karşılamak için etkileşen ve ortak bir kültürü paylaşan çok sayıdaki insanın oluşturduğu bir birlikteliktir.¹ Toplumu şekillendiren, karakterize eden ve aynı zamanda da ondan etkilenen siyaset, ekonomi, din gibi temel toplumsal yapılar vardır. Bir toplumu tanıyabilmek için, toplum ile bu çeşitli yapıların karşılıklı ilişki biçimini ortaya koymak gerekmektedir. Bu yapılar elbette birbirinden bağımsız olmayıp aralarında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Diğerlerini dışarıda bırakarak sadece birini incelemek oldukça zordur. Öte yandan, bir toplumun yazılı ürünleri bir ölçüde yukarıda değinilen ilişki ağının izlerini taşımaktadır. Bu ürünlerin tarihî kaynak olmaları yönüyle ele alınıp analiz edilmesi, ait oldukları toplumun farklı alanlarının aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır. Vasiyetnâmeler bu özelliğe sahip türlerden biridir. Bizatihi ölüm düşüncesinden beslenerek vücut bulan vasiyetnâmeler, içinden çıktıkları kültürün izlerini taşımaktadır. Osmanlı toplumu söz konusu olduğunda vasiyetnâmelerin bu özellikleri belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

İnsanlar birbirleriyle ilişki ve etkileşim hâindedir. Sosyal ilişkiler ise geniş ve karmaşık bir yapı arz etmektedir. Osmanlı vasiyetnâmeleri toplumdaki sosyal ilişkilerin niteliğinin tespit edilmesine yardımcı olan kaynak türlerinden biridir. Bunlarda sosyal ilişkiler ve sosyal hayatın işleyişi ile ilgili bir takım bilgiler yer almaktadır. Bazı vasiyetler insanların birbirleriyle ilişkilerinin nasıl olduğu konusunda ipuçları verirken diğer taraftan bir kısmı da bu ilişkilerin nasıl olması gerektiğine dair bir ideal çerçeve sunmaktadır. Örneğin cenaze ritüellerine ağırlık veren Molla Hüsrev, Kemal Paşazâde ve Ali Akkirmânî'nin vasiyetlerinde, cenaze işlerinin dikkatli yürütülmesi hassasiyet alanının merkezini oluştururken yine ritüellere ağırlık veren Gülnûş Emetullah Sultan'ın vasiyetlerinde bunlar ihmâl edilmemekle birlikte sosyal konumunun da etkisiyle işin hayrat kısmı bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Halktan biri olan Saraybosnalı Rıdvan Bey de ölümü sonrası yapılacak maddî sarfiyatın yeri ve miktarını detaylı bir şekilde belirtmiştir. Onun ve Gülnûş Sultan'ın vasiyetleri tür açısından karşılaştırıldığında, hayret verici ölçüde benzerlik göstermektedir. Nasihatlere ağırlık veren sūfi

¹ Fichter, Joseph, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1990, s. 68.

vasiyetnâmelerinde ise sosyal ilişkilerin ahlâkî boyutuna dikkat çekilmektedir. Bu tür vasiyetnâmelerde tarîkat âdâbı olarak ifade edilen çoğu prensip, sosyal ilişkilerin düzenlenmesine yöneliktir. Örneğin İbrahim Hakkı ve Mehmed Emin Tokâdî'nin kimsenin gönlünü incitmemek, halkın ayıplarını örtücü olmak, insanlarla münakaşayı terk etmek² tavsiyelerinin yanı sıra Mehmed Nuri Şemseddin'in tarîkat âdâbı olduğunu belirttiği davete icabet³ ile yiyecek ve içeceklerin helâllîği/haramlığına dikkat edilmesi meselesi⁴ sosyal boyutlu prensiplerdir.

Osmanlı vasiyetnâmelerinin ölüm düşüncesinden başka hangi tür düşünceler hakkında bilgi verdiği I. Bölüm'de incelenmiştir. Vasiyetnâmeler ışığında toplumsal yapı başlığını taşıyan bu bölümde ise, vasiyetnâmelerin toplum, sosyal hayat ve ilişkilerle ilgili muhtevaları analiz edilecektir. Ancak buna geçmeden önce aşağıda Osmanlı toplum yapısı ve bu bağlamda çalışmanın kapsamı üzerinde durulacaktır.

Çok geniş bir coğrafi sahayı siyâsî hâkimiyetine dâhil eden Osmanlı Devleti'nin sosyolojik olarak kozmopolit bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. En genel bir tasnifle Osmanlı toplumu, yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki temel unsurdan oluşmaktaydı. Yönetenler; saray halkı, seyfiye, ilmiye ve kalemiye olmak üzere dört kısımdır. Yönetilenler ise reaya olarak anılmaktadır. Vergi vermekle yükümlü olan ve çoğunluğu oluşturan kesimdir.⁵ Bu bağlamda, anonim vasiyetnâme ve Saraybosnalı bir beye ait vasiyetnâme hariç örnek vasiyetnâmelerin tamamı yöneten sınıfına mensup kimselere aittir. Dînî açıdan ise, Osmanlı toplumu Müslümanlar ve gayrimüslimler

² İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, vr. 28a-b, 34b; Mehmed Emin Tokâdî, *a.g.e.*, vr. 205a.

³ *Her ne kadar meclis-i da'vete icabet olunursa da sâhib-i hânedan bi'l-farz vuku' bulan kusûra asla gücenmeyerek hikmete haml olunmalıdır. Ve meclis-i kübrâya da'vet olundukta kübrâya ta'zîm sıralarında ifrâd ve tefrîdden ziyâdece ihtirâz şartdır. Ve meclis-i âharda evvel da'vet olunduğun meclisi söylemek lâyük değildir. Zira câiz ki evvelki meclisden 'adâveti olan bulunursa giybete sebep olmuş olursun. Hâlbuki Ehl-i tarîkate lâyük olan Cenâb-ı Mevlâ'nın kullarına sû-i zanna bâdî şeye sebep olmamaktır.*" Muhammed Nuri Şemseddin, *a.g.e.*, s. 8

⁴ Vasiyetnâmede kazancı helâl yoldan elde etme ve helâl lokma yemenin tarîkate gereklilik olduğu belirtilmektedir. Haram lokma müridin tarîkate manevî açıdan ilerlemesine engel teşkil etmektedir: *"Bir dervişin ekl u şürbde âgâhlığı âdâb-ı tarîkattendir. Ve helâlinden kesb edip helâl lokma yemek evâmîr-i ilâhiyyedendir. Zira lokma-i haram ile feth-i basîret olmaz. Hâlbuki şerî'atte haramı irtikâb tarîkat ehline küfrdür. Hele hakikatde hiç yeri olmadığı ecilden pek ziyade dikkat olunacak şeylerdendir.*" Bkz: a. mlf., *a.g.e.*, s. 8, 12.

⁵ Yediyıldız, Bahaeddin, "Osmanlı Toplumu", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I-II, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, c. I, Yıldız Matbaacılık, İstanbul, 1994, ss. 441-510, s. 444.

olarak iki ana gruba ayrılmakta olup bu çalışmada Müslümanlara ait vasiyetnâmeler incelenmiştir.

Osmanlı Müslüman toplumunda vasiyette bulunma ve vasiyetin gereğini yapma işi, öncelikle dînî bir vecibe olarak kabul edilmektedir. Nitekim bazı vasiyetnâme sahipleri vasiyette bulunmanın dînî delillerini ifade ederek sözlerine başlamaktadırlar. Örneğin Gülnûş Emetullah Sultan ve Saraybosnalı Rıdvan Bey'in vasiyetnâmeleri bunun tipik örnekleridir.⁶ Ancak bu görev yerine getirilirken kültürel unsurlarla etkileşim devreye girmektedir. Sonuçta kültürel unsurlarla iç içe geçmiş bir vasiyet geleneği ortaya çıkmaktadır. Bu da en bariz şekliyle ölümle ilgili ritüeller hakkındaki vasiyetlerde kendini göstermektedir. Örnek vasiyetnâmeler çerçevesinde bu konu ileride ele alınacaktır.

Vasiyetnâmelere göre sosyal ilişkiler iki alt başlık hâlinde incelenebilir.

A. Tasavvuf ve Sosyal İlişkiler

Vasiyetnâme bir sûfiye ait olduğunda tasavvufî düşünce ve anlayışın dile geldiği bir eser hâline dönüşmektedir. Sûfilerin diğer türlerdeki eserlerinde görüldüğü gibi vasiyetnâmelerinde de toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi; toplumdaki farklı grup ve anlayışlara karşı ortak tavrın oluşması yönünde tavsiyeler yer almaktadır. Mutasavvıf, kendisine tâbi kimselerin birbirleriyle ve diğer tarikat mensuplarıyla ilişkilerine ölçüler getirebilmekte ve bu ölçüleri vasiyet olarak ifade edebilmektedir. Kendisini örnek kabul eden pek çok kimse için ise onun bu görüşleri önemli sayılabilmektedir.⁷ Bu da toplumda önemli bir kesimin ilişkileri ile ilgili kuralların sivil düzeyde düzenlenmesine örnek olarak düşünülebilir.

⁶ Gülnûş Sultan, Nisâ Sûresinin 12. ayeti ile Hz. Peygamber'in bir hadisine yer verdikten sonra vasiyetlerine başlamaktadır. Bkz: Gülnûş Emetullah Sultan, *a.g.e.*, vr. 2b-3a; Rıdvan Bey de, malının bir kısmını namaz, oruç gibi ibadetlerin fidyesi için ayırıp bunu vasiyetnâme hâline getirip şahitlerle destekleyen kişinin mağfîret olacağı ile ilgili bir hadise yer vermektedir. Bkz: Saraybosnalı Rıdvan Bey, *a.g.e.*

⁷ Sûfillerin Osmanlı toplumundaki konumları hakkında bkz: Öngören, Reşat, "Osmanlı'da Sûfillerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, 1999, ss. 9-22

Sûfîlerin yazdıkları vasiyetnâmelerde bir tarîkatin çatısı altında bulunan kimselerin aldıkları sıfatlar, birbirleriyle ilişkilerinin niteliği, birbirlerine karşı görevleri gibi o tarîkatin iç yapılanması ile ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir. Tasavvufî anlayışlar yönüyle zengin bir birikime sahip olan Osmanlı toplumunda tasavvuf, sosyal ilişkilerin niteliğinin belirlenmesinde belirleyici bir role sahip olmuştur. Tarîkatler toplumdaki bu rollerini çeşitli yollarla gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda tarîkatlerin yazılı literatürleri dikkate şayandır. Vasiyetnâme de bunlar içinde yer alan bir türdür. Tarîkat önderlerinin vasiyetnâmeleri kendi mensuplarının birbirleriyle ve diğer kişilerle ilişkilerini düzenlemeye yönelik tavsiyeleri ihtiva etmektedir. İncelenen vasiyetnâmeler arasında bunun en açık örneğini Muhammed Nuri Şemseddin'in vasiyetnâmesi teşkil etmektedir. Bu ve benzeri sûfî vasiyetnâmeleri belirli bir tarîkat hakkında bilgi vermenin yanı sıra Osmanlı toplumundaki tasavvufî yapıya ışık tutmaktadır. Vasiyetnâmede, dervişlerin birbirlerine karşı davranışlarında yönlendirici tavsiyelerde bulunan müellif, onların ayrıca diğer tarîkat mensuplarıyla ilişkilerine ölçüler getirmektedir. Aşağıda bunlar ele alınacaktır.

1. Mürid-Mürşid İlişkisi

Muhammed Nuri Şemseddin'in vasiyetnâmesinde tarîkat mensupları için en çok kullanılan sıfatlar sâlik (mürîd) ve mürşid kavramlarıdır. Bu iki kavram, tarîkat yapılanmasının da temel unsurlarıdır. Bir mürşide intisab ederek tarîkate giren kişiye sâlik denilmektedir. Mürşid ise, kendisine intisap eden sâliklere tarîkate yol gösteren, onları eğiten kişidir.⁸ Vasiyetnâmede mürşid ve sâlikin görevleri belirtilmekte ve aralarındaki ilişki biçiminin nasıl olması gerektiği açıklanmaktadır. Buna göre sâlik olan kişinin öncelikli görevi, şerîatin emir ve yasaklarına tam olarak riayet etmesidir. Bunun sebebi, “*şerîatsız tarîkat olmaz*”⁹ sözüyle dile getirilmektedir.

Sâlik olan kişinin düşünme biçiminin ve etrafındakilere bakış açısının nasıl olması gerektiği hususunda şu tavsiyede bulunmaktadır: “*Her bir mahlûka ibret nazarıyla nazar etmek ensebdir. Faraza bir kimsenin a'mâl-i hasenesi görülse hased*

⁸ Uludağ, *a.g.e.*, s. 354, 412-413

⁹ Muhammed Nuri Şemseddin, *a.g.e.*, s. 4

olunmayacağı şöyle dursun belki gıpta dahi hakîkde câiz olmadığından o kimsenin a'mâl-i sâlihası izdiyâdına gıyâbından dua olunmak lâzımdır. Kaldı ki bunun aksi bir kimsede dahi fi'l-i şeni'a görölse gıyâbından zemm olunmayıp Mevlâ-yı Müte'alden sîret-i Muhammediyye üzere salâhi temenni olunmak gerekdir."¹⁰

Sâlikin kendisi ya da tarîkati ile ilgili konuşurken dikkatli olması gerektiği, emin olmadığı (hakikatine vâkıf olamadığı) hususlarda ileri geri konuşmaması tavsiye edilmektedir.¹¹ Yine sâlikin mürşidine hizmet ve itaatte kusur etmemesi ve tarîkate basiretin açılması, keramet elde etme gibi hususlarda emel sahibi olmaktan kaçınması gerektiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte asıl emelin ne olduğu açıklanmaktadır.¹²

Vasiyetnâmede mürşidin hangi vasıflara sahip olması gerektiği anlatılmaktadır. Bir mürşide intisap etmek isteyen kimsenin ise, aradığı kişide özellikle dînî emirlere ve peygamberin sünnetine itaatin olup olmadığına dikkat etmesi istenmektedir.¹³

Yazar, bir mürşide intisap etmekten maksadın ahlâkı olgunlaştırmak olduğunu dolayısıyla mürşidin, kendisine tabi olan müridlerini şeriate uygun olmayan bir şeyle imtihan etmeyeceğini ifade etmektedir.

“Mürşide inâbeden murâd ahlâk-ı hamîde tahsîlinden ibaret ...” “Mürşid olan zâtlar lillâhi fillâh irşâda me'mûrlardır. Ve anlar rızâ-yı hakka mugâyir şey ile müridleri imtihân etmezler.”¹⁴ Bunun sebebinin ise tarîkate giren kişinin Allah'ın

¹⁰ a. mlf., a.g.e., s. 4.

¹¹ *“Hâlinden bî-haber olduğun kelâmı heman bir kâl ile ümmet-i Muhammed'i yolundan çıkarmak insân-ı kâmil kârı değildir. Ve ehlullâh bendesi olan zâtlara bu misillü şey ba'iddir. Zira anların kârı heman mü'minleri Kur'ân-ı 'Azîmü'l-Burhân ile tarîk-i hakka muhabbet ve rızâullâha rü'at ettirmekten ibaretdir.”* Bkz: a. mlf., a.g.e., s. 6.

¹² *“Hidmet ve ri'âyet hususunda taksîr etmeyerek işbu hâl üzere kırk sene dahi geçse bile yine zikr u fikrine ke'l-evvel asla fütûr vermediği hâlde o sâlikin basireti feth olmayıp da tarikat-i 'aliyyede lezzet almasa yine mürşidine kusur bulmayıp kendi kusurumdur deyip feth-i basireti emel etmemek gerekdir. Zira emel sâlike mâni'-i tarîkdir. Husûs ile emel heman taht-ı rızâullâha ric'atten ibaretdir. Yohsa emel feth-i basiret ve keşfi kerâmet değildir.”* Bkz: a. mlf., a.g.e., s. 9.

¹³ *“Bir mürşide bendeliği murâd eden mü'min karındaşımın evvela inâbe edeceği zâtı gereği gibi bi't-tecrübe Şer'-i Şerîfe ri'âyette ve ittikâda ve ahlâkda ve i'tikadda ve ahvâl-i sâirelerini tarikat-i Muhammediyye'de ve Sünen-i Nebeviyye'de ve siyer-i Ahmediyye'de olan gayret-i tâmmesine dikkat-i kâmile lâzımdır.”* Bkz: a. mlf., a.g.e., a.y.

¹⁴ a. mlf., a.g.e., s. 14, 7.

emaneti olarak görülmesi olarak açıklamaktadır. Dolayısıyla mürşidin görevi, emanete ihanet etmek değil müridi irşad etmektir.¹⁵

Muhammed Nuri Şemseddin'e göre şeyhin, müriddeki bir hatayı silebilen, ortadan kaldıracıken ya da engelleyebilen bir özelliği yoktur. Ya da müridi yüce makamlara çıkarabilen basiretini açabilen biri değildir. Her iki durum da Allah'ın izni ve lutfuyla gerçekleşmektedir. Şeyhin elinde bir şey yoktur. Gaybı da bilemez. Şeyhle ilgili buna benzer düşünceler hem şer'iate uygun değildir hem de tarikat esaslarına aykırıdır. Bunu, dünyalık talep eden bir müridin durumunu bilen başka bir müridin bu hâli şeyhine haber vermesi gerekirken “şeyhim onun hâlini zaten bilir” düşüncesiyle gizlemesinin yanlışlığını göstermek amacıyla şöyle ifade etmektedir.

“Eğer ihvân-ı tarîkatten biri dünyalık talep ederse heman ol dervişi şeyhine haber verip ol taraftan emin olmak gerekdir. Yohsa ketm edip o dervişin encâmı tarîkatten muhabbeti kat' ve dûr olması muhâlif-i rızâullâhdır. Amma bu keyfiyet şeyhimin gâibâne ma'lûmu değil midir benden def' eylesin demek hatadır. Zira gâibi Allah Te'âlâ bilir. Ve bildirdiği evliyâ kulları bilir. Zira evliyâlar mutlaka gâibi bilir hükmü câiz değildir. Binâen 'aleyh her bir şey zâhiren ifade şarttır.”¹⁶

Şeyhin en önemli özelliklerinden biri para, mal gibi maddî isteklerden kendisini uzak tutmasıdır. Müridlerinin para ve hediye talep etmekten kendilerini korumalarını tavsiye etmektedir. Çünkü mala düşkünlük tarîkatte zikir ve fikir ile meşgul olmaya engel olur. Tarîkatte feyz elde etmenin hizmetle olduğunu ancak bir şeyhin para, hediye almak suretiyle kendisine hizmet ettirmesinin doğru olmadığını söylemektedir. Bu düşüncesini şu söz ile özetlemektedir: “...yâr ol bâr (yük) olma.”¹⁷ Ancak hiçbir talep olmadan gelen hediyeler kabul edilip bu durum şeyh katında hediye verenin değerini yükseltmemelidir. Hediye veren ile vermeyen arasında bir fark gözetilmemelidir. Hediye verdireni görmeyen esas olduğu unutulmamalıdır.

¹⁵ a. mlf., a.g.e., s. 7.

¹⁶ a. mlf., a.g.e., s. 6.

¹⁷ a. mlf., a.g.e., s. 7.

Mürîd şeyhinden bazen iltifat bazen de azarlama işitebilir. Şeyhinden gördüğü iltifata aldanmadığı gibi azarlamalar karşısında da gücenmemelidir. Mürşidler bir karar üzere bulunmayıp bazen kabz bazen de bast hâli zuhur edebilir. Böyle durumlarda mürîd o hâle göre davranmalı, şerîate uygunsu derhal şeyhinin emrine hareket etmelidir. Yine, şeyh mürîde iltifatta bulunduğunda mürîd o sözden etkilenerek benliğe kapılmamalı, zikir ve fikirle daha çok meşgul olmalıdır. “Mürşidim böyle iltifât ve şöyle latîfe eyledikten sonra varsa ben insân-ı kâmil olmuşum demek hata-i ‘azîmdir.”¹⁸

2. Mürîd-Mürîd İlişkisi

Vasiyetnâmede tarîkat içindeki dervişlerin birbirleri ile ilişkileri hususunda ölçüler konulmaktadır. Örneğin bunlardan biri, dervişlerin birbirlerine karşı ayrılıkçı duygu ve düşünceler taşımamaları gerektiğidir. Muhammed Nuri Şemseddin, kendi tarîkatinde dervişler arasında eski-yeni, dâhil-hâriç gibi nitelemeler yerine “muhibb-münîb” sıfatlarının kullanılmasını istemektedir. Bir dervişe şeyhinin diğer dervişlerden fazla iltifatta bulunması durumunda ötekilerin bu hâli kıskanmamalarını, aynı zamanda gıpta da etmemelerini yani şeyhin iltifat ettiği dervişe karşı tavırlarında bir değişiklik olmaması gerektiğini tavsiye etmektedir.¹⁹

3. Diğer Tarîkat Mensupları İle İlişkiler

Muhammed Nuri Şemseddin, vasiyetnâmesinde kendi dervişlerinin diğer tarîkat mensupları ile ilişkilerinin nasıl olması gerektiği noktasında da prensipler koymaktadır. Vasiyetnâmede dile gelen bu düşünceler bir tarîkatin diğerlerine bakışını göstermesi açısından önem taşımaktadır. Öncelikle “*turuk-ı ‘aliyye*”²⁰ çatısı altında bulunan

¹⁸ a. mlf., a.g.e., s. 12.

¹⁹ “Mürîdân beyninde şu derviş yeni bu derviş eski ta‘bîrleri hoş olmadığı hasebiyle cümlesine ümmet-i Muhammed nazarıyla nazar olundukda eski yeni kalmaz. Halbuki ba‘zen dervîşân beyninde bu hâric ve şu dâhil kelâmları dahi kati eşna‘ bir kelâm olduğundan bu muhibb şu münîb ta‘bîrleri daha güzeldir. Ve bir dervîş-i münîbe şeyhi ziyadece muhabbet eylese hikmete haml olunması lâzımdır. Zira ahvâl-i mürşid bir sır-ı mechuldür. Bakalım mürşidin iltifâtı niçün ve mürîdin hâli nedir? Binâen ‘aleyh mürşid ile mürîd beyninde bir ‘akd-i ezeli olduğundan ol tarafa mürîdân-ı sâirenin gıpta etmesi câiz değildir. Feemmâ şeyhin ziyâde i‘tibâr ettiği mürîde dervîşin dahi i‘tibârı ziyade olmayıp belki ihvânlarına hâl-i vasatında iltifâtı lâzımdır.” Bkz: a. mlf., a.g.e., s.12-13.

²⁰ Bu ifadeyle kastedilen ana tarîkatler olup en tanınmış olanları Kâdiriye, Rifâiye, Yeseviye, Bektaşîye, Nakşibendiye, Kübreviye, Mevlevîye, Halvetiye ve Şâzeliye’dir. Osmanlı toplumunda yaygın olan tarîkatler de genel olarak bunlardır. Bkz: Uludağ, a.g.e., s. 468.

tarîkatlerin esasta bir olduğunu, aralarında ayırım yapmanın yanlış olduğunu vurgulamaktadır. Kendi tarîkatinden birinin, turuk-ı ‘aliyyeden olan bir tarîkatin şeyhi veya müridi ile karşılaşması ya da onların dergâhlarına uğraması durumunda nasıl bir tavır içinde olması gerektiği hususunda tavsiyelerde bulunmaktadır.

Buna göre başka bir tarîkatin şeyhi ile karşılaştığında onu kendi şeyhi gibi görmeli, saygı ve muhabbette kusur etmemelidir. Dergâhlarına gittiğinde –ki buradan gidebilir anlamı çıkmaktadır- orayı kendi dergâhı gibi görmeli, oradaki dervişlere tarîkat kardeşi nazarıyla bakmalı, muhabbet duymalı, zikir ile meşgul olmalı, feyz elde etmeye gayret etmelidir.²¹

Bir mürid tarîkat pirleri hakkında konuşulan bir mecliste bulunursa onların güzel hâlleri üzerinde konuşmalıdır. Başka tarîkate mensup bir dervişle karşılaştığında o kişinin kendi tarîkatine karşı muhabbetini artıracak sözler söylemelidir. Hatta münkir bir tarîk olsa bile onlar hakkında da iyi düşünmek, hayır dua etmek ve selâmı kesmemek gerektiğini tavsiye etmektedir.²²

B. Ölüm ve Sosyal İlişkiler

Ölüm, vasiyetnâmelerin vazgeçilmez temasıdır. Ancak ölüme dair düşünceler her vasiyetnâmede açıkça ifade edilmemektedir. Mevcut örneklerden yola çıkılarak ölümün düşünce olarak ifadelendirilişi I. Bölüm’de vasiyetnâmelerde ölüm algısı kısmında işlenmişti. Burada ise, ölümün sosyal ilişkilere etkisi üzerinde durulacaktır. Vasiyetnâmelerde ölümün sosyal boyutu, özellikle ölüm sonrası ritüellerde kendini göstermektedir. İncelenen vasiyetnâmeler bağlamında bakıldığında ölüm sonrası

²¹ “Turuk-ı ‘aliyye meşâyihlarına rast gelindikte kendi şeyhine olan ri‘âyeti misüllü ta‘zîmde taksîr olunmayıp heman talib-i himmet olmaktadır. Ve dergâh-ı ‘aliyyelerine rağbet olursa kendi dergâhına olan rağbeti gibi tefhim birle dergâh-ı ‘aliyyelerinde bulunan mü‘mininin ihvân-ı tarîkat nazarıyla kalplerini teclib ve hatırlarını tatyib ile zikrullâha meşğul olup pîrân efendilerimizden istifâde-i ruhaniyet ederek ri‘âyetle ‘avdet lâyıktır.” Bkz: a. mlf., a.g.e., s. 5.

²² “Keza şeyhini ve meşâyih-ı sâireyi münkir olan zatlari tekdîr etmeyip de kavli leyyin ile tatyib-i hatır ederek ba‘de’l-müfârîka o misillü inkâra dair kelâmları dahi hikmete haml edip gıyâbindan hayır dua etmek iyidir ve tesâdüf olduğu zamanda dahi bu münkir tarîkattir deyu buğz etmeyip yine selâm ve hatırını tatyib ve kalbini celbe sa‘y etmek gerekdir. Zira ehl-i şerî‘ate hakâret nazarı ‘ârif kârî değıldir.” Bkz: a. mlf., a.g.e., s. 5.

ritüellerin, vasiyetnâmelerin ana muhtevasını oluşturduğu söylenebilir. Bunlar da toplumdaki sosyal ilişkilerin niteliği hakkında ipuçları vermektedir.

Vasiyetnâmelerde malın belirli bir miktarından harcanarak ilimle uğraşanlara, dervişlere ve özellikle fakirlere yemek ikramı²³, fakirlere su dağıtılması²⁴, sadaka verilmesi²⁵, kurban kesilerek fakirlere dağıtılması²⁶, köle âzâdı²⁷, şeklinde yer alan bazı vasiyetler, toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya yönelik uygulamalardır. Bu vasiyetler, ileride ölümle ilgili ritüeller işlenirken ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Vasiyetnâmelerde cenaze yıkama, kefenleme, kabri kazma gibi cenaze techiz ve tekfini ile uğraşanlar, ölen kimse için Yâsin okuyanlar, dua edenler ve Kur'ân-ı Kerim hatmi yapanlar için belirli miktar ücret verilmesine yönelik vasiyetler yer almaktadır.²⁸ Bu vasiyetler, cenaze işlerini meslek olarak yapanların varlığına işaret etmektedir. Bunun yanı sıra kendi cenaze işlerinde görevli kişilerin seçimini vasiyetleri ile kayıt altına alanlar da bulunmaktadır.²⁹ Buna göre cenazenin yıkanması, namazının kılınması, defn edilmesi, telkîn verilmesi gibi aşamalarda görevli kişilerin salih bir kimse olması önem verilen bir husustur.

Ölüme hazırlık yapma açısından; vücut sağlığı yerinde olanlar, ölüme yakın olup can çekişenler ve ölenler olmak üzere insanların üç sınıfa ayrıldığı ve her sınıfın ölüme hazırlık yapma biçiminin anlatıldığı anonim vasiyetnâmede ilk vasiyet, sağlıklı olanlara (esıhhâ) yönelik olup kişi hakları ile ilgilidir.³⁰ Vasiyetnâmede, kişi hakkı ihlâlinin

²³ Kemal Paşazâde, *a.g.e.*, vr. 140b; Ali Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 15b; Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 9b-10a; Saraybosnalı Rıdvan Bey, *a.g.e.*

²⁴ Ali Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 15b.

²⁵ Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Pertev Paşa, vr. 35b; Kemal Paşazâde, *a.g.e.*, vr. 140b; Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 10b; Saraybosnalı Rıdvan Bey, *a.g.e.*

²⁶ Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Esad Efendi, vr. 78a/Pertev Paşa, vr. 35b; Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 4b.

²⁷ Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Pertev Paşa, vr. 36a; Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 5a.

²⁸ Bu ücretler için Tablo-1, Tablo-2 ve Tablo-3'e bkz.

²⁹ Örneğin Ali Akkirmânî kendisini yıkayacak kişinin salih biri olmasını isterken Gülnûş Sultan, cenaze namazını bulunduğu yerin imamının izniyle salih bir kişinin kaldırmasını, defnedildikten sonra da telkîni âlim bir şeyh efendinin vermesini vasiyet etmiştir. Molla Hüsrev de telkîni yapacak kişinin salih bir kimse olmasını istemektedir. Bkz: Ali Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 15a; Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 4b, 7a-b; Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Esad Efendi, vr. 78a/Pertev Paşa, vr. 35a.

³⁰ "Evvel vasiyetim oldur ki nefsi nefsi denildiği günde hesâb olunmazdan evvel uşaklığın zamanından beri kendi kendini hesap edip sıhhat ganimeti elinde iken evvelâ üstünde ne kadar kul hakkı vâir ise hesap edip az eğer çok andan halâs olmağa sa'y edegör." Bkz: *Üç Sınıfa Üç Vasiyet*, vr. 121a.

olması durumunda ölmeden önce hakkın sahibine iadesi noktasında kişiye yüklenen mükellefiyet hatırlatılmaktadır. Kişi haklarının ödenmesi işi, ölüme hazırlık bakımından öncelikle yapılması gereken husus olarak belirtilmekte; bu noktada vekaletin olmamasına dikkat çekilmektedir.

Kişi haklarının ödenmesine gösterilen özen, sosyal hayatta bu ihlâllerin önüne set olabilmiş midir? Vasiyetnâme, bunun cevabını vermemekle birlikte kişilere, kaçınılmaz sonun eşiğine gelmeden önce bireysel ve toplumsal sorumluluk hassasiyetlerini canlandırma çağrısı yapmaktadır. Bu noktada, kişi hakkı ihlâllerinin türleri hakkında örnekler verilmektedir. Buna göre hak ihlâli; “ödünç almak suretiyle ya da gariban edasıyla alınan borç, riyâ, rüşvet-i bertîl, bey‘-ı bâtil ile, bir kimsenin malını ondan izinsiz yemek ya da telef etmek, kendine bir şeyin emanet bırakılması ya da emanet olarak alınması ile, bir kimseden çekip alma, hile, yalan şahadet, gammazlık ya da başka bir hile yoluyla” meydana gelmektedir. Bu yollardan herhangi biri ile elde edilen mal, gelir vs. haksız kazanç olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle kişi, sağlığı yerinde iken hakkına girmiş olduğu kimselerle görüşerek onlardan helâllik almalıdır. Eğer hak sahipleri ölmüşlerse eşleri ile; sağlığında bunu yapamayan hastalığında yerine bir vasiyy görevlendirip bütün hak sahipleri ile veya vârisleri ile helâlleşmelidir. Ayrıca, haksız yere bir kimseyi dövme, haksız para alma, gıybet, iftira, hased, sövme, alay etme, incitme; kişi hakkının ihlâli kapsamındaki davranış türleri olup böyle durumlarda da mümkünse helâlleşmeli, mümkün değilse, tevbe edip hak sahiplerine dua edilmeli ve sadaka verilerek sevabı onlara bağışlanmalıdır.³¹

Bu vasiyetnâmedeki ikinci vasiyet ölüme yaklaşmış olanlar (muhtezâr) için olup hukukullah kapsamındaki işlerle ilgilidir. Hukukullah kapsamındaki davranışlar, kişinin Allah’a karşı yerine getirmesi gereken namaz, oruç, zekât, fitır, nezir, yemin keffâreti, kurban, hacc gibi mükellefiyetlerdir. Bunlar temelde bireysel sorumluluklardır. Ancak bunların zamanında yapılmaması hâlinde daha sonradan ödenmesi toplumsal boyutlu gerçekleştirilmektedir. Buna göre, kişi, sağlığında üzerindeki bu mükellefiyetleri yerine getirmemişse, vârisleri varsa malının üçte birini, yoksa tamamını bu borçların ödenmesi

³¹ a.g.e., vr. 121a-b.

için ayrımalı ve vasiyette bulunmalıdır. Her bir borcun ödenme şekli farklı olmakla birlikte kişi hakkı dışında kalan borçların ödemesi toplumsal fayda sağlamaya yöneliktir.

II. ÖLÜM İLE İLGİLİ RİTÜELLER VE ÖLÜME HAZIRLIK

Osmanlı vasiyetnâmelerinde dile getirilen en temel konu, hiç şüphesiz ölümle ilgili ritüeller ve adetlerdir. Ritüellerin şekil ve içerikleri ise, tabiatıyla dînî referanslar tarafından belirlenmektedir. Çalışmada kullanılan vasiyetnâmelerin tamamı müslüman kişilere ait olduğu için ritüellerin birinci derecede kaynağı da İslâm dini olmaktadır. İslâm dininin ölümle ilgili anlayış ve muamelatı, Osmanlı müslüman toplumunda belirgin çizgilerle kendini göstermektedir. Zira bazı vasiyetnâmelerde de vasiyetler yerine getirilirken dînî esaslara uyulmasında dikkatli olunması önemle dile getirilen bir husustur.³²

Cenaze törenleri ve ritüelleri bir toplumun ölümle ilişkisini yansıtan en bariz alanlardan biridir. Bu anlamda cenazenin defn hazırlıkları, ölen kişi için yapılan hayır-hasenat işleri (yemek verme, sadaka, dua etme, ıskât-devr vs.) ve bunların toplumsal boyutları, en üst düzeyden halk tabanına kadar değişik kesimlerde uygulanma biçiminin incelenmesi daha geniş çaplı bir araştırmayı gerektirmektedir. Bu çalışmada yapılacak olan ise incelenen vasiyetnâmeler perspektifinden ölümle ilgili ritüeller konusunu ortaya koymaktır.³³

Vasiyetnâmeler, ölüme karşı takınılan kişisel tavrın çeşitli biçimlerini yansıtmanın yanında ölümle ilgili ritüeller, bunların niteliği, yerine getirilmesinde toplumsal dayanışmanın rolü vs. hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Örneğin, kişinin, kendi ölümünden sonra cenazesıyla ilgili yapılmasını istediği özel istekleri cenaze törenine yön vermektedir. Bu anlamda bazı vasiyetnâmelerin bir cenaze töreninin nasıl olması gerektiği bilgisini ihtiva ettiği söylenebilir. Bu nitelikleriyle

³² Saraybosnalı Rıdvan Bey, *a.g.e.*

³³ Osmanlı padişahlarının cenaze törenlerinin bu bakış açısıyla tahlil edildiği şu çalışma örnek olarak gösterilebilir: Vatin, Nicolas-Veinstein, Gilles, “II. Mehmed’den I. Ahmed’e Osmanlı Padişahlarının Cenaze Törenleri (1481–1616)”, *Osmanlılarda Ölüm*, ed. Veinstein, Gilles, çev. Elâ Güntekin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 253–298.

vasiyetnâmeler ölümle ilgili ritüellerin tespiti konusunda vazgeçilmez kaynaklar durumuna gelmektedir. Nasıl ki türbeler ve mezar taşları Osmanlı toplumunda ölümün anıtsal boyutu yanı sıra pek çok alanda bilgi veren kaynaklar ise³⁴ vasiyetnâmeler de ölümün ritüel boyutuna ışık tutmaktadırlar. İncelenen vasiyetnâmelerden özellikle Molla Hüsrev, Kemal Paşazâde, Ali Akkirmânî, Gülnûş Sultan ve Saraybosnalı Rıdvan Bey'in metinleri bu konuya örneklilik teşkil etmektedir.

Osmanlı vasiyetnâmeleri, cenaze işlemleri hakkında iki açıdan bilgi kaynağı durumundadır. Bunlardan ilki; vasiyetnâmelerin, cenaze merasimlerinin neler olduğunu tespit etmeye imkân sağlamalarıdır. Örneğin; ölüm haberinin duyurulması, ölünün yıkanması (gasl), kefenlenmesi (tekfîn), cenaze namazının kılınması, toprağa gömülmesi (defn), ölen kişiye dua edilmesi (telkîn vs.) ve mal varlığının tasarrufu ile ilgili talepler (ıskât-devr, keffâret, hayır-hasenat vs.) pek çok vasiyetnamede yer almaktadır.

Ana başlıklarıyla yukarıda ifade edilen ve günümüzde bir kısmı kaybolursa da bazıları hala devam eden bu işlemlerin yerine getirilmesi, vasiyetnâme sahipleri tarafından önemli görülmektedir. Bunlar genel olarak toplumun sahip olduğu inanç sistemi tarafından belirlenmektedir. Dolayısıyla elde edilen verilerin sınırları aşağı yukarı bellidir.³⁵

Vasiyetnâmelerde Osmanlı toplumunun sosyal yaşantısına dair diğer bazı tesbitler de, cenaze merasimlerinin, yerine getiriliş biçimi yönünden incelenmesiyle elde edilebilmektedir. En az diğeri kadar önemli olan bu kısım vasiyetnâmelerin bilgi açısından özgünlük taşıdığı kısmı teşkil etmektedir. Dolayısıyla asıl üzerinde durulması ve tahlil edilmesi gereken de burasıdır.

³⁴ Eldem, Edhem, *İstanbul'da Ölüm: Osmanlı-İslâm Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2005, s. 217-228; Laqueur, *a.g.e.*, s. 168-172

³⁵ İslam fihhına göre ölünün, yakınları ve Müslümanlar üzerinde dört hakkı bulunmakta olup bunlar, ölüyü hazırlama (yıkama, kefenleme, namazını kılma), defn etme, cenazesini taşıma ve cenazeye katılmadır. Bkz: Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, I-X, çev. Ahmet Efe ve diğeri, I-X, c. III, Risale Yayınları, İstanbul, 1994, s. 20 vd.

Vasiyetnâmelerdeki ritüeller, genel olarak ölüm ve sonrasındaki hayata hazırlık anlamı taşımaktadır. Ritüellerin toplumsal hafızadaki anlamının yakalanması, onların kaçınılmaz bir şekilde ölüme hazırlık düşüncesiyle birlikte ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu açıdan yaklaşıldığında, vasiyetnâmelere göre ölüme hazırlık konusunu kişinin ölmeden önce yaptığı hazırlıklar ve ölenin yakınlarının yapması gerekenler olmak üzere iki ana başlık altında incelemek mümkündür.

A. Ölenin Hazırlığı

Osmanlı toplumunda ölüm, hayatın dışına atılmış bir olgu değildir. Kişinin ölüm karşısındaki en önemli hazırlığı, yazılı bir vesika tanzim etmesi ve bu şekilde isteklerini bir bakıma teminat altına almasıdır. Bu anlamda vasiyetnâmeler bizatihi, ölüme hazırlık bilincinin ürünüdür.

Saraybosnalı Rıdvan Bey'nin vasiyetnâmesinin başında bu dünyanın geçici olduğu ve bütün canlıların ebedi hayata doğru tebdil-i mekân edeceği, bu nedenle dînî vazifeleri yerine getirmeye önem verilmesi, eksiklik varsa bunların vasiyetnâme düzenlemek suretiyle telafisi için hazırlık yapılması gerektiği belirtilmektedir. Böylece vasiyetnâmelerin muhtevalarını besleyen ölüme hazırlanma düşüncesi, açık ifadelerle de ortaya konulmuş olmaktadır.³⁶

Vasiyetnâmenin geçerli olması için yazıldıktan sonra mühürlenmesi ve iki âdil kişinin şahitlik yapması gereklidir.³⁷ Rıdvan Bey, vasiyetlerini yerine getirmek üzere iki kişiyi görevlendirdiğini belirttiği vasiyetnâmesinin sonuna şuhûdu'l-hâl ilave etmiş ve mühürlemiştir:

³⁶ “Çünkü dünyâ-yı denî bir mahall-i bî-bekâ ve serî'ü'z-zevâl bir dâr-ı fenâ olduğundan ne kadar zî-rûh var ise cümlesi dâr-ı fenâdan sarây-ı bekâya irtihâl edip tebdil-i mekân eyleyeceği emr-i bedihî olup ve ibtidâ namaz için suâl olunacağından âgâh ve müteyakkin olan zât-ı muhtereme lâyıf ve lâzımdır ki cân hulkuma gelmezden evvel iskât-ı salât ve zekât ve fîdye-i savm ve keffârât-ı sâire için atıyeb-i malından mikdâr-ı kifâye meblağ ifrâz ve ta'yîn ve vasiyyet edip bir vasiyyetnâme tahrîr ve ihvân-ı mü'minîn yanında takrîb ve işhâd eyleye.” Bkz: Saraybosnalı Rıdvan Bey, a.g.e.; Başka bir örnek için bkz: *Üç Sınıfa Üç Vasiyet*, vr. 126b: “Ey mevte hazırlanan karındaşım bu zamanın hükmü budur ki ...”

³⁷ *Üç Sınıfa Üç Vasiyet*, a.y.; ayrıca vasiyetin ispatı ve vasiyetlere şahit tutulması hakkında bkz: Zuhaylî, a.g.e., c. X, s. 220–222

“İşbu vesâyâmin tenfiz ve icrâsına akribâmdan Duranoviç Molla Muhammed’i vasiyy-i muhtâr ve Kabadâyîzâde Salih Ağa’yı nâzır nasb u ta’yîn ve ihtiyâr eyledim.”³⁸

Osmanlı toplumunda ölüme ne tür bir hazırlık yapılması gerektiği meselesini belirleyen ve ölüm düşüncesini şekillendiren ise dînî esaslardır. Örneğin Ali Akkirmânî, vasiyetnâmesinin girişinde ölümlle yüzleşme anına dair bir temennide bulunmaktadır: “Millet-i İslâm üzere ta’ayyüş ettim. Umarım ki Hazretine İslâm ve imân ile mülâkî olam.”³⁹ Bu dua cümlesinden de anlaşıldığı gibi vasiyet sahibi İslâm dininin esaslarına uygun bir ömür geçirmeyi ve Allah’a bu hâl üzere kavuşmayı en önemli husus olarak görmektedir. Bu da ölüme ne tür bir hazırlık yapıldığına dair bir fikir vermektedir. Diğer metinlerde bu düşünceyi destekleyen ifadeler bulunmaktadır.

Yine kişinin hayatta iken yapamadığı ya da aksattığı dînî görevlerinin telafisi için mal bırakması ve bunu vasiyet olarak beyan etmesi kendi ölümüne hazırlığının diğer bir aşamasıdır. Molla Hüsrev, Ali Akkirmânî, Gülnûş Emetullah Sultan, Mehmed Emin Tokâdî, ve Rıdvan Bey’in vasiyetnâmesinde bunun örnekleri görülmektedir.⁴⁰

Yukarıdaki örnekler dışında vasiyetnâmelerde -en azından araştırma kapsamındaki metinlerde- kişinin ölüme hazırlık anlamında hayatta iken yapıp ettiklerine yer verilmemektedir.⁴¹

Vasiyetnâmelerdeki ifadeler genellikle ölen kişinin yakınlarına sorumluluk yüklemektedir. Bu sorumluluk yükleme meselesi de kişinin kendi ölümüne hazırlığı kapsamında değerlendirilebilir. Özellikle kişinin, ölümünden sonra yakınlarından yerine getirmelerini istediği şeyler, onların, bu hayattan kendisini uğurlama merasimi

³⁸ Şuhûdu’l-hâl’de şahitler; “Kayın pederim Turhânîzâde el-Hâc Mustafa Bey, Haşim Efendi, Derânîzâde el-Hâc Mustafa Ağa, Kabadâî Hüseyin Ağa, Halil Başızâde Hüseyin Bey, Biraderi Salih Bey, Başık Mustafa Ağa, Turhânî Ahmed Bey, Halil Başık Murad Ağa, Fazlı Başık Ahmed Ağa, Dellâğîzâde Hasan Ağa, Suhtezâde Hasan Ağa, Derânî Ahmed Ağa ve gayrihim” şeklinde zikredilmiş ve vasiyetnâme mühürlenmiştir.

³⁹ Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 15a.

⁴⁰ Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Pertev Paşa, vr. 35a, 36a; Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 15a; Gülnûş Emetullah Sultan, *a.g.e.*, vr. 4a; Tokâdî, *a.g.e.*, vr. 205a.

⁴¹ Yani “şu kadar ibadet ettim, falan kişilere şu kadar iyilik yaptım, yardımda bulundum” vs., şeklinde ifadeler bulunmamaktadır.

esnasında dînî esaslara riayet etmeleri konusundadır. Bu konu, aşağıda detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

B. Yakınların Hazırlığı

Vasiyetnâme, yakınların ölen kişiye karşı görevlerini belirlemektedir. Bu anlamda ölen kişinin yakınlarının öncelikli görevi ve işi, ölenin vasiyetlerini yerine getirmektir. Bazı vasiyet sahipleri, sağlıklarında kendilerinin vasiyetlerini yerine getirecek kişileri belirlemektedir. Örneğin vasiyetnâmesinde vasiyetlerinin tenfiziyle görevli kişilerin kim olduklarını ve onlara ne kadar ücret verileceğini belirten Saraybosnalı Rıdvan Bey, “vasiyy ve nâzır” olan bu kişilere şu tenbihi yapmaktadır: “*Kendilerden ricâ ve niyâz ederim ki ehl-i ‘ilme danışarak Sünnet-i Şerîf’e muvâfık ve Şerî’at-i Mutahhara’ya mutâbık bu müznib-i fakîr kesîru’t-taksîr civâr-ı rahmet-i Rahmân’a îsâlde dikkat-i tâmla sa’y u ihtimâm eyleyeler.*”⁴² Gülnûş Sultan ise, vasiyetlerini yerine getirecek vasiyyin salih ve güvenilir bir kimse olmasını istemektedir.⁴³

Ölüme hazırlık olarak yakınlarla vasiyet edilen hususlar üç kısımda incelenecektir. Bunlar, ölümden hemen önce yapılacak işlemler, ölümden defne kadar yapılacak işlemler ve defn sonrasında yapılacak işlemlerdir.

1. Ölümden Hemen Önce Yapılacak İşlemler

Sekerâtü’l-mevt de denilen ölüm esnasında bulunan kimseye karşı yanındaki kişilerin yapması gereken bir takım görevler vardır.⁴⁴ Vasiyetnâmelerin bir kısmında ölüm anı ile ilgili istekler mevcuttur. Örneğin Molla Hüsrev’in vasiyetnâmesinde can çekişme hâlinde iken yanında Yâsin Sûresinin okunması ve okuyan kişiye de yüz akçe verilmesi vasiyeti yer almaktadır.⁴⁵ Kemal Paşazâde ise, ruhunu teslim edeceği esnada iken yönünün kibleye çevrilmesini istemektedir. “*Muhtezâr olduğumda vech-i mesnûn*

⁴² Saraybosnalı Rıdvan Bey, *a.g.e.*

⁴³ Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 14a.

⁴⁴ Zuhaylî, *a.g.e.*, c. III, s. 15-20.

⁴⁵ Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Pertev Paşa, vr. 34b.

üzere kibleye teveccüh ettireler.”⁴⁶ Ayrıca Kemal Paşazâde yanında Kur’ân okunmasını ve Kelime-i Şehâdet’in tekrar edilmesini vasiyet etmektedir. “Bir kimesne yanımda teenni ile ve teemmül ile Kur’ân okuya ve Kelime-i Şehâdet’i tekrar edeler.”⁴⁷ Akhisârî de vasiyetnâmesinde ölüm esnasında akıl ve baliğ olan kişiye şehâdet telkîninin yapılmasını, ölmeden önceki son sözün Kelime-i Şehâdet olmasına dikkat edilmesini vasiyet etmektedir.⁴⁸

Padişah ailesinden biri olan Gülnûş Emetullah Sultan ise vasiyetnâmesinde can çekişme esnasında, ikisi sağ tarafta ikisi sol tarafta olmak üzere dört salihâ hanımın kendisine Kelime-i Şehâdet ile iman telkîninde bulunmalarını, salavât getirmelerini ve ayrıca ruhunu teslim ettikten sonra hiç ara vermeyip Yâsin Sûresi’ni okumaya devam etmelerini istemektedir.⁴⁹ Saraybosnalı Rıdvan Bey, ölüm anında yanında tevbe-istiğfar, İhlâs Sûresi, metnini verdiği bir duanın okunmasını ve Kelime-i Tevhîd ve Kelime-i Şehâdet’in telkîn edilmesini istemektedir. Ayrıca fıkıh kitaplarında ölen kişi ile ilgili yapılması bildirilen hususların yerine getirilmesinde dikkatli olunmasını tavsiye etmektedir.⁵⁰

İman ile ruhu teslim etme son derece önem verilen bir husustur. Bu dînî hassasiyet çalışmada kullanılan ritüel ağırlıklı vasiyetnâmelerde yukarıda görüldüğü gibi en çok üzerinde durulan konulardan biridir.

⁴⁶ Kemal Paşazâde, *a.g.e.*, vr. 140a.

⁴⁷ Kemal Paşazâde, *a.g.e.*, a.y.

⁴⁸ “Kelime-i Şehâdet dahi telkîn edip yanlarında eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden ‘abdühü ve rasuluhü diyeler deyu ibram etmeyeler. Eğer bir kerre deyup gayru söz söylemezlerse yeter. Ve eğer bir gayrı söz söylerlerse tekrar telkîn edeler. Ta kim son sözleri lâ ilâhe illallah ola. Zirâ peygamber hazretinden rivâyet olunmuşdur ki bir kişinin son sözü lâ ilâhe illallah ola cennete girer.” Bkz: Akhisârî, *a.g.e.*, vr. 84b.

⁴⁹ “‘Küllü nefsin zâikatü’l-mevt’ mücebince ‘ömrüm âhir olup Melik-i Müte’âl irâdetiyle dâr-ı bekâyâ irtihâl mahallinde rûhum hâlet-i nez’a (can çekişme) vardıkda dört sâlihâ hâtun ikisi sağ tarafımda ve ikisi sol yanımda oturup Kelime-i Şehâdet ile telkîn-i imân edeler ve salavât getireler. Ve ruhum kabz olunca arasın kesmeyip Sûre-i Yâsin tilâvet edeler.” Bkz: Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 3a.

⁵⁰ “bi emri’llâhi Te’âlâ marazım müstedd olup da hâlet-i nez’a vardığımda ‘iyâdeme gelen ihvân-i mü’minîn tevbe ve istiğfar ve İhlâs-ı Şerîf okumağı ve dahi “Allâhümme e’innî ‘alâ münkerâti’l-mevti ve sekerâti’l-mevti demegi tezkîr edeler. Ve Kelime-i Tevhîd ve Kelime-i Şehâdeti telkîn edeler. Yanımda lâ ilâhe illallah Muhammedün rasûlullah eşhedü en lâ ilâhe illallah vahdehu lâ şerike lehü ve eşhedü enne Muhammeden ‘abdühü ve rasûlühü diyeler. Ve’l-hâsil kable’l-mevt ve ba’de’l-mevt kütüb-i fikiyyede beyân olunduğu vecih üzre meyyit ümûruna dâir olan ahkâmı yerine getirmeğe sa’y u ihtimâm edeler.” Saraybosnalı, *a.g.e.*

2. Ölümünden Defne Kadar Yapılacak İşlemler

a. Ölüm Haberinin Duyurulması (Salâ)

Ölümün gerçekleşmesiyle birlikte cenazeye yapılması gereken işlemler de başlamaktadır. Öncelikle kişinin ölüm haberi akraba ve yakınlarına duyurulur. Bu amaçla, cenazenin olduğu mahalledeki camiden salâvat okunur ki buna cenaze salâsı denilmektedir.

Ölüm haberinin duyurulması, bazı vasiyetnâmelerde yer verilen isteklerden biridir. Vasiyetnâme sahiplerinden Akkirmânî, ölüm haberinin duyurulmasına önem vererek vasiyetleri arasında zikretmektedir: “*Namazımdan mukaddem mevtimi teksîr-i cemâ’at için Müslümanlara i’lâm edeler.*”⁵¹ Kemal Paşazâde, kendi “salâ”sının her camide değil sadece Sultan Muhammed Camiinden okunmasını istemektedir.⁵² Saraybosnalı Rıdvan Bey ise, cenazeyi ilan eden müezzin ve münâdîye bir miktar para verilmesini istemektedir.⁵³ Bu da cenaze haberinin duyurulmasının onun yaşadığı bölgede de uygulanmakta olduğuna işaret etmektedir.

Gülnûş Emetullah Sultan da salânın şekliyle ilgili bir vasiyette bulunmamış ancak salâsını veren müezzinlere on beş filori verilmesini vasiyet etmiştir.⁵⁴

b. Yıkama (Gasl)

Cenazenin yıkanması, vasiyetler arasında zikredilen diğer bir husustur. Cenaze merasimi konusunda en fazla detay vasiyetleri içeren metinlerden biri olan Akkirmânî’nin vasiyetnâmesinde gasl hakkında bilgiler yer almaktadır. Onun vasiyeti cenazeyi yıkayacak kişinin sıradan bir kimse olmayıp salih biri olması; cenazenin

⁵¹ Akkirmânî, *a.g.e.*, a.y.

⁵² Kemal Paşazâde, *a.g.e.*, vr. 140b.

⁵³ Saraybosnalı Rıdvan Bey, *a.g.e.*

⁵⁴ Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 4b.

herkesin olduğu bir yerde değil تنها bir mekânda yıkanması bu mümkün değilse en azından cenazenin etrafına bir örtü tutulması yönündedir.⁵⁵

Cenaze yıkanırken cenazenin bedeninin açılmamasına ve mümkün olduğu ölçüde etrafı örtülü bulundurulmasına dikkat edilmesi cenazeye gösterilen bir saygı olarak değerlendirilebilir.

Kemal Paşazâde, kendisini hiç cenaze yıkamayan bir kimsenin yıkamasını, bu esnada su salâsı⁵⁶ yapılmamasını istemektedir. Ayrıca yıkama esnasında yüksek sesle dua (zıkr) edilmemesini belirtmektedir.⁵⁷

Cenazenin yıkanmasında hizmet eden, su dolduran, getiren ve dökken kişiler olup vasiyetnâmelerde bunların ücreti ile ilgili bilgiler de önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre Molla Hüsrev, Rıdvan Bey ve Gülnûş Sultan gasl işleminde görev alanlara verilecek ücreti belirlemişlerdir.⁵⁸ Gülnûş Sultan ücretlerin yanı sıra ilave olarak cenâzesinin yıkanmasında üç salih hanımın görevlendirilmesini salavât ve tesbih okuyan bu hanımlardan ikisinin su dökmesini birinin de yıkamasını istemektedir.⁵⁹

c. Kefenleme (Tekfin)

Akkirmânî ve Gülnûş Sultan'ın vasiyetnâmesinde ölüm sonrası cenazeye yapılacak işlemlere aşamalı olarak yer verilmektedir. Cenazenin yıkama işlemi tamamlanıp kurulandıktan sonra tekfin işlemine geçilmektedir.

Akkirmânî, kefenlemenin sünnete uygun olarak yerine getirilmesini istemekte ve kefenlenmeden önce özellikle baş, sakal ve secde azalarına kâfûr, anber gibi kokuların

⁵⁵ “Beni bir sâlih kimesne yuya. Halk içinde âşikâre yumayalar. Tenha mekân bulunmazsa etrafıma perde tutalar. Gasl tamam olduktan sonra bir pak bez ile gövdemi silip kurutalar.” Bkz: Akkirmânî, *a.g.e.*, a.y.

⁵⁶ Burada Kemal Paşazâde'nin kastettiği “su salâsı” sı tam olarak neyi karşıladığı ya da böyle bir uygulama varsa yaygınlık derecesi ne olduğu bilinmemektedir. Ancak su salâsı Osmanlı döneminde bazı tarikatlerde şeyhin cenaze merasiminde uygulanan bir adettir. Buna göre gasil tamamlandıktan sonra verilen salâ her şeyhe yapılmayıp o kişinin kudemâ-yı meşâyıhtan olması gerekirdi. Detaylı bilgi için bkz: Revnakoğlu, Cemaleddin Server, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, haz. M. Doğan Bayın-İsmail Dervişoğlu, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 236–237.

⁵⁷ Kemal Paşazâde, *a.g.e.*, vr. 140b.

⁵⁸ Cenaze işlemleri ve ücretler için Tablo–1, Tablo–2, Tablo–3 ve Tablo–4'e bkz.

⁵⁹ Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 3b.

sürülmesini vasiyet etmektedir: “*Tamam kurduktan sonra kefenim üzerine koyup başıma ve sakalıma ve secde ‘âzâlarıma kâfûr ve ‘anber gibi mu‘attar nesnelere koyup....*”⁶⁰ Hz. Peygamber’in bir hadisinde de cenaze yıkama esnasında ya da sonrasında kâfûr sürülmesi yönünde bir tavsiyesi bulunmaktadır.⁶¹

Cenaze kefenlendikten sonra tabuta yerleştirilmelidir. Tabutun üzerinde ise Kâbe örtüsü ve Kâbe’den gelmiş bir hatt-ı şerif olmasına dikkat edilmesi istenmektedir. Kâbe örtüsünün tabutun üzerinde örtülmesi Osmanlı’da uygulana gelen bir âdettir. Akkirmânî’nin bu isteğinin bir benzeri şair Necati Bey’in şu beytinde görülmektedir:

“Kara Ka‘be örtüsüyle örtesiz tâbûtumu

*Ölicez zülf-i gamından döstlar kardaşlar”*⁶²

Gülnûş Emetullah Sultan, vasiyetnâmesinin sonunda kefen duası dediği Arapça bir dua vermektedir. Bu duanın göğsünün üzerine kefene ya da karşısına kible tarafına iliştirilmesini istemektedir.⁶³ Vasiyetnâmesinden hâli vakti yerinde biri olduğu anlaşılan Rıdvan Bey ise, cenaze sarfiyatı arasında zemzemli kefen ve öd, kâfûr, pamuk gibi kefenlemede kullanılan malzemeler için bir miktar para ayırmıştır.⁶⁴ Bu örneklerin dışında bazı vasiyetnâmelerde ise -Molla Hüsrev’inkinde olduğu gibi- sadece tekfin işlemi için ayrılan para belirtilmiştir.⁶⁵

⁶⁰ Akkirmânî, *a.g.e.*, a.y.

⁶¹ Cenazeye kâfûr sürülmesi müstehap kabul edilmektedir. Bkz: Müslim, Cenâiz, 36.

⁶² Akkirmânî, *a.g.e.*, a.y.; Müslümanlar tarih boyunca Kâbe örtüsüne ayrı bir önem vermişlerdir. Kâbe örtüsü her yıl değiştirilmekte olup 1517 tarihinden itibaren Yavuz Sultan Selim ile bu görev, Osmanlı devletinin uhdesine geçmiştir. Her yıl yeni Kâbe örtüsü İstanbul’dan surre alayı ile Kâbe’ye gönderilmekte idi. Eski olan ise geri getirilerek parçaları başta devlet adamları olmak üzere eşrafa dağıtılır, camilerde teberrükât eşyası olarak muhafaza edilirdi. Kâbe örtüsü parçaları bazı padişahların ve önemli kişilerin sandukalarına pûşide olarak örtülür, bazen de kefen olarak kullanılırdı. Geniş bilgi için bkz: Uzun, Mustafa, “Kâbe”, *DİA*, c. XXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 23–26, s. 25

⁶³ Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 10b-14a.

⁶⁴ Tablo-3’e bkz.

⁶⁵ Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Pertev Paşa, vr. 35a.

ç. İskât-Devr, Keffâret

Vasiyetnâmelerdeki ölüm sonrası ritüellerle ilgili öne çıkan hususlardan biri de iskât ve devr⁶⁶ meselesidir. Esasen bu iki kavram müslümanlar arasında sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve İslâm Hukuku açısından geçerliliği tartışmalı görülen bir uygulamayı ifade eden kavramlardır. İskât ve devr uygulamasının ne zaman ortaya çıktığı, nasıl ve ne şekilde uygulandığı, geçerliliği gibi meseleler doğrudan İslâm Hukuku'nun konuları arasında olup bu çalışmanın sınırları dışındadır. Burada iskât ve devrin vasiyetnâmelerde bulunup bulunmadığı, bulunuyorsa ne şekilde ele alındığı meselesi üzerinde durulacaktır.

Ölüme yaklaştığını hisseden kişi, ölüm sonrasına hazırlık yapılması gerektiği noktasındaki bilincini de artırmaktadır. Osmanlı vasiyetnâmelerinin muhtevası bu düşünceyi açıkça yansıtır. Şöyle ki, hayatının son anlarını yaşayan kişi, tam bu noktada bir ömür boyunca bilinçli ya da bilinçsiz olarak yaptığı yanlışlıklardan ve hatalardan dolayı yahut yapması gereken bazı sorumlulukları zamanında yapmayışından/yapamayışından dolayı pişmanlık duyabilmektedir. Mümkün olduğu nispette de bu yanlışlık, hata ve eksikliklerin telafisine yönelik çaba içerisine girmektedir.

Nitekim kişinin yazdığı vasiyetnâme ile yakınlarından yerine getirmelerini istediği diğer bir istek, hayatta sağlıklı iken yapmadığı/yapamadığı ya da aksattığı dîni mükellefiyetlerin telafisi ile ilgilidir. Telafi işleminin, iskât ve devr uygulaması ile gerçekleştirildiği görülmektedir.

Çalışmada kullanılan vasiyetnâmelerin bir kısmında iskât hakkında bilgiler bulunurken bir kısmında da iskâtla beraber devr konusu ile ilgili bilgiler mevcuttur.

⁶⁶ İbadetlerde iskât, namaz, oruç, kurban, adak, keffâret gibi ibadet ve borçları ifa etmeden vefat eden kimseyi bu borçlarından kurtarmak için fakirlere fidye ödenmesini ifade eder. Fıkıhta daha çok namaz ve oruç borcunu düşürme anlamına gelen iskât-ı salat ve iskât-ı savm terimleri kullanılır. Burada fidyeden maksat, söz konusu ibadetlerin yerine geçmesi amacıyla yapılan nakdî ve aynî ödemelerdir. Bu bağlamda iskât-ı salat, bir kimsenin sağlığında eda veya kaza edemediği namaz borçlarının uhdesinden düşürebilmek için ölümünden sonra fidye ödenmesi işlemini, devr de bu fidye ödemede geliştirilen bir yöntemi ifade eder. Detaylı bilgi için bkz. Apaydın, Yunus, "Namaz-Oruç", *İlmihal (İman ve İbadetler)*, I-II, c. I, 14. bs., TDV Yayınları, Ankara, 2007, ss. 217–417, s. 370–376.

Diğer bir kısmında ise herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bunun sebebi, örnek vasiyetnâmelerin hepsinin aynı türden olmayışıdır.

İskât ve devr ile ilgili vasiyetler sadece ölümle ilgili ritüellere daha fazla ağırlık veren vasiyetnâmelerde geçmektedir. Molla Hüsrev, Akkirmânî, Gülnûş Emetullah Sultan, Mehmed Emin Tokâdî, Saraybosnalı Rıdvan Bey'in vasiyetnâmelerinde ve “*Üç Sınıfa Üç Vasiyet*” adlı anonim vasiyetnâmede ıskât işlemi, ölümden sonra ölenin yakınlarının yerine getirmesi gereken görevlerden biri olarak hatırlatılmaktadır. Ancak bu durum söz konusu türdeki vasiyetnâmelerin hepsi için geçerli değildir. Örneğin, Kemal Paşazâde⁶⁷ ve Akhisârî vasiyetlerinde ölümle ilgili ritüellere ağırlık verseler de vasiyetlerinde ıskât ve devr hakkında her hangi bir talepte bulunmamışlardır. İskât ve devr uygulaması vasiyetnâmelerde şu şekilde yer almaktadır:

Vasiyetnâmelerden anlaşıldığına göre, ıskât sadece “hukûkullâh” denilen namaz, oruç, zekat, hacc gibi dînî mükellefiyetler için yapılmaktadır. Kişilerin haklarını içeren hususlarda ıskât uygulamasına başvurulmamaktadır. Nitekim Akkirmânî, belirli miktardaki namaz ve oruç ıskâtı için bir miktar mal bıraktığını ifade ederken,⁶⁸ Mehmed Emin Tokâdî de geride bıraktığı malın kullanılacağı yerlerden birinin ıskât işi olduğunu belirtmektedir.⁶⁹ Molla Hüsrev'in vasiyetnâmesinin incelenen iki nüshasında ise bu konuda farklılık söz konusudur. Esad Efendi nüshasında ıskât hususunda bir bilgi yer almazken Pertev Paşa nüshasında namaz, oruç ve hacc ıskâtı için ayrılan meblağ belirtilmiştir.⁷⁰

Rıdvan Bey ise vasiyetnâmesinin sonunda malının ne kadarının nereye harcanacağını belirtmiştir. Buna göre ıskât-ı salât, zekât, fitr, nüzûr, kurbân vs. için 500 kuruş, yemin keffâreti için 250 kuruş, oruç keffâreti için 220 kuruş, hacc için 8000 kuruş ve ayrıca devr işlemine katılan fukarâdan iki kişiye de 200 kuruş ayırmıştır.

⁶⁷ Kemal Paşazâde sadece hacc borcu için beş bin akçe bıraktığını belirtmektedir. Bkz: Kemal Paşazâde, *a.g.e.*, vr. 140b.

⁶⁸ “*On yıllık salât, on yıllık savm ıskâtı için bin akçe ta'yîn etdim.*” Bkz: Akkirmânî, *a.g.e.*, a.y.

⁶⁹ “*Yüz kuruş atıyeb-i malımdan techîz u tekfînime ve yigirmi iki kuruş ıskâtıma sarf edeler.*” Bkz: Tokâdî, *a.g.e.*, vr. 205a.

⁷⁰ Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Pertev Paşa, vr. 35a, 36a.

Ancak onun cenaze harcamaları listesinde bir istisna olarak “*berâ-yı hukûk-ı ‘ibâd*” a da belli miktar ücretin ayrıldığı görülmektedir.⁷¹

Gülnûş Emetullah Sultan da, cenâzesi kalkmadan ıskât-ı salât için ayırdığı otuz bin akçenin ilgili kimselere taksim edilmesini istemektedir.⁷² Bunların dışında özellikle anonim vasiyetnâmede ıskât ve devr ile ilgili detaylı bilgi bulunmaktadır. Bu vasiyetnâmede, kişinin üzerinde bulunan haklar, kul hakkı ve hukûkullâh şeklinde ikiye ayrılarak bu hakların kapsamına giren işlerin neler olduğu belirtilmektedir. Bunlardan hukûkullâha dair haklar namaz, oruç, zekat, hacc vs. gibi ibadetler olup ıskât ve bazısında da devr bunlar için yapılmaktadır. Yine burada ıskât ve devrin uygulanma biçimi ile ilgili bilgiler de yer almaktadır. Özellikle üçüncü vasiyet, ıskât ve devrin uygulanış şeklini açıklamaktadır.⁷³

Vasiyetnâmede ödenmesi gereken borç türlerinden birinin de yemin ve oruç keffâretleri olduğu belirtilmektedir. Bunların ödenmesinde takip edilecek yol da detaylı bir şekilde açıklanmaktadır.⁷⁴

⁷¹ Saraybosnalı Rıdvan Bey, *a.g.e.*

⁷² “*Meyyitim kalkmadan ıskât-ı salât için cem’ olan sulehâya otuz bin akçe taksim ve tevzi’ edeler.*” Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 4a.

⁷³ Buna göre kişi ölüm hastalığına yakalandığında eğer vârisi varsa malının üçte birini sağlıklı iken yapmadığı namaz, oruç ve diğer haklarla ilgili borçlarının ödenmesi için vasiyet etmelidir. Vârisi yoksa malının tamamı bu borçlar için tahsis edilmelidir. Eğer malın üçte biri borçların ödenmesi için yetmezse devr uygulanır. Devr işlemi için de malın en az birinin buna ayrılmış olması gerekir. Bundan sonra dînî mükellefiyet borçlarının ödenmesinde öncelik sırası izah edilmektedir. Buna göre, ayrılan para 20 kuruştan fazla ise ve kişi zengin ise hac borcuna harcanır. Hac borcu yoksa kişinin balığ olduğu zamandan itibaren ömrü ile namaz ve oruç borçları hesap edilir. Her bir vakit namaz ve her bir gün oruç borcu için 520’şer dirhem ya da kıymeti ayrılır. Kalan 20 kuruşun kaç günlük namaz fidyesine karşılık olduğu hesap edilir. Sonra devr işlemi ile görevli kişi salih iki fakir kimse bulur. Tenha bir yerde “fülan oğlu fûlanın şu kadar namaz borcu fidyesi için şunu sana verdim” der. Bunu alan fakir aynı usulle diğer arkadaşına verir. Bu işlem borcun miktarına ulaşıncaya kadar devam eder. Oruç fidyesi için de aynı işlem yapılır. Bunlardan başka devr yapılacak durumlar şunlar olarak belirtilmektedir: Kişinin maddi durumuna bağlı olarak birkaç defa zekât, nezir, kurban devri, helâlleşmesi mümkün olmayan üzerindeki kul hakkı için, mülk-i habîs sahibi olup fakirlere tasadduk etmesi gerekirken üzerinde kalan mal-ı habîs için, adhiye zengini olup fakirlere vermesi gereken ancak zimmetinde kalan mallar için. Devr işlemi bittikten sonra fakirler parayı devr yaptıran kişiye verirler. O da paranın bir kısmını (bir kuruş) fakirlere verir. Bkz: *Üç Sınıfa Üç Vasiyet*, vr. 123b-126a.

⁷⁴ Borçlar için ayrılan 20 kuruşun 7’si yemin 12’si oruç keffâretine devrsiz olarak harcanır. Keffâret borçlarının ödenmesi fakirlere yemek verilmesi ile yapılmaktadır. Bkz: *a.g.e.*, vr. 124b-125a.

d. Dua-Kelime-i Tevhîd Okuma

Molla Hüsrev, vefatının hemen sonrasında on dört kişinin görevlendirilerek üzerinde yetmiş bin defa Kelime-i Tevhîd okumalarını ve sevabını ruhuna hediye etmelerini, definden sonra da aynı işlemin yerine getirilmesini vasiyet etmektedir.⁷⁵ Aynı vasiyet Kemal Paşazâde'nin vasiyetnâmesinde de geçmektedir. Kemal Paşazâde, ruhu kabzolunca on dört kişinin Kelime-i Tevhîd okuyarak ruhuna bağışlamalarını istemektedir.⁷⁶ Gülnûş Emetullah Sultan ise, ruhu kabz olduktan sonra cenaze hemen defnedilmeyip bir gece evde beklemek durumunda kalırsa o gecenin nasıl geçirilmesine dair vasiyette bulunmaktadır. O, müridleri ile salih bir şeyhin davet edilip sabaha kadar tevhîd ile ihya etmelerini, yetmiş bin Kelime-i Tevhîd okumalarını ve sevabını ruhuna bağışlamalarını istemektedir. Yine bu görev karşılığında onlara belli bir ücret verilmesini tenbih etmektedir.⁷⁷ Kelime-i Tevhîd okunması cenazenin defninden sonra da yapılmaktadır. Gülnûş Sultan'ın bu yönde bir vasiyeti vardır. Saraybosnalı Rıdvan Bey de Kelime-i Tevhîd okunmasına önem vermektedir. O, cenaze namazı kılınmadan önce "*Hankah tekyesinde kendisi için yetmiş bin tevhîd okuyan dervişlere 200 kuruş hediye*" verilmesini vasiyet etmiştir. Bu vasiyet, Rıdvan Bey'in söz konusu tekkedeki dervişlerle nasıl bir ilişkisi olduğu ya da dervişlerin cenazelerde tevhîd okumayı bir gelenek hâline getirip getirmediği gibi pek çok şeyi düşündürmektedir. Bu sorulara bir vasiyetnâme perspektifinden cevap bulmak mümkün olmamakla birlikte en azından bu cenaze ritüellerinin başka kaynaklardaki mevcut bilgilerle değerlendirilmesine fırsat vermektedir. Nitekim ölen kişinin arkasından yetmiş bin Kelime-i Tevhîd okuma geleneği Türkiye'nin bazı bölgelerde hâlen devam etmektedir.

⁷⁵ Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Esad Efendi, vr. 76b; Diğer nüshada Tevhîd okuyacak kişilerin ehl-i salât ve salih kişiler olmaları belirtilmekte bu kişilere verilen ücretler de farklılık göstermektedir. Bkz: Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Pertev Paşa, vr. 34b-35a.

⁷⁶ "*Rûhum kabz olucak on dört kimesne tesbih çevirip yetmiş bin kerre Lâ ilâhe illalâh deyip sevâbın bana bağışlayalar.*" Bkz: Kemal Paşazâde, *a.g.e.*, vr. 140a.

⁷⁷ "*Rûhum kabz olunduktan sonra eğer meyyitim evde geceleme lâzım gelir ise bir sâlih şeyh getireler. Müridleri ile sabaha dek Tevhîd ile ihyâ edip şeyhe beş bin akçe ve müridlerine sekiz bin akçe vereler. Ve dahi ol gece üzerimde sulehâ yetmiş bin kerre Kelime-i Tevhîd'i getirip sevâbın ruhuma bağışlayalar.*" Bkz: Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 3b-4a.

e. Cenaze Namazının Kılınması

Cenaze yıkanıp kefenlendikten sonra müslümanlar ölen kişiye karşı son vazifelerini yerine getirmek üzere cenaze namazında bir araya gelirler. Akkirmânî, cenaze namazının, cemaat ne kadar çok olursa olsun, yedi saf hâlinde kılınmasını ve sonrasında da definde acele edilmesini istemektedir: “*Namazıma ne kadar Müslüman cem‘ olursa yedi saf olup kılalar. Ve mevtimden sonra defnimi ta‘cîl edeler.*”⁷⁸ Gülnûş Emetullah Sultan ise, cenaze namazının o semtin imamının izniyle salih bir kimse tarafından kıldırılmasını istemektedir.⁷⁹ Rıdvan Bey, cenazesi camide iken Kur’ân hatmi yapan kişilere hediye olarak 150 kuruş verilmesini vasiyet etmiştir.

f. Cenazenin Defnedilmesi

Cenaze, namaz kılındıktan sonra ebedî istirahatgâhı olan kabrine götürülür. Bu götürülüşü esnasında dualar yapılır. Kemal Paşazâde, cenazesi taşınırken yüksek sesle zikredilmemesini ve dervişâne bir şekilde götürülmesini vasiyet etmektedir.⁸⁰ Akkirmânî, cenazesinin tabut ile gömülmesi gerekirse bu durumda tabutun içine kendisinin altına bir miktar toprak konulup yayılmasını, sağ yanına ve yüzü kibleye gelecek şekilde yatırılmasını ve bu işlemin özenle yapılmasını istemektedir. Definden sonra ise, “*akçe recâsıyla*” kabrin üzerine oturanlar olursa onlara para verilmeyip bunun yerine dostlarından birkaç kişinin kendisine dua etmesini vasiyet etmektedir.⁸¹

Molla Hüsrev, cenaze taşınırken cenazenin iki tarafında görevlendirilen iki kişinin kabre varıncaya kadar Allah rahmet eylesin demelerini ve bu kişilere ne kadar ücret verilmesi gerektiğini belirtmektedir.⁸² Benzer vasiyet, Gülnûş Sultan’ın

⁷⁸ Akkirmânî, a.g.e., a. y.

⁷⁹ “*Cenâzem namâzın imâm-ı hayyın izni ile bir sâlih kimesne kılıp ona üç bin akçe vereler.*” Gülnûş Sultan, a.g.e., vr. 4b.

⁸⁰ “*... ve götürürken cehr ile zikr etmeyeler. Ve bi’l-cümle şöhrat etmeyip vech-i mesnûn üzere olmayanı terk edip dervişâne götüreler.*” Bkz: Kemal Paşazâde, a.g.e., vr. 140b.

⁸¹ “*Eğer tabutuyla koymak lâzım gelirse tabutum içine kabrim toprağından bir mikdar toprak altına koyup yayalar ve ardına artucak toprak koyup dayak edip sağ yanına yüzümü kibleye döndüreler. Çalkoya etmeyeler.*” Akkirmânî, a.g.e., vr. 15b; “*Ba‘de‘d-defn bir yere bir alay kimesne halka olup akçe recasıyla oturmak isterlerse vermeyip gittiklerinden sonra sulehâdan dostlarımdan beş on kimesne kalıp kabrim üzerine gelip bu du‘âya muhtaç fakîr için keremlerinden ‘Yâ Rabb bu kulun Müslüman idi. İyi kimesne idi’ deyip şehâdet edip taksîr ve günahlarını Habîb-i Ekrem hürmetine ‘afv edip rahmet eyle. Rahmet ve kerem ki nihâyet yokdur deyu du‘â edeler.*” a.g.e., vr. 15a-b.

⁸² Molla Hüsrev, a.g.e., Pertev Paşa, vr. 35a.

vasiyetnâmesinde de geçmektedir. O, cenaze taşınırken etrafta “Allah rahmet eylesin” diyenlere cevaben “Allah rahmet eylesin” demekle görevli cenazenin sağ ve sol tarafında iki salih kişinin görevlendirilmesini istemektedir. Ayrıca bu kişilere verilecek ücreti de belirtmektedir.⁸³

Molla Hüsrev, kabre yerleştirildikten sonra üzerine toprak atmadan önce salih bir kişinin kürek elinde iken bir dua⁸⁴ okumasını, toprak döktükten sonrada başka dualar okumasını istemektedir.⁸⁵

Cenaze, kabrine yerleştirildikten sonra onun için yine dualar edilir. Bu dualardan en yaygın olanı telkîn olup telkîninin kim tarafından ve nasıl yapılacağı aşağıda anlatılacaktır. Bunun dışında cenazenin defniyle ilgili olarak şu ilave de yapılabilir. Kabrin başında yüksek sesle Kur’ân okunması istenmemekte, bunun yerine birkaç kişiye para verilerek o kişilerin kendi başlarına hatim okumaları istenmektedir.⁸⁶

Kabir azabından korunmak için Gülnûş Emetullah Sultan ilim sahibi salih bir kişinin üç taş üzerine birer defa bir dua okumasını ve bu taşların birini baş ucuna birini mezarın ortasına diğerini de ayağına koymasını, sonra bir avuç toprak alarak tekrar bu duayı okumasını istemektedir. Aynı şekilde Molla Hüsrev de Hz. Peygamber’den mervî bir hadise istinaden üç kişi tarafından üç taş üzerine okunacak bir duadan söz etmektedir. Vasiyetnâmenin ilgili kısmı şu şekildedir: “*Hazreti Rasulullah (s.a.v.)’ den mervîdir her kim bu du’âyı üç taş üzerine okuya. Birini meyyitin kabrinde başı katında ve birin göğsü katında ve birin ayağı katında koya. Allâhü Tebâreke ve Te’âlâ ol meyyite ‘azâb etmeye deyu buyurmuşlar. İmdi üç sâlih kişiyi ta’yîn edeler ol kişiler*

⁸³ Gülnûş Sultan, a.g.e., vr. 4a-4b.

⁸⁴ Dua şöyledir: “*Bismillâh el-melikü Allah el-kudretü Allah er-rahmetü Allah Küllü men ‘aleyhâ fân ve yebkâ vechü rabbike zü’l-celâli ve’l-ikram, minhâ halaknâküm ve fihâ nü’idüküm ve minhâ nührücüküm târeten uhrâ. Eşhedü ennallâhe yuhyî ve yümît min şerri mâ ba’de’l-mevt küllü şey’in hâlikün illâ vechehü. Eşhedü enne lâ ilâhe illallâhü vahdehü lâ şerike lehü ileyhâ vâhiden sameden ferden vitran lem yettehz sâhibeten ve lâ veleden lem yelid ve lem yüled ve lem yekün lehü küfürven ehadenAllahu nebiyyünâ muhammeden s.a.v. ‘anâ mâ hüve ehlihi”* Bkz: Molla Hüsrev, a.g.e., Esad Efendi, vr. 77b/Pertev Paşa, vr. 35b.

⁸⁵ Molla Hüsrev, a.g.e., Esad Efendi, vr. 78a/Pertev Paşa, vr. 35b.

⁸⁶ Kemal Paşazâde, a.g.e., vr. 140b.

du'ânın ma'nasın bilip okuyalar ol taşları hadisinde zikr olduğu gibi edeler. Du'â okuyanlara yirmi akçe vere."⁸⁷

Her ikisi de bu defin işlemi bitip bu dua okunduktan sonra kabrin üzerine su dökülmesini istemektedir. Molla Hüsrev, kabir kapatıldıktan sonra baştan ayağa doğru su dökülmesini ve bunun üç defa yapılmasını isterken Gülnûş Emetullah Sultan ilave olarak suyu döken kişinin ne okuması gerektiğini de belirtmektedir.⁸⁸

Molla Hüsrev vasiyetnâmesinin Pertev Paşa nüshasında, definden sonra her kabrin başında okunması istenen bir duaya yer verilmektedir. Kabir azabından korunmayla ilgili bu duanın bir kez okunması hâlinde kırk, iki kez okunması hâlinde seksen yıllık azabı, üç kez okunması hâlinde ise, orada bulunan bütün mevtaların azabını ortadan kaldıracağı belirtilmektedir.⁸⁹

Cenaze ritüelleriyle ilgili en ayrıntılı vasiyetnâmelerden biri olan Rıdvan Bey'in vasiyetnâmesinde ise, kabrin vahşetinden korunmak üzere yedi gün boyunca yedişer fakire yetmiş beş kuruş sadaka verilmesi vasiyeti yer almaktadır.⁹⁰

g. Kabrin Yeri, Şekli

Vasiyetnâmeler, kabrin yeri, şekli gibi bazı özellikleri ile ilgili olarak da bilgi vermektedir. Molla Hüsrev, kabrinin yeri ve şekline dair bir vasiyette bulunmazken Kemal Paşazâde, kabrinin müslüman kabristanında, yola yakın ve yüksek bir yerde olmasını, işaret olması için de üzerine taş konulmasını istemektedir: "*Kabrim, mekâbir-i*

⁸⁷ Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Esad Efendi, vr. 77b/Pertev Paşa vr. 35a-35b; Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 5a-6b. Bu dua birkaç kelime farkı dışında üçünde de aynı şekildedir. Dua metnini karşılaştırmak için Ek-2 ve Ek-3'e bkz.

⁸⁸ "*Kabri tamam örttüklerinden sonra başım tarafından ayağım tarafına bir desti su koyalar. Amma essah budur ki üç desti pak su dökeler. Desti yeni ola.*" Bkz: Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Esad Efendi, vr. 78a; diğer nüshada su döken kişiye ne kadar ücret verileceği de belirtilmiştir. "*Kabrim tamâm örtüldükden sonra baş tarafından ayak tarafına varınca kabrim üzerine bir desti pâk su dökeler. Anı dökene otuz akçe vereler.*" Bkz: Pertev Paşa, vr. 35b; "*Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm. Salli 'alâ muhammedin ve âli muhammedin deyip bir desti pak suyu baştan ayağa varınca dek dök.*" Bkz: Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 6b-7a.

⁸⁹ Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Pertev Paşa, vr. 35b.

⁹⁰ Cenaze harcamaları listesinde geçmektedir. Saraybosnalı Rıdvan Bey, *a.g.e.*

müslimînde yol üzerinde bir mürtefi'ce yerde edeler. Üzerini yüksek yapmayalar. Alâmet için yonulmadık taşlar dikeler."⁹¹

Akkirmânî ise, ölümü Akkirman'da olursa kabrinin, kızının yoldan tarafına kazılmasını; mezar kazılırken de bir adam omuzu derinliğinde olmasını istemektedir: "*Kabrimi mevtim Akkirman'da mukadder ise kızım Hâmide'nin yoldan tarafına kazalar. Bir adam omzuna dek derin kazalar.*"⁹²

Aynı yerde kabrin üzerine taş dikilmesiyle ilgili bir vasiyet de geçmektedir. Buna göre iki büyük taş dikilmesinin yanı sıra başında bir de dut fidanının dikilmesini istemektedir: "*Başım ayağım uçlarına eğlendirmeyip iki gayetle büyük taş dikeler ve başımdan bana bir dut fidanı dikeler ve tutunca gözedile ki koparmayalar vesselâm.*"⁹³

Rıdvan Bey de kabrine dikilecek mezar taşları için 500 kuruş ayırmıştır. Bu miktar, hacc borcu ve iskât için ayrılan miktar dışarıda bırakılırsa diğer sarfiyatlar içinde en fazla miktardır. Bu da Rıdvan Bey'in maddî durumu hakkında bir fikir vermektedir.

3. Definden Sonra Yapılacak İşlemler

a. Telkîn

Vasiyetnâmelerde önem verilen ritüellerden biri de, cenaze defnedildikten sonra ölen kişiye telkîn yapılmasıdır. Bununla ilgili Molla Hüsrev, Akkirmânî, Gülnûş Emetullah Sultan ve Akhisârî'nin vasiyetnâmelerinde bilgi mevcuttur.

Molla Hüsrev, vasiyetnâmesinde cenaze kabre konulup üzeri toprakla örtüldükten sonra telkînde bulunacak kişinin salih biri olmasını belirtmektedir.⁹⁴ Ahmed Rûmî Akhisârî ise, defn sonrasında yapılacak telkînde usulün nasıl olması gerektiği

⁹¹ Kemal Paşazâde, *a.g.e.*, vr. 140b; Kabrin yeri ile ilgili Barbaros Hayreddin Paşa'nın ilginç vasiyeti için bkz: Bicik, Mehmed, *Meşhurların Vasiyetleri*, Akis Yayınları, İstanbul, 2006, s. 40.

⁹² Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 15b.

⁹³ Akkirmânî, *a.g.e.*, a.y.

⁹⁴ "*Kabrim üzerinden halk gittikten sonra bir sâlih kişi kalıp başım ucunda oturup şehâdet telkîn edip diye ki...*" Bkz: Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Esad Efendi, vr. 78a/Pertev Paşa, vr. 35a.

hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Ardından telkîn esnasında okunacak dualara yer vermektedir:

“Heman halk dağılıp gittikten sonra bir ‘âlim sâlih kimse meyyitin yüzü karşısına geçip ayak üzre durup üç kez yâ fülân bin fülâne deyip adıyla çağıra. Andan ide üzküru’l-‘ahde’llezî haracte ‘aleyhi mine’d-dünyâ şehâdete en lâ ilâhe illallâhe vahdehu lâ şerîke lehu ve enne muhammeden rasûlullâhi ve enne’l-cennete hakkun ve’n-nâra hakkun ve’l-ba‘se hakkun ve enne’s-sâ‘ate âtiyetün lâ raybe fihâ ve ennallâhe yeb‘asü men fi’l-kubûr ve inneke razîte billâhi rabben ve bi’l-islâmi dînen ve bi-muhammedin s.a.v. nebiyyen ve bi’l-kur‘âni imâmen ve bi’l-ka‘beti kibleten ve bi’l-mü‘minîne ihvânen rabbiyallâhü lâ ilâhe illâ hüve rabbü’l-‘arşi’l-‘azîm. Andan sonra üç kerre dahi yâ fülân deyip adıyla çağıra ve deye kul rabbî Allah ve dînî el-İslâm ve nebiyyî muhammedin aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm bu telkînleri yâbca yâbca teennî ile ma‘nasın fikr ederek etmek gerekdir. Ve andan sonra ide rabbi lâ tezernî ferden ve ente hayru’l-vârisîn.”⁹⁵

Burada Akhisârî’nin telkîn için verdiği ayetler ve dualar Molla Hüsrev’inkinde de benzer şekilde geçmektedir. Telkînin manasının düşünülerek yapılmasını ifade eden sözler ise, bu işi yapacak kişiyi bağlayan sözlerdir. Gülnûş Sultan’ın kendisine telkînde bulunacak kişinin herhangi biri olmamasını istemesi dikkat çekicidir. Buna göre cenaze defn edilip halk gittikten sonra âlim bir şeyh efendinin kalarak kible tarafına dönüp kendisine telkînde bulunmasını vasiyet etmektedir.⁹⁶ Ayrıca hem Gülnûş Sultan hem de Molla Hüsrev telkîni yapacak kişiye belirli miktar ücret verilmesini istemektedir.

Vasiyetnâmesinde kendisi ile ilgili özel isteklerine daha fazla yer veren Akkirmânî ise, defn işlemi tamamlandıktan ve herkes gittikten sonra salih dostlarından beş-on kişinin kalıp kendisinin dünyadaki yaşantısı konusunda *“müslüman ve iyi bir kimse”* olduğuna şehadet edip günahlarının affi için dua etmelerini ve bir kişinin de

⁹⁵ Akhisârî, *a.g.e.*, vr. 84b.

⁹⁶ Telkîn duasının içinde telkîn yapacak kişinin kendisine ismiyle hitap etmesini belirtmektedir. *“esselâmü ‘aleyke yâ Emetallah yâ fülâne binti ‘abdillâh...”* Telkîn duası için Ek-2 ve Ek-3’teki ilgili metne bkz: Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 7a-9a.

sesli bir şekilde Yâsin Sûresi'ni okuyarak sevabını ruhuna bağışlamasını ve bu okumanın kırk gün boyunca her sabah yapılmasını istemektedir.⁹⁷

Ölümlle ilgili ritüeller başlığı altında buraya kadar ele alınan hususlar, vasiyetnâme sahiplerinin istekleri bağlamında Osmanlı toplumundaki uygulanan cenaze ritüelleri, adet ve gelenekleri hakkında ipuçları vermektedir.

Türk ve İslâm kültürlerinin sentezlendiği bir toplum olan Osmanlı toplumunda cenaze ile ilgili işlemler (cenazenin yıkanması, kefenlenmesi, defnedilmesi) İslâmî kurallara göre yerine getirilmekteydi. Bunun yanı sıra söz konusu işlemlerde bazen örfî ya da şahsî unsurlar da etkili olabilmiştir. Örneğin ıskât ve devr uygulaması tartışmalı bir mesele olmasına rağmen vasiyetnâmelerde sık rastlanan bir konudur. Yine kişi vefat ettikten sonra yıkanınca kadar yanında Kur'ân-ı Kerim okunmaması gerekirken Gülnûş Emetullah Sultan vefat ettiği esnada Kur'ân okumaya devam edilmesini istemiştir.⁹⁸ İncelenen vasiyetnâmeler çerçevesinde bakıldığında bunun örneklerini çoğaltmak mümkündür. Vasiyetnâme sayısı arttıkça ortak yönlerin yanı sıra vasiyetlerin nitelikleri de çeşitlenmektedir.

b. Dua-Kur'ân Okuma

Ölen kişinin ardından sevabı ona bağışlanmak üzere Kur'ân-ı Kerim okunur ve dualar edilir. Bazı vasiyetler bu esnada hangi sûre ve duaların okunacağı konusunda bilgi vermektedir. Örneğin Molla Hüsrev, definden sonra üzerinde cüz okunmasını ve her cüz için 10'ar akçe verilmesini ve kabrinin başında beş fatiha okunması, bunu yapan beş kişiye de 100'er akçe verilmesini istemektedir.⁹⁹ Akkirmânî de yakınlarına, definden sonra kabri başında bir kişinin yüksek sesle Yâsin Sûresi'ni okumasını ve bunu kırk gün boyunca her sabah yapmasını vasiyet etmektedir.¹⁰⁰ Yine Rıdvan Bey, kırk gün boyunca kabrinin başında her gün bir defa Yâsin Sûresi'ni okuyan kişiye 120 kuruş verilmesini vasiyet etmiştir.

⁹⁷ Akkirmânî, *a.g.e.*, 15b.

⁹⁸ Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 3a.

⁹⁹ “Ba ‘de’ d-defn kabrim üzerinde eczâ tilâvet olunup her cüz için onar akçe vereler.” “Ve dahi penc el-hamdü li’llâh okuyalar. Beş nefer kimesne anlar yüzer akçe vereler.” Bkz: Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Pertev Paşa, vr. 35b.

¹⁰⁰ Akkirmânî, *a.g.e.*, 15b.

Kemal Paşazâde ise yukarıdaki örneklerden farklı olarak definden sonra “tahfif-i Kur’ân” olacağı düşüncesiyle kabri başında yüksek sesle cüz okunmayıp birkaç kişinin evinde Kur’ân hatmi yapmalarını istemektedir. Ayrıca yedi gün kabrini bekleyerek dua ve tesbih edenlere belli bir miktar para verilmesini belirtmektedir.¹⁰¹ Kabrin başında yedi gün beklenmesi ile ilgili vasiyette bulunan diğerleri ise Molla Hüsrev ve Gülnûş Sultan’dır. Molla Hüsrev, vasiyetnâmesinde yedi gün ve gece mezarını bekleyen beş kişiye belirli bir meblağ ayırdığı ifade ederken¹⁰² Gülnûş Emetullah Sultan, ayrıca vefatının yedinci ve kırkinci günleri ile bir sene dolduktan sonra ‘ulemâ, meşâyih ve fukarâ toplanıp üç defa Kur’ân hatmi yapmalarını ve sevabını ruhuna hediye etmelerini istemektedir.¹⁰³

c. Kurban Kesme, Yemek Verme

Vasiyetnâmelerde ölen kişi adına ve onun malından harcanmak üzere fakirlere ve muhtaçlara yardımda bulunulması da vasiyet edilen hususlardandır.

Molla Hüsrev ve Gülnûş Emetullah Sultan, vasiyetnâmelerinde kabrin üzerinde sığır kurban edilerek fakirlere dağıtılmasını istemektedirler.¹⁰⁴ Kemal Paşazâde ise, kabrinin üzerinde kurban kesilmemesini, ancak fakirlere para verilmesini vasiyet etmektedir.¹⁰⁵

Yine Molla Hüsrev, vefat ettiği gün yemek, helva ve ekmek pişirilip fakirlere ikram edilmesini, yedinci ve kırkinci günlerinde de yemek pişirilerek fakirlere dağıtılmasını vasiyet etmekte ve bu harcamalar için ne kadar para ayırdığını

¹⁰¹ “*Ve defn olduğumda üzerimde cüz okumayalar. Tahfif-i Kur’ân olur. Kurbân etmeyeler. Fukarâya akçe üleşdireler. Ve sulehâdan bazı kimesnelere bir mikdar akçe vereler. Onlar varıp halvetlerinde hatm-i Kur’ân-ı Şerîf edeler.*” Bkz: Kemal Paşazâde, *a.g.e.*, vr. 140b.

¹⁰² “*Ba’d-e-defn beş nefer salih kimesneler yedi gün ve yedi gece mezârımı bekleyeler. Anlara biner akçe vereler.*” Bkz: Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Pertev Paşa, vr. 36a.

¹⁰³ “*Vefâtımdan sonra otuz nefer kimesne yedi gün bekleyeler. Onların ta’âmına ve hidmetlerine ücret otuz bin akçe vereler.*” Bkz: Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 9b.

¹⁰⁴ “*Kabrim üzerinde bir sığır kurban edip fukarâya üleşdireler.*” Bkz: Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Esad Efendi, vr. 78a; diğer nüshada kurbanın kabre yakın yerde kesilmesi ibaresi geçmektedir. Pertev Paşa, vr. 35b; “*Biner akçeye yedi sığır satın alıp kabrim üstünde kurbân edip fukarâya üleşdireler.*” Bkz: Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 4b; Kemal Paşazâde, *a.g.e.*, vr. 140b.

¹⁰⁵ Kemal Paşazâde, *a.g.e.*, a.y.

belirtmektedir.¹⁰⁶ Akkirmânî, vasiyetleri için ayırdığı malından harcanarak yemek pişirilmesini medresede ve başka yerlerdeki ilim taliplerine ve fakirlere yedirilmesini, dokuz güz boyunca da sabah ve akşam olmak üzere günde iki defa fakirlere su dağıtılmasını vasiyet etmektedir. Bu işleri ibadet düşüncesi ile vasiyet eden Akkirmânî sevabının kendi ruhuna bağışlanmasını istemektedir.

*“Evvel gece rûhum için bir fırın pide ile bir mikdar it‘âmdan ne müyesser olursa pişirip medresede ve gayrıda tâlib-i ilmlere ve yetiştiği kadar fukarâya ruhum için üleşdireler ve ol gün iki saka su fukarâya sebil edeler. Dokuz güne değin her gün ve her sabah ve her akşama karşı ruhum için iki saka su sebil edeler. Ba‘dehu ahyânen anar olursa kendi keremleridir.”*¹⁰⁷

Ayrıca Kemal Paşazâde, sevabı ruhuna bağışlanmak üzere yemek pişirilmesini ve bunun yedi gün devam ettirilmesini istemektedir.¹⁰⁸

Cenaze harcamalarında gayet cömert olan Gülnûş Sultan vefatı sonrasında yapılacak her tür hizmette emeği geçenlere belli miktar ücret taksim etmiştir. (Ek-1/Tablo-2) Vefat ettiği gece on iki bin akçelik yemek ve helva pişirilip fakirlere ikram edilmesini; yedinci ve kırkinci günlerinde on beş biner akçelik; bir sene dolduktan sonra da yirmi bin akçelik yemek hazırlanıp ‘ulemâ, meşâyih ve fukarâ davet edilerek onlara ikram edilmesini vasiyet etmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁶ *“Ol gün bin akçelik ta‘âm ve helva ve nân pişirüb fukarâya üleşdireler. Ve yedinci günde dahi yine bin akçelik ta‘âm pişirüb fukarâya üleşdireler. Ve kırkinci günde dahi kezâlik bin akçelik ta‘âm pişirüb fukarâya üleşdireler.”* Bkz: Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Pertev Paşa, vr. 35b-36a.

¹⁰⁷ Akkirmânî, *a.g.e.*, 15b

¹⁰⁸ Kemal Paşazâde, *a.g.e.*, vr. 140b.

¹⁰⁹ Gülnûş Sultan, tu toplanma günlerinde Kur‘ân hatmi ve yetmiş bin Kelime-i Tevhîd okunmasını davet edilen bu kişilerin okumalarını karşılığında da belli bir miktar ücret verilmesini istemektedir. *“Vefâtımdan sonra yedinci gün ta‘âm pişirilip ‘ulemâ ve meşâyih ve fukarâ cem‘ olup üç hatm-i şerif tilâvet edip ol gün ta‘âma ve hatm eyleyen ‘ulemâya ve tevhîd eyleyen dervişlere on beş bin akçe sarf edeler. Kezâlik kırkinci günde yedinci günde olan üslub üzre olup on beş bin akçe sarf oluna. Vefâtımdan sonra sene tamâm oldukda zikr olunan üslub üzre ta‘âm pişirip fukarâya ve cem‘ olan ‘ulemâ ve sulehâya it‘âm olunup ve üç kerre Kur‘ân-ı ‘Azîm hatm olunup tilâvet edenler sevâbın bu fakîre ruhuna hibe edeler. Ve tevhîd edeler. Ol gün cümle mesârife yigirmi bin akçe harc oluna.”* Bkz: Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 4b, 9b-10a.

Rıdvan Bey ise, ölümünden sonra helva dağıtılması yerine ihtiyaç sahiplerine sakada verilerek yardım edilmesi için malından yetmiş beş kuruş, bir sene sonrası için de yemek pişirilip fakirlere ikram edilmesi için iki yüz kuruş ayırmıştır.

4. Ölenin Diğer İstekleri

Vasiyetnâme sahiplerinin bazı istekleri vardır ki bunlar tamamen onların şahsî istekleri olup özel vasiyetler olarak değerlendirilebilecek türdendir. Bu vasiyetler vasiyet sahiplerinin hassasiyetlerini göstermesinin yanı sıra onların maddî imkânlarına ışık tutmaktadır. Bu vasiyetler, toplumun geneline teşmil edilemeyeceği gibi görmezlikten de gelinemez. Bu sebeple söz konusu vasiyetler, son olarak ölenin diğer istekleri başlığı altında ele alınacaktır.

İncelenen vasiyetnâmeler içinde duaların en fazla geçtiği metin Molla Hüsrev ve Gülnûş Emetullah Sultan'ın vasiyetnâmeleridir. Her ikisi de ölümden defnedilinceye kadar yapılacak işlemler esnasında okunacak dualara yer vermiştir. Bunlardan ortak olan dualar; üç taş üzerine okunacak dua, bundan sonra okunan Fatiha, İhlâs, Mu'avvizeteyn, Âyetü'l-Kürsî, “Şehida'llâhü” âyet-i kerîmesini “ında'llâhi'l-islâm”a kadar kısmı, Nasr, Kâfirûn ve Kadir sûreleri ile telkîn duasıdır. Gülnûş Sultan vasiyetnâmesinde ilave olarak kefen duası yer almaktadır.¹¹⁰ Sadece Gülnûş Sultan'ın vasiyetnâmesinde yer alan ilginç bir vasiyet vardır. O, defn işleminden sonra, görevlendirilen on bir kişinin on bir taş üzerine on bir defa İhlâs Sûresi'ni okuyup sevabını ruhuna bağışlamalarını ve bu taşları baş ucuna gömmelerini vasiyet etmiştir.¹¹¹

Taşlar üzerine dua okuma şeklinde olmasa da benzer bir istek Akkirmânî'nin vasiyetnâmesinde yer almaktadır. Akkirmânî, cenazenin yıkanması tamamlandıktan sonra alnına ayrı bir yazı ile dua yazılmasını vasiyet etmektedir.¹¹² Molla Hüsrev,

¹¹⁰ Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Esad Efendi, vr. 78a; Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 7b.

¹¹¹ “Defn olduğundan sonra on bir kimesne on bir taş üzere on bir kerre İhlâs okuyup başım ucuna gömüler. Ol okuyan kimesneler sevâbını ruhuma bağışlayalar.” Bkz: *a.mlf.*, *a.g.e.*, vr. 9a-b.

¹¹² Yazılacak dua şöyledir: “Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm. Allahü rabbî ve Muhammedün nebiyyî ve'l-islâmü dînî eşhedü en lâ ilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden 'abdühü ve rasûlühü” Bkz. Akkirmânî, *a.g.e.*, vr. 15a.

cenaze kabre yerleştirildikten sonra üzeri toprakla örtülürken yine salih bir kişinin okuması gereken duaya yer vermektedir.¹¹³

Vasiyetlerin türü açısından en zengin vasiyetnâme Gülnûş Sultan'a aittir. Bunlardan biri, köle âzâd edilmesi ile ilgilidir. O, yaşlı halde iken zalim kimselere hizmet etmek durumunda olan yedi cariyenin altışar bin akçeye satın alınmasını, kendisi kabre konulduğu esnada da âzâd edilmelerini ve her birine iki bin akçe verilmesini vasiyet etmiştir.¹¹⁴ Gülnûş Sultan'ın cariyeye hayatının içinden gelmesi ve onların yaşadıkları zorlukları bilmesi, onun bu vasiyeti değerlendirilirken dikkate alınması gereken bir husustur.

Molla Hüsrev de mülkünde bulunan köle ve cariyelerin ölümünden önce âzâd ededeğini belirtmektedir. Molla Hüsrev ayrıca Mekke ve Medine fakirleri için malından bir miktar ayırmıştır.¹¹⁵

Mehmed Emin Tokâdî, kendisi hakkında iyi ya da kötü düşünen herkese hakkını helâl ettiğini, mürüvvet, kerem ve inayetin de kendisini tanıyan ve tanımayan herkesin hakkını helâl etmesi olduğunu belirtmekte ve ruhu için Kur'ân okunmasını, hakkında da hayırlı dua ve şehâdet edilmesini istemektedir.¹¹⁶

¹¹³ Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Esad Efendi, vr. 77b; Pertev Paşa, vr. 35b.

¹¹⁴ Gülnûş Sultan, *a.g.e.*, vr. 4a-5a.

¹¹⁵ “*Ve Ka'betu'llâh şerrefeha'llâh.fukarâsı için bin akçe vereler. Ve Medîne-i Münevvere-i Mutahhara fukarâsı için bin akçe vereler. Ve dahi mülkümde bulunan kullar ve câriyelerin ölmezden kırk gün evvel âzâd eyledim. Âzâd olalar.*” Bkz: Molla Hüsrev, *a.g.e.*, Pertev Paşa, vr. 36a.

¹¹⁶ Tokâdî, *a.g.e.*, vr. 205a.

SONUÇ

Vasiyet, ölmeden önce kişinin kendi ölümüne bağlı olarak yapılmasını istediği istekleri anlamına gelmektedir. Vasiyetlerin yazıya geçirilmesi ise, özellikle önem verilen bir husustur. Çalışmanın zamansal çerçevesini Osmanlı dönemi oluşturduğu için, öncelikle Osmanlı toplumunda vasiyetleri yazma geleneğinin tarihî arka planı, Türk ve İslam kültürleri yönleriyle ortaya konulmuştur. Buna göre, vasiyet içerikli sözler ve eserlerle ilgili örnekler Türk tarihinin ilk dönemlerine kadar gitmektedir. İslam kültüründe ise ayet ve hadis kaynaklı teşvikler, vasiyette bulunma ve vasiyetnâme yazmanın İslâmî bir gelenek olarak yerine getirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemden itibaren yazılan vasiyetnâmelerde tabiidir ki İslâmî esaslar çerçevesinde vasiyetler yer almıştır.

Vasiyetnâmeyi yazan kişiye göre muhatap/muhataplar değiştiği gibi muhteva da değişmektedir. Herkes kendi içinde bulunduğu duruma göre ölümü algılamakta ve bunu vasiyetlerine yansıtmaktadır. Bu nedenle vasiyetnâmelerin hepsi aynı özellikte olmayıp çok çeşitli örnekleri mevcuttur. İncelenen Osmanlı dönemi vasiyetnâmeleri ise, muhtevaları açısından nasihat ve ritüel ağırlıklı olanlar olmak üzere iki kısımda değerlendirilmiştir.

Vasiyetnâmelerin Osmanlı kültür tarihine kaynak olmaları yönüyle incelendiği bu çalışmada öncelikle bunun gerekçeleri üzerinde durulmuştur. Vasiyetnâmeler, insan hayatının en temel olgularından biri olan ölümle ilgili olması açısından Osmanlı insanının ölüm karşısındaki duruş, düşünüş ve eylemlerinin anlaşılması noktasında bir bakış açısı sunmaktadır. O da, vasiyetnâmenin Osmanlı toplumunda ölüme karşı belirlenen ortak bir tavrın ifadesi olmasıdır. Vasiyetnâme muhtevaları, ölümün kabullenilmiş ve içselleştirilmiş olduğunun göstergesidir. Ölüme karşı koyma ya da meydan okuma söz konusu değildir. Değişik sosyal kesimlerdeki kişiler, son arzularında ortak bir zeminde buluşmaktadırlar. Sosyal farklılıklara rağmen ölüm düşüncesinin tezahürlerinin aynı olduğu, cenaze ritüelleri çerçevesinde ortaya konulmuştur. Ayrıca vasiyetnâmelerin ölüm ve ritüeller dışında dînî, siyâsî düşünce, kadının toplumdaki yeri

vs. çok çeşitli konular hakkında da veri kaynağı olduğu vasiyetnâmelerin muhteva analizlerinin yapıldığı I. ve II. Bölümlerde örnekleriyle gösterilmiştir.

Vasiyetnâmeler, Osmanlı toplumunda uygulanan cenaze ritüellerindeki sürekliliğe de işaret etmektedir. Molla Hüsrev, Kemal Paşazâde, Gülnûş Sultan ve Saraybosnalı Rıdvan Bey farklı çağlarda yaşamış olmalarına ve sosyal konuları farklı olmasına rağmen aynı vasiyetlere yer vermeleri buna bir örnektir. Ancak bu sürekliliğin sınırları hususunda tespitlerde bulunmak için zamansal olarak sınırlandırılmış ve tür olarak zenginleştirilmiş başka alan çalışmalarına ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, müstakil vasiyetnâmelerden başka vakfiyeler ve sicillerdeki vasiyetler için benzer çalışmaların yapılması Osmanlı toplumunun vasiyet geleneği ve cenaze ritüelleri hakkında daha aydınlatıcı sonuçlara ulaşılmasını olanaklı hâle getirecektir.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV KAYNAKLARI

- Abdülhâlik-ı Gucdüvânî, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Reşid Efendi) Ktp., No: 474.
- Ahmed bin Muhammed el-Akhisârî, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Lâleli) Ktp., No: 2404.
- Ahmed Çelebi Tıflî, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Nuruosmaniye) Ktp., No: 4967.
- Ali el-Akkirmânî, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Esad Efendi) Ktp., No: 1456.
- İbrahim Hakkı bin Osman el-Erzurûmî el-Fakîrî, *Vasiyetnâme- Pendnâme*, Süleymaniye (İbrahim Efendi) Ktp., No: 392.
- Gülnûş Emetullah Sultan, *Vasiyetnâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emanet Hazinesi, No: 3042.
- Mehmed Emin Tokâdî, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Esad Efendi), No: 3430.
- Mehmet Fuat Paşa Keçecizâde, *Vasiyetnâme-i Siyâsî*, Süleymaniye (İzmirli İsmail Hakkı) Ktp., No: 1812.
- Mevlana Hüsrev, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Esad Efendi) Ktp., No: 1017.
- Mevlana Hüsrev, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Esad Efendi) Ktp., No:1300.
- Muhammed Arif bin Muhammed Kadızâde Erzurûmî, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Şâzeli Tekkesi) Ktp., No: 37.
- Muhammed Şemseddin Efendi Nuri, *Vasiyetnâme*, Süleymaniye (Düğümlü Baba) Ktp. No: 369.
- Rûmî Efendi, *Vasiyetnâme*, Milli Kütüphane, 06 Yz A 858/2.
- Saraybosnalı Halil Başızâde Rıdvan Bey bin Mustafa Bey, *Vasiyetnâme*. (UÜİF öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mefail Hızlı Arşivi'nden alınmıştır.)
- Yahya Efendi, İsmail Efendi, *Vasiyetnâme*, Milli Kütüphane, 06 Yz A 8131.
- , *Üç Sınıfa Üç Vasiyet*, Süleymaniye (Antalya Tekelioğlu) Ktp., No: 855-09.
- , *Vasiyetnâme-i Hazret-i Lokman*, Süleymaniye (Mihrişah Sultan) Ktp. No: 443.
- İstanbul Müftülüğü, *İstanbul Şer'iyeye Sicilleri*, İstanbul Kadılığı, Defter No: 24, 65, 106.
- İstanbul Müftülüğü, *İstanbul Şer'iyeye Sicilleri*, Üsküdar Kadılığı, Defter No: 307.

DİĞER KAYNAKLAR

- Ahmet Refik, *Lâle Devri*, neşr. İbrahim Hilmi, 5. bs, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1932.
- Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinu'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr*, neşr. Mücteba İlgürel, İÜEF Yayınları, İstanbul, 1978.

- Algül, Hüseyin, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Devrinde Osman Gazi’nin Oğlu Orhan Gazi’ye Vasiyet ve Nasihatlarına Tahlilî Bir Bakış”, *XIII. Türk Tarih Kongresi (4–8 Ekim 1999)*, TTK Yayınları, Ankara, 2002, ss. 1867–1875.
- Alkan, Ahmet Turan, “Mezarlıklar”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, I-VII, c. III, İz Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 230–231.
- Andıç Fuat, Andıç, Süphan, *Sadrızam Âli Paşa, Hayatı, Zamanı ve Siyasi Vasiyetnâmesi*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Apak, Melek Sevüktekin-Gündüz, Filiz Onat-Eray, Fatma Öztürk, *Osmanlı Dönemi Kadın Giyimleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1997.
- Apaydın, Yunus, “Namaz-Oruç”, *İlmihal (İman ve İbadetler)*, I-II, c. I, 14. bs., TDV Yayınları, Ankara, 2007, ss. 217–417.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin, *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2001.
- Aşıkpaşazâde, Derviş Ahmed Âşıkî, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1332.
- Atalay, Hamit, *İngilizce- Türkçe Sözlük*, I-II, c. II, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları No: 714, Ankara, 1999.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I-III, c. III, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Bahçivan, Seyit, “Şeyhülislam İbn Kemal Paşa’nın Vasiyetnâmesi”, *Marife*, sy. 1, Yıl 1, Konya, Ekim 2001, ss. 209–214.
- Baltacı, Cahit, “Osmanlı Eğitim Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi* I-VII, c. II, İz Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 27–145.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukûk-ı İslâmiyye ve İstilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, I-V, c.IV, Nazir Akbasan Matbaası, İstanbul, 1951.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu Buhârî*, I-VI, tah. Mustafa Dîb el-Bigâ, Dimeşk-Beyrut, 1993.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-II, c. I, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333.
- Bursalı, Mustafa Necati, *İslam Büyüklerinin Vasiyeti ve Ünlülerin Son Sözleri*, Çelik Yayınları, İstanbul, 1996.
- Cezirî, Abdurrahman, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, I-VIII, çev. Mehmet Keskin, c.V, Çağrı Yayınları, 2. bs, İstanbul, 1993.
- Cin, Halil-Akgündüz, Ahmed, *Türk Hukuk Tarihi*, I-II, c. I, SÜHF Yayınları, Konya, 1989.
- Çelebioğlu, Amil, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Büyükleri Dizisi:71, Ankara, 1988.

- Çetinsaya, Gökhan, “Kalemiyeden Mülkiyeye Tanzimat Zihniyeti”, *Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi*, c. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 54–71.
- D’Ohsson, Me de M., *18. Yüzyıl Türkiye’sinde Örf ve Âdetler*, çev. Zerhan Yüksel, 1001 Temel Eser, ts.
- Eldem, Edhem, *İstanbul’da Ölüm: Osmanlı-İslam Kültüründe Ölüm ve Ritüelleri*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2005.
- Ergan, Nevin Güngör, “Siyasetnâmelerimizde Çizilen ‘Devlet Adamı’ Portresinin Temel Özellikleri”, *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimleri Dergisi*, sy. 8, Ankara, 1999, ss. 27–44.
- Erkan, Arif, *el- Beyân, Büyük Arapça-Türkçe Lugat*, I-II, c.II, Yasin Yayınları, İstanbul, 2004.
- Erten, Hayri, *Şer’iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, I-IV, c. I, Bahar Yayınları, 2. bs., İstanbul, 1974.
- Fichter, Joseph, *Sosyoloji Nedir?*, çev. Nilgün Çelebi, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1990.
- Gencer, Ali İhsan, “Tanzimat Fermanı (1839)’dan 1876’ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, c. XI, ss. 431–521.
- Göyünç, Nejat, “Osmanlı’nın 700. Kuruluş Yıldönümünü Anarken Osmanlı, Devlet-i Aliyye, Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, İstanbul, 1999, ss. 1–7.
- Gürer, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî (Hayatı, Eserleri, Görüşleri)* İnsan Yayınları, 2.bs, İstanbul, 2003.
- Hafız Ebî Süleyman Muhammed b. Abdullah, b. Ahmed b. Zebri’l-Rabe‘i, *Vesâyâ el-Ulemâ ‘Inde Huzûru’l-Mevt*, Dâru İbn-i Kesir, 3. bs, Dımeşk-Beyrut, 1989.
- İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I-XV, c.XV, Dâr-ı Sâdır, Beyrut, ts.
- İbrahimhakkıoğlu, Mesih, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, Tatlıdil Matbaası, İstanbul, 1973.
- İpşirli, Mehmet, “Gülnûş Emetullah Sultan”, *DİA*, I-XXXIII, (devam ediyor), c. XIV, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 248–249.
- Kanar, Mehmet, *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Derin Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kara, Mustafa, “XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar” *UÜİF Dergisi*, sy. 8, c. 8, Bursa, 1999, ss. 29–58.
- Karaman, Hayrettin, Topaloğlu, Bekir, *Yeni Arapça-Türkçe Kamus*, Elif Ofset, 8. bs., İstanbul, 1980.

- Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi (Ekonomik, Dinî ve Sosyal Hayat)*, Zafer Matbaası, İstanbul, 1987.
- Kılınç, Aziz, *Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- Kodaman, Bayram-Saydam Abdullah, “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, *150. Yılında Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara, 1992.
- Koprman, Kazım Yaşar, “Memlûkler”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, c. VI, Çağ Yayınları, İstanbul, 1990, ss. 433–543.
- Köksal, Hasan, “Türk Kültüründe Vasiyet Geleneği”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sy. 4, İzmir, 2000, ss. 289–299.
- Köprülü, Orhan F., “Fuad Paşa, Keçecizâde”, *DİA*, c. XIII, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 202–205.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Tarih Araştırmalarında Usul*, İÜEF Yayınları No: 3579, İstanbul, 1990.
- Lady Montegu, *Şark Mektupları*, çev. Ahmet Refik, Hilmi Kitaphanesi, İstanbul, 1933.
- Laqueur, Hans-Peter, *Hüve'l-Bâkî, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, çev. Selahattin Dilidüzgün, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK Yayınları, Ankara, 1984.
- Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâiku'ş-Şakâyık, Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeylleri*, I-V, haz. Abdülkadir Özcan, c. I, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- Meyan, A. Faruk, *Birgivi Vasiyetnâmesi (Kadızâde Şerhi)*, Bedir Yayınları, 2. bs., İstanbul, 1974.
- Mutçalı, Serdar, *Arapça - Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.
- Muhammed Galib, “Âlî ve Fuad Paşaların Vasiyetnâmeleri”, *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, 1 Nisan 1329, cüz: 1, Matbaa-i Celik Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1328, ss. 70–84.
- Muhammed Nuri Şemseddin, *Miftâhu'l-Kulûb*, Es'ad Efendi Matbaası, ts.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, , *Sahihu Müslim*, I-V, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Beyrut-Lübnan, 1955.
- Nev'izâde 'Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şakâik, Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeylleri*, haz. Abdülkadir Özcan, c.II, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.
- Râşid Efendi, *Târih-i Râşid*, I-VI, c. V, Matbaa-i Âmire, 1282.
- Revnaoğlu, Cemaleddin Server, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, haz. M. Doğan Bayın-İsmail Dervişoğlu, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul, 2003.
- Ögel, Bahattin, *Türk Mitolojisi*, I-II, c. I, TTK Yayınları, Ankara, 1993.

- Öngören, Reşat, “Osmanlı’da Sûfilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, 1999, ss. 9–22.
- Özcan, Abdülkadir, “Lâle Devri” *DİA*, c. XXVII, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss. 81–84.
- Özdek, Refik, *Siyasi Vasiyetnâmeler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1976.
- Öztuna, Yılmaz, *Keçecizade Fuad Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Büyükleri Dizisi:86, İstanbul, 1988.
- Özyetgin, A. Melek, *Altın Ordu Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiglerin Dil ve Üslup İncelemesi*, TDK Yayınları No: 658, Ankara, 1996.
- _____, “Eski Türklerde Ödeme Araçları: Kâğıt Para Çav’ın Kullanımı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c. I, sy. 1, Kasım 2004, ss. 90–105.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, c.III, MEB Yayınları, 2. bs., İstanbul, 1971.
- Sami, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Akdam Matbaası, Dersaadet, 1317.
- Saraç, Tahsin, *Fransızca-Türkçe Sözlük*, Adam Yayınları, 11. bs., İstanbul, 2003.
- Sarıçam, İbrahim, *Hız. Ebu Bekir*, TDV Yayınları, Ankara, 1996.
- Schacht, Joseph, “ Vasiyyet ”, *İslam Ansiklopedisi*, I-XIII, c. XIII, MEB Yayınları, İstanbul, 1986, ss. 230–232.
- Selâhî, Mehmet, *Kâmûs-ı Osmanî*, İstanbul, 1313.
- Sevim, Mustafa, *Gravürlerle Türkiye*, I-II, c. I-II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Som, Mehmet Nusret, *Târihçe-i Erzurum*, haz. Ahmet Fidan, Erzurum Kitaplığı, İstanbul, 2005.
- Şahin, Fidan, *Şeyh Sâfi Vasiyetnâmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2000.
- Şimşek, Halil İbrahim, *Mehmed Emîn-i Tokâdî (Hayatı ve Risaleleri)*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2005.
- Taneri, Aydın, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, Töre Devlet Yayınları, 2. bs., Ankara, 1981.
- Tayyarzâde Ahmet Atâ, *Tarih-i Atâ*, I-III, c. I, İstanbul, 1293.
- Tietze, Andreas, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, c.I, Simurg Yayınları, İstanbul, 2002.
- Togan, Zeki Velidi, *Tarihte Usul*, Enderun Kitabevi, 3. bs, İstanbul, 1981.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, 2. bs., İstanbul, 1969.
- _____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1971.

- Turan, Şerafeddin, “Kemal Paşazâde”, *DİA*, c. XXV, TDV Yayınları, Ankara, 2002, ss. 238–240.
- Uçarol, Rifat, “Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1839’a Kadar Osmanlı İmparatorluğu”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. XI, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 179–430.
- Uluçay, Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, TTK Yayınları, Ankara, 1992.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991.
- Uzun, Mustafa, “Kâbe”, *DİA*, c. XXIV, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 23–26.
- Vatin, Nicolas-Veinstejn, Gilles, “II. Mehmed’den I. Ahmed’e Osmanlı Padişahlarının Cenaze Törenleri (1481–1616)”, ed. Veinstejn, Gilles, *Osmanlılarda Ölüm* çev. Elâ Güntekin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Yazıcı, Tahsin, “Ahmed-i Rûmî”, *DİA*, c. II, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 131–132.
- Yazır, Elmalı Hamdi, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*, I-V, haz. Sıtkı Gülle, c. V, Eser Neşriyat, İstanbul, 1997.
- Yediyıldız, Bahaeddin, “Klasik Osmanlı Döneminde Hâkimiyet Anlayışı”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 293–311.
- _____, “Osmanlı Toplumı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, I-II, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, c. I, Yıldız Matbaacılık, İstanbul, 1994, ss. 441–510.
- Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*, I-X, çev. Ahmet Efe ve diğerleri, c. III, X, Risale Yayınları, İstanbul, 1994.
- <http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/mevzuat/metinx.asp?mevzuatkod=1.5.4721>, *Medeni Kanun* 531.-540 arası maddeler/20.05.2007.
- <http://www.suleymaniyeh.gov.tr/Yordam.htm/15.01.2008>, 25.06.2008
- <http://66.102.9.104/search?q=cache:hxB5R4MJ3vsJ:www.os-ar.com/modules.php%3Fname%3DNews%26file%3Darticle%26sid%3D24132+vasiyetname+osmanli%C4%B1&hl=tr&ct=clnk&cd=1&gl=tr/06.07.2007>.

EKLER

EK-1: CENAZE İŞLEMLERİ VE HARCAMALARI İLE İLGİLİ TABLOLAR**TABLO-1: Molla Hüsrev Vasiyetnâmesinin İki Nüshasındaki Ücretlerin Karşılaştırılması**

	Esad Efendi	Pertev Paşa
Ölmeden önce başında Yâsin Sûresini okuyan kişiye	-	100 akçe
Kelime-i Tevhîd okuyan 14 kişiye	20'şer akçe (1 defa)	1400 akçe (2 defa)
İskât-ı salât ve savm	-	2000 akçe
Yıkayana	-	300 akçe
Su koyana	-	150 akçe
Kefen/Kefen dikene(?)	-	600+100
Cenazenin yanında yürüyüp Allah rahmet eylesin diyen iki salih kişiye	-	200'er akçe
Telkîn yapana	50 akçe	500 akçe
Üç taş üzerine dua okuyan üç kişiye	20 akçe	150'şer akçe
Defin esnasında dua okuyanlara	-	500'er akçe
Kabre toprak dökene on kişiye	-	10'ar akçe
Definden sonra kabrin başında okunan her cüz için	-	10'ar akçe
Kabrin üzerine su dökene	-	30 akçe
Fatiha Sûresi'ni okuyan beş kişiye	-	100'er akçe
Kurban kesilmesi için	Miktar belli değil	150 akçe
Fakirlere sadaka	-	3000 akçe
Vefat ettiği gün, 7. ve 40. günlerinde yemek ikramı için	-	1000'er akçe
7 gün ve gece kabrini bekleyen beş kişiye	-	1000'er akçe
7 gün ve gece kabrini bekleyen beş kişinin yiyeceği için	-	100 akçe
Hacc iskâtı için	-	100 sikke sultan filori
Mekke ve Medine fakirleri için	-	1000'er akçe
Toplam	350 akçe	23.580 akçe+100 sikke sultan filori

TABLO-2: Gülnûş Emetullah Sultan'ın Vasiyetnâmesine Göre Cenaze Harcamaları

Cenaze İşlemleri	Ücret	Toplam Ücret
Kelime-i Şehâdet ile telkîn-i imân eden 4 hanıma	10'ar filori	40 filori
Yıkayana		5 bin akçe
Su dökenlere (2 kişi)	2 bin akçe	4 bin akçe
Kelime-i Tevhîd okuyan şeyh ve müridlerine	5 bin akçe+8 bin akçe	13 bin akçe
Iskât-ı Salât		30 bin akçe
Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerini okuyan iki hafıza	5'er altın	10 altın
Allah Rahmet eylesin sözlerine karşılık veren iki kişiye	5'er altın	10 altın
Cenazenin önünde giden 6 hûb-nefes müezzine	5'er sikke hasene	30 sikke hasene
Salâ veren müezzinlere		15 filori
Cenaze namazını kıldıran salih bir kişiye		3 bin akçe
7 sığır kurban için	Bin'er akçe	7 bin akçe
Âzâd edilmek üzere 7 cariye	6'şar bin akçe	42 bin akçe
Âzâd edilen 7 câriye için hediye	2'şer bin akçe	14 bin akçe
Defin sonrası telkîn yapan şeyh efendiye		2 bin akçe
İhlâs Sûresini okuyan 11 kişiye	30'ar akçe	330 akçe
Definden sonra 7 gün boyunca kabri bekleyen 30 kişiye		30 bin akçe
Vefat ettiği gece fukaraya yemek ve helva ikramı için		12 bin akçe
7. ve 40. günlerde yemek ikramı için	15'er bin akçe	30 bin akçe
Bir sene dolduktan sonra yemek ikramı için		20 bin akçe
Cenaze kabre götürülürken yolda karşılaşılan fukaraya		5 bin akçe
Kabri kazanlara ve cenaze hizmetlerinde emeği geçenlere	İstediklerinin fazlası	

TABLO-3: Saraybosnalı Rıdvan Bey'in Vasiyetnâmesine Göre Cenaze Harcamaları

Devr edenlere (fukarâ ve sâlihînden iki nefere)	200 Kuruş
Berâ-yı ıskât-ı salât ve zekât ve fitra ve nüzûr ve kurbân ve sâire	500 Kuruş
Berâ-yı Keffâret-i yemîn	250 Kuruş
Berâ-yı Keffâret-i savm	220 Kuruş
Berâ-yı hukûk-ı 'ibâd	300 Kuruş
Berâ-yı gassâliye iki nefer hocalara	120 Kuruş
Su koyana	30 Kuruş
Su doldurana ve su getirene	20'şer Kuruş
Mahalle imamına çuka (zira'/4)	120 Kuruş
Zemzemli kefen	100 Kuruş
Teneşir ve tabut ma'a'l-hadd tahtaları ve hamâliyeye	100 Kuruş
Hufr-i kabr (nefer/2)	100 Kuruş
Cenâzeyi i'lân eden müezzinlere ve münâdîye	20 Kuruş
Öd, kâfûr, buhur, pamuk ve sâire eczâ-i müteferrika	15 Kuruş
Li-def'-i vahşet-i kabr yedi güne dek yedişer fakire tasadduk	75 Kuruş
Helvaya bedel muhtâcîne tasadduk	75 Kuruş
Bir seneye varınca tabh-ı ta'âm ve fukarâya it'âm	200 Kuruş
Yanında bulunan hizmetçi kızlara	250 Kuruş
Vasıyy-i muhtârına ücret-i kıdem	200 Kuruş
Nâzırına ücret-i kıdem	100 Kuruş
Cenâze câmi' önünde iken hatm-i Kur'ân kırâet eden mollalara hediye	150 Kuruş
Kırk güne dek her gün kabrini ziyâretinde birer Yâsin-i Şerîf okuyana	120 Kuruş
Nişan taşları	500 Kuruş
Hankah tekyesinde kable salâti'l-cenâze kendisi için yetmiş bin tevhd okuyan fukarâ-i dervîşâna hediye	200 Kuruş
Mesârif-i müteferrika	15 Kuruş
Bedel-i hacc (7500 Kuruş) ve i'zâmiyye ve istikbâliye (500 Kuruş)	8000 Kuruş
Hepsinin Toplamı	12000 Kuruş

TABLO-4: Diğer Vasiyetnâme Sahiplerinin Cenaze Harcamaları İle İlgili Vasiyetleri

Vasiyetnâme sahibi	Kemal Paşazâde	Ali Akkirmanî	Mehmed Emin Tokadî
Kelime-i Tevhîd okuyan 14 kişiye	1000 akçe	-	-
Defn sırasında dua okuyana	-	-	-
Telkîn yapana	-	-	-
Iskat	-	1000 akçe	22 Kuruş
Techîz ve tekfîn için	-	-	100 Kuruş
Yıkayana	-	Bir miktar akçe	-
Su dökene	-	Bir miktar akçe	-
Kabri kazana	-	Bir miktar akçe	-
Hac borcu için	5000 akçe		-
Fakirlere	Bir miktar akçe	Yemek ve dokuz gün boyunca sabah ve akşam su dağıtımı	-
Kur'ân hatmi yapanlara	Bir miktar akçe	-	-
Kırk gün boyunca Yâsin Sûresini okuyana	-	5 akçe (günlük)	-
7 gün pişirilecek yemek ve 7 gün kabrini bekleyip dua ve tesbih eden kimseler için	10.000 akçe	-	-
İlim sahiplerine	-	Yemek	-
Toplam	16.000 akçeden fazla	1400 akçeden fazla	122 Kuruş

EK-2: GÜLNÜŞ EMETULLAH SULTAN VASIYETNÂMESİ

(1b) Elhamdü lillâhi ce‘ale’l-vasıyyete hayra’l-‘atâd. Ve zahran li-yevmi’l-mî‘âd. Ve’s-salâtü ‘alâ seyyidinâ muhammedin el-hâdî ilâ sebîli’r-reşâd. Ve ‘alâ âlihî ve ashâbihi’l-mütezevvidîne bi-hayri’z-zâd ve ba‘d. Her ‘âkıl ve habîr ve dâna-yı basîr olana hafî değıldir ki dâr-ı dünyâ medâr-ı bekâ olmayıp (2a) na‘îmine zevâl ve mükîmine irtihâl mukarrer olup insân-ı pür-‘ısyân bu gelişinden berg-i semen gibi heman bir kefen, birle çıkıp hudâ, ve nedîmden dûr, enîs ve celîsden mehcûr bin zâr ve zor, ile cem‘ ettiğı metâ‘ ve gururu koyup gidip ol sa‘bu’l-mesâlik kesîru’l-mehâlik vilâyet cânibine zarûrî sefer etmek muhakkaktır. ‘Âkıl olan bu mezra‘a-i fâhire ve mahsade-i zâhireden âhiret için (2b) zâd u ‘atâd-i a‘tâd, ve hasbü’l-makdûr-i iddihâr u ittizâd etmek gerekdir. Binâen ‘alâ-zâlik cenâb-ı lutf u ‘izzetine mütevekkile ve bâb-ı lutf u himâyetine metevessile bu za‘îfe ‘âsiye ve fakîre ve kâsiye Kur‘ân-ı ‘Azîm ve Furkân-ı Kerîm’de “min ba‘di vasıyyetin yûsâ bihâ evdeynin” buyurdıkları âyet-i kerîme mazmûnu üzre ve dahi Rasûl-i Ekrem sallallâhü Te‘âlâ ‘aleyhi ve selem hazretleri “innallâhe Te‘âlâ tesaddeka ‘aleyküm bi-sülûsi emvâliküm fî âhiri a‘mâriküm ziyâdeten leküm (3a) fî a‘mâliküm tedaûnehâ haysü şî’tüm” hadîs-i şerîfleri mücebince vasıyyetim budur ki “Küllü nefsin zâikatü’l-mevt” mücebince ‘ömrüm âhir olup Melik-i Mütê‘âl irâdetiyle dâr-ı bekâya irtihâl mahallinde rûhum hâlet-i nez‘a vardıkda dört sâliha hâtun ikisi sağ tarafımda ve ikisi sol yanımda oturup kelime-i şehâdet ile telkîn-i imân edeler ve salavât getireler. Ve ruhum kabz olunca arasın kesmeyip Sûre-i Yâsin tilâvet edeler. Onlara onar filori (3b) verile ki kırk filori olur. Ve üç sâliha hâtun tesbîh ve salavât ile ikisi su koyalar ve birisi yuya. Su koyanlara ikişer bin akçe ve yuyana beş bin akçe vereler. Ruhum kabz olundukdan sonra eğer meyyitim evde geceleme lâzım gelir ise bir sâlih şeyh getireler. Müridleri ile sabaha dek Tevhîd ile ihyâ edip şeyhe beş bin akçe ve müridlerine sekiz bin akçe vereler. Ve dahi ol gece üzerimde suleha yetmiş bin (4a) kerre Kelime-i Tevhîd’i getirip sevâbın ruhuma bağışlayalar. Ve meyyitim kalkmadan ıskât-ı salât için cem‘ olan suleha’ya otuz bin akçe taksîm ve tevzî‘ edeler. Ve meyyitim götürüldüğü vaktin iki sâlih hâfız biri sağ tarafımda ve birisi sol tarafımda dura. Sağ tarafımda olan Sûre-i Bakara’yı okuyup sol tarafımda olan Sûre-i Âl-i ‘İmrân okuyup beşer altın vereler. Ve iki sâlih kimesne iki tarafımda Allah rahmet eylesin diyenlere (4b) Allah rahmet eylesin deyip onlara beşer altın vereler. Ve cenâzem önünce giden altı ‘aded hûb-nefes müezzinlere beşer sikke hasene vereler. Ve salâ veren müezzinlere dahi on beş filori vereler. Ve cenâzem namâzın imâm-ı hayyın izni ile bir sâlih kimesne kılıp ona üç bin akçe vereler. Ve biner akçeye yedi sığır satın alıp kabrim üstünde kurbân edip fukarâya üleşdireler. Dünyâdan âhirete intikâl ettiğim gece on iki bin akçelik ta‘âm ve helvâ pişirip (5a) fukarâya it‘âm edeler. Ve pirlığı hâlinde zâlimlere hîdmet eder yedi ‘aded câriyeyi altışar bin akçeye satın alıp kabre konduğum vaktin âzâd edeler. Ve ol âzâd olan câriyelere ikişer bin akçe vereler. Ve bir sâlih pîr-i ehl-i ‘ilm bu du‘âyı üç taş üzerine her birine bir kerre def‘i ‘âzâb-i kabr için okuyup

birin başım ucuna ve birini makberemin ortasına ve birini ayağım üzerine koya. Ol du‘â-yı şerîf budur: “Allâhümme innî es’elüke bi’smike’l-âzîm. **(5b)** Ve es’elüke bi’smike’llezî hüve kıvâmü’d-dîn. Ve es’elüke bi’smike’llezî türzeku bihi’l-‘ibâd. Ve es’elüke bi’smike’l-‘azîmi’llezî tühyî bihi’l-mevtâ. Ve es’elüke bi’smike’llezî izâ süilte bihi a’tayte. Ve izâ dü‘íte bihi ecebte rabbe cebrâile ve mîkâile ve isrâfile ve ‘azrâile yâ bedî‘a’s-semâvâti ve’l-ardı yâ ze’l-celâli ve’l-ikrâm. Allâhümme salli ‘alâ muhammedin ve ‘alâ âli muhammedin va’ğfirlenâ ve’rhamnâ ve iyyâhâ. Allâhümme rabbe hâzihi’l-ecsâmi’l-bâliyeti ve’l-‘ızâmi **(6a)** en-nahirati’lletî haracet min dâri’d-dünyâ ve hiye leke mü’minetün ve belliğ ileyhâ ravhân ve selâmen minnî. Allâhümme ravvih ervâhahüm bi-ravhi lâ ilâhe illallâhü ve nevvir kubûrahüm bi-nûri muhammedin rasûlillâhi va’ğsilhâ bi’l-mâi ve’s-selci ve nakkihâ mine’l-hatâyâ. Kemâ nekkâyte’s-sevbe’l-ebyarda mine’denes ve ebdilhâ dâran hayran min dârihâ ve ehlen hayran min ehlihâ ve zevcen hayran min zevcihâ ve edhilhe’l-cennete ve kihâ fitnete’l-kabre ve ‘azâbe’n-nâri bi-rahmetike yâ erhame’r-râhimîn. **(6b)** Ve dahi bu zikr olunan du‘âyı okuyan kimesne bir avuç toprak üzerine bu du‘âyı okuyup toprağı eli arkasıyla üzerime döke. Ve ondan sonra Sûre-i Fâtiha ve Sûre-i İhlâs ve Mu‘avvizeteyn ve Âyetü’l-Kürsî’yi ve “Şehida’llâhü” âyet-i kerîmesin “ında’llâhi’l-islâm”a varınca okuyup ve Sûre-i Nasr’ı ve Sûre-i Kul yâ eyyühe’l-kâfirûn ve Sûre-i Kadir’i makberem üzerine toprak dökülüp tamam olunca ondan sonra Bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm. **(7a)** Salli ‘alâ muhammedin ve âli muhammedin deyip bir desti pak suyu baştan ayağa varınca dek döke. Ba‘dehu sağ elini makberem üzerine koyup hatemtü ‘aleyki billâhi mine’s-şeytâni’r-racîm diye. Ve üç kerre Bismi’llâhi’r-rahmâni’r-rahîm. Allâhümme innî es’elüke bi-hurmeti muhammedin ve âli muhammedin en tüsalliye ‘alâ muhammedin ve âli muhammedin ve en lâ tü‘azzibe hâzihi’l-meyyite(te) fi kabrihâ âmîn diye. Ve meşayih-i ‘ulemâdan bir zâhid ve müttekî halk gitdikden sonra başım ucunda kıble **(7b)** tarafında oturup bu üslûb üzre telkîn eyleye. Ve telkîn edecek kelimât budur: bi’smillâhi ve bi’llâhi ve ‘alâ milleti rasûli’llâhi sadeka’llâhü ve sadeka rasûlu’llâhi ve mâ zâdehüm illâ îmânen ve teslîmen. Es-selâmü aleyki yâ Emeta’llâhi yâ fülâne binti(e) ‘abdi’llâhi. El-hukmü lillâhi’l-‘aliyyi’l-kebîr. Kâle’n-nebiyyü sallallâhü ‘aleyhi ve sellem küllü şey’in seyemûtü ve hüve hayyün lâ yemûtü. Ve hâzâ evvelü menziliki min menâzili’l-âhirati’l-bâkiyeti. Ve âhiru menziliki **(8a)** min menâzili’d-dünyâ’l-fâniyeti fe’zürî’l-‘ahde’llezî ferağti min dâri’d-dünyâ ‘aleyhi şehâdete en lâ ilâhe illallâhü ve enne muhammeden ‘abdühü ve rasûlühü. Feinneke(i) radîti bi’llâhi rabben ve bi’l-islâmi dînen ve bi-muhammedin sallallâhü ‘aleyhi ve sellem rasûlen nebiyyen ve bi’l-kur’âni imâmen ve bi’l-ka‘beti kibleten. Feizâ câeke(i)’l-melekâni’l-mukarrabâni’l-beşîrâni’n-nezîrâni min kibelî’r-rahmâni yes’elânike(i) ‘an rabbike(i) ve ‘an nebiyyike(i) ve ‘an dînike(i) ve ‘an imâmike(i) ve ‘an kiblelike(i) **(8b)** lâtehâfi minhümâ ve lâ tahzenî fekülî bi-lisânin fesîhın allâhü rabbî ve muhammedün nebiyyî ve’l-islâmü dînî ve’l-ka‘betü kibleti ve’l-kur’ânü imâmî ve’l-mü’minûne ihvânî. Va’lem(i) bi-enne’l-mevte hakkun ve ‘azâbe’l-kabri hakkun ve suâle münkerin ve nekîrin hakkun ve’l-hısâbe hakkun ve’l-mîzâne

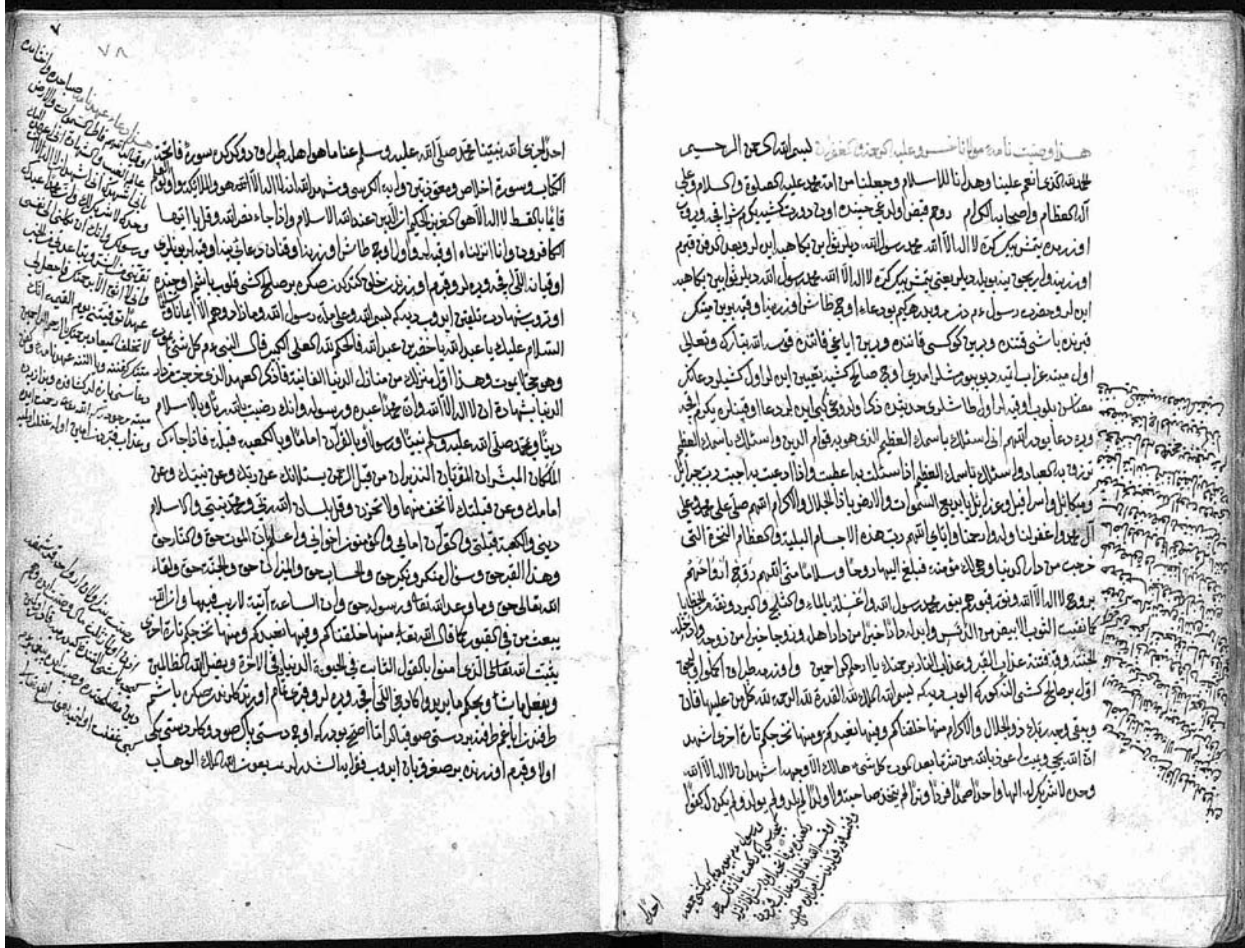
hakkun ve'n-nâra hakkun ve'l-cennete hakkun ve mâ va'ada'llâhü ve rasûlühü hakkun ve enne's-sâ'ate âtiyetün lâ raybe fihâ ve ennallâhe yeb'asü men fi'l-kubûri kemâ kâle'llâhü te'âlâ minhâ halaknâküm **(9a)** ve fihâ nü'îdüküm ve minhâ nuhrücüküm târaten uhrâ yüsebbitu'llâhü'llez'ine âmenü bi'l-kavli's-sâbiti fi'l-hayâti'd-dünyâ ve'l-âhirati. Ve yudillu'llâhü'z-zâlimîne ve yef'alu'llâhü mâ yeşâü bi-kudratihî ve yahkümü mâ yürîdü bi-'izzetihî. Bu üslûb üzre telkîn eyleyen şeyh efendiye iki bin akçe vereler. Ve defn olunduğumdan sonra on bir kimesne on bir taş üzere on bir kerre İhlâs okuyup başım ucuna gömeler. Ol okuyan kimesneler **(9b)** sevâbını ruhuma bağışlayalar. Bu vechile İhlâs okuyanlara otuzar akçe vereler. Vefâtımdan sonra otuz nefer kimesne yedi gün bekleyeler. Onların ta'âmına ve hizmetlerine ücret otuz bin akçe vereler. Vefâtımdan sonra yedinci gün ta'âm pişirilip 'ulemâ ve meşâyih ve fukarâ cem' olup üç hatm-i şerîf tilâvet edip ol gün ta'âma ve hatm eyleyen 'ulemâya ve tevhîd eyleyen dervişlere on beş bin **(10a)** akçe sarf edeler. Kezâlik kırkinci günde yedinci günde olan üslûb üzre olup on beş bin akçe sarf oluna. Vefâtımdan sonra sene tamâm oldukda zikr olunan üslûb üzre ta'âm pişirip fukarâya ve cem' olan 'ulemâ ve sulehâya it'âm olunup ve üç kerre Kur'ân-ı 'Azîm hatm olunup tilâvet edenler sevâbın bu fakîre ruhuna hibe edeler. Ve tevhîd edeler. Ol gün cümle mesârife yigirmi **(10b)** bin akçe harc oluna. Ve dahi cenâzem getirüldükde makbereye varınca yolda fukarâya kimine beş kimine üç kimine bir hallü hâline göre beş bin akçe tevzî' edip kimesneyi mahrûm etmeyeler. Ve dahi vefâtımdan sonra yedinci gün ve kırkinci gün ve yılmımda cem' olan sulehâ yetmiş bin kerre Kelime-i Tevhîd'i getirip sevâbın ruhuma bağışlayalar.

Ve bu zikr olunan kefen du'âsı ki vasiyyetnâme içinde yazılmış hazırdır. Ol du'â-yı şerîfi göğsüm **(11a)** üzerine kefenime berkideler. Veya mukâbilimde kıble tarafına berkideler. Ol du'â-i şerîf budur: Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm. Sübhâna'llâhi bi-'adedi mâ sebbahühü'l-müsebbihüne fi semâvâtihi ve ardihî ebeden ve sermeden ilâ yevmi'l-kıyâmete. Ve'l-hamdü lillâhi bi-'adedi mâ hamidehü'l-hâmidüne fi semâvâtihi ve ardihî ebeden ve sermeden ilâ yevmi'l-kıyâmeti. Ve lâ ilâhe illallâhü bi-'adedi mâ hellehühü'l-mühellilüne fi semâvâtihi ve ardihî ebeden ve sermeden ilâ yevmi'l-kıyâmeti. Vallâhü Ekber bi-'adedi **(11b)** mâ kebbrahühü'l-mükebbirüne fi semâvâtihi ve ardihî ilâ yevmi'l-kıyâmeti. Ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billâhi'l-'aliyyi'l-'azîmi bi-'adedi mâ meccedehü'l-mümeccidüne fi semâvâtihi ve ardihî ebeden ve sermeden ilâ yevmi'l-kıyâmeti. Ve estağfirullâhe bi-'adedi me'stağferahühü'l-müstağfirüne fi semâvâtihi ve ardihî ebeden ve sermeden ilâ yevmi'l-kıyâmeti. Ve sallallâhü 'alâ seyyidînâ muhammedin ve âlihi bi-'adedi mâ sallâ 'aleyhi'l-müsallüne fi semâvâtihi ve ardihî ebeden ve sermeden ilâ yevmi'l-kıyâmeti. Allâhümme innî es'elike yâ Allâh **(12a)** yâ rabbi yâ Rahmân yâ Rahîm yâ 'Aliyy yâ 'Azîm yâ Halîm yâ 'Alîm yâ Kerîm yâ Karîb yâ Mücîb yâ Hafîz yâ Vedûd yâ Latîf yâ Şehîd yâ 'Afüvv yâ Gafûr yâ Raûf yâ 'Atûf yâ Hannân yâ Mennân yâ Hayy yâ Kayyûm yâ Ze'l-Celâli Ve'l-İkrâm. Yâ bedî'a's-semâvâti ve'l-ard. Yâ ahadü yâ Samedü en tûsallî(ye) 'alâ muhammedin

‘abdike(i) ve rasûlike(i) ve habîbike(i) ve âlihi ve sahibihî salâten dâimeten bi-devâmike ve tûsellime teslîmen. Ve en tahfezanî bi’l-îmânî’l-kâmili hayyen ve meyyiten **(12b)** ve ‘alâ külli hâlin ebeden ve sermeden ve en tûlakkine huccetî ve tûsbitenî bi’l-kavli’s-sâbiti fi’l-hayâtî’d-dünyâ ve fi’l-âhirati. Ve tûnise vahşetî ve tûferrice ‘annî kürbetî ve tûnevvara hudratî. Ve tûvessi‘a madce‘î ve tû’minenî min fitneti’l-kabri ve dağtatihî ve min havli’l-muttale‘i ve’l-feze‘i’l-ekberi ve min külli mehûfin ve mahzûrin ve sûin. Rabbi lâ tezernî ferden ve ente hayru’l-vârisîn. İnneke ente Allâhü nûru’s-semâvâti ve’lardı. Ve nûru küllü(i) şey’in ve hedâhü ente’llezî **(13a)** felakte’z-zulümâti bi-nûrihi el-kuddûsü’s-selâmü’l-mü’mînü’l-müheyminü’l-‘azîzü’l-cebbâru’l-mütekebbiru erhamü’r-râhimîn. Ve ekramü’l-ekramîn. Feinnî üşhidüke ve üşhidü melâiketi(e)ke ve cemî‘i(a) halkıke bi-enneke ente Allâhü lâ ilâhe illâ ente vahdeke lâ şerîke leke ve enne muhammeden ‘abdüke ve rasûlûke ve enne’d-dîne ‘indeke’l-islâmü ve radîtü bi’llâhi rabben ve bi’l-islâmi dînen ve bi-muhammedin sallallâhü ‘aleyhi ve sellem rasûlen **(13b)** nebiyyen. Ve eşhedü enne va‘deke hakkun ve likâeke hakkun ve enne külle mâ câe bihi rasûlûke min ‘ındıke hakkun. Ve mâ ahbera bihi fehüve hakkun ‘alâ hâzihi’ş-şehâdeti haytû ve ‘aleyhâ müttü ve ‘aleyhâ üb‘asü ve elkâke bi-fadlike ve cûdike ve keramike ve rahmetike yâ erhame’r-râhimîn. Ve salli bi-celâlike ‘alâ mazhari cemâlike ve muzhiri kemâlike seyyidi’l-enbiyâi muhammedin ve âlihi ve sahibihî ve ‘aleyhim ve ‘alâ ehli tâ‘atike ecma‘în. Ve sellim **(14a)** teslîmen ilâ yevmi’d-dîn. Ve kabrimi kazanlara ve meyyitime hıdmet edenlerden kimesne mahrûm etmeyip istediğinden ziyâde vereler. Ve bu vasiyyetimi tenfiz için bir sâlih ve mu‘temed kimesne vasî olup rizâen lillâhi Te‘âlâ vasiyyetnâme mücebince vasiyyetimi yerli yerinde eyleye.

EK-3: VASIYETNÂMELERİN ORJİNAL METİNLERİ

Molla Hüsrev'in Vasiyetnâmesi, Süleymaniye (Esad Efendi) Ktp, No: 1017, vr. 77b-78a.

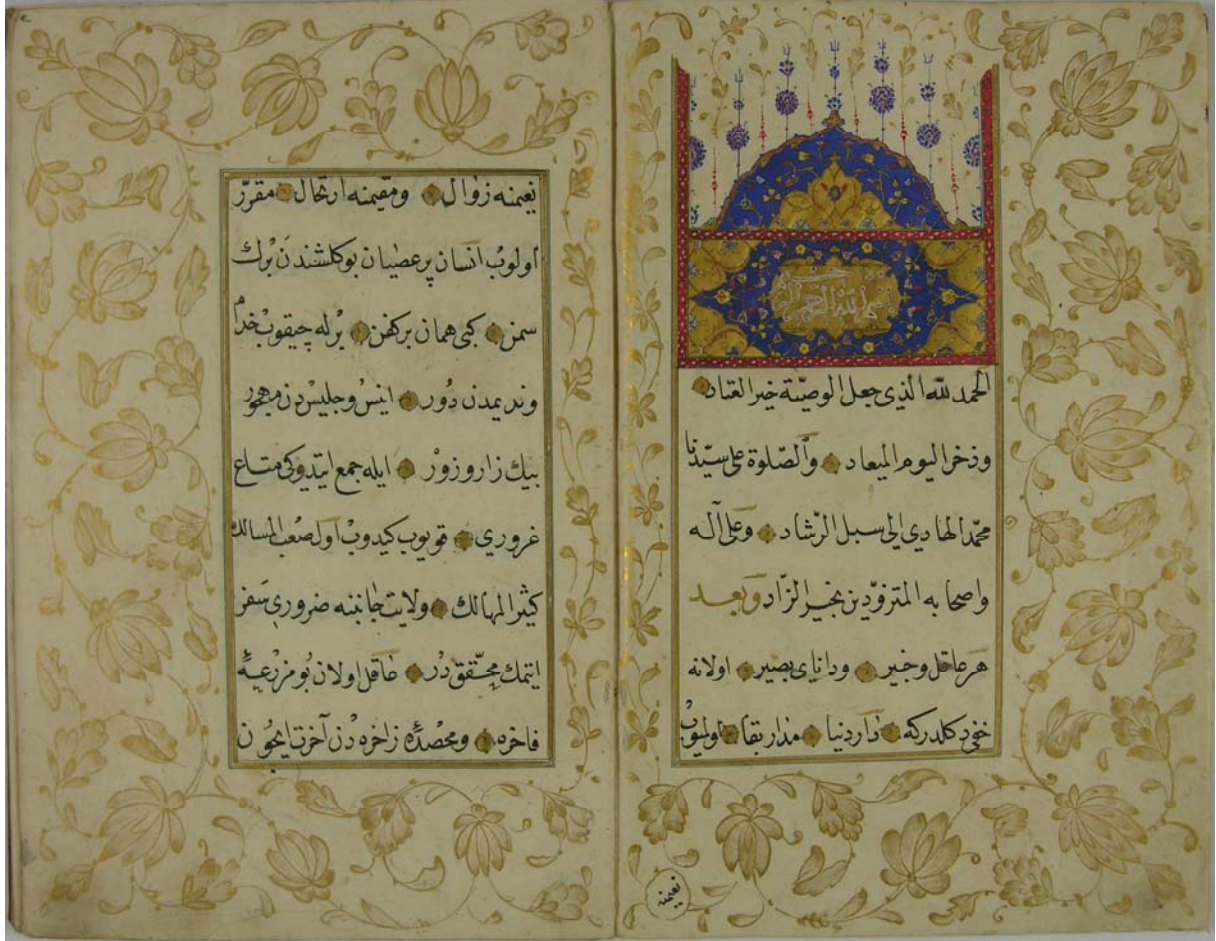
Molla Hüsrev'in Vasiyetnâmesi, Süleymaniye (Pertev Paşa) Ktp, No: 621, vr. 34b-36a.

برسی دخی خصا و قدر که او هر اولوب اولاجی از کده تقدیر اولوب
لوح محفوظه یا از شدت کائنات کفایت هیچ نسنه اولماز ایشده بلوی انا حق
نسنلر بوندر هر مؤمن اولنله واحد بر یکی فرین عیندر که بوندری جانشین
تمام اولر کونولر نده بر کیشد روتب انا انا الحق با اولر نندن و دده لر نندن
یکلش و بوز عوت اشدوب بلر کربله قالمیه لر تا که هم دنیا که مؤمن
هم ایشده مؤمن اولوب تکرر تعالی ناک جنتینه لائق و مستحق اوله لر حق اهل
سنت و جماعت مذهبنده بر کیشد حق تعالی حق مرفقانه یعنی نماز
و کسب جبه صفتری ایله بلسه ایمان و اسالام نده ایدر و کین اولر کایجه
اولر کینه بلسه شول ایش و جاهل کسده لر بلر و کونولر کونولر کیش
بوز عوت بلسه و کونولر نسنه کون صفتسده لکن هیچ طاعت و عبادت
ایستی اولسه بلکه نیجه کنا هر دخی ایش اولسه حاکم زدر که تکرر
اولر کیشی تب هیچ عذاب و عقاب ایموب طوعری جنته قوی و جبار زدر که
کناهی قدر و عبادت ترک ایدر کیش قدر عذاب اوله لکن صول اولر
جنته قوی مقدر دیر اما شول کیشی کس حق تعالی صبر هیچ کیش اولسه
و ایمان و اسالام نده ایدر کین اکلش و بلش اولیه بلکه اکثر عوام اولر
و اکلر کیشی کیش و بوز عوت بیده ایدی اولر کیشی عرب اولر کیشی کوندر صام
کیجه قائم اولوب طاعتلر و عبادت اولر کیشی ده قائده سنی اولوب ایدی
جهنمه قایم قدر تکرر تعالی صفتیه سنی ایدر ایمان و اسالام بر در اولر کیشی
حضرت محمد علیه السلاوة و السلام حق تعالی نسنلر کونر و کونر کیشی که کونولر ایله

انانوب دایله اقرارا تمکدر نهایت کونر و کون نسنلر بوندری و ده بیان اولر کون اولر
بلنوب اقرار اولور سفا ایمان تفصیلی اولور و کونر کیشی بلنوب ایشده بلوی انا حق
تعالی نسنلر هر نه کونر دسیسه حقدرا نادم و بیکله فالور سیر ایمان اجمالی اولور کیشی عالم
بوده بتر تفصیلی و نماز سده مؤمن اولور دیشلر بر بلکی یوقا زود کیشی کیشی کیشی کیشی
نسنه اولوب کونر تعالی فی جسم صائق کیشی یار صولر نده صائق کیشی کیشی کیشی
علمه لاسلام تکرر تعالی نسنلر هر کونر دوی حقدرا نادم دسیر کین تکرر تعالی جسم کمال ایدر
و قرآن کیشی تعالی نسنلر کلامی ایدر و مخلوق کمال ایدر و کونولر کیشی کیشی کیشی
خا هر نه کیشی نسیا و ثباتا انا نسنلر کیشی نهایت ایمان اجمالی اولور کیشی کیشی کیشی
خا هر نه مخالف نسنه کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
ایمان دور نسنلر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
مسلم لائق صفتی ندر دیوصور سیر بلین دسیر یعنی مسلمان ناق کیشی کیشی کیشی کیشی
اولور بتر انا بلین دسیسه اولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
کونولر ایله انانوب دایله اقرارا تمکدر نهایت کونر و کون نسنلر بوندری و ده بیان اولر کون اولر
نسنلر بلر کیشی اولور انا نسنلر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
بلسه و انا نسنلر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
اید و کین بلین و انا نسنلر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
و کونولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
زیر کونر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
اولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی

فدوی نماز و غیره علملر انا اولماز دان اولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
و نکاحی و ارسه بوز لور اولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
لازم اولور کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
ایمکه کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
دیننده تعظیم یعنی اولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
و شول ایسنه کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
عالمی اوله انا کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
ایدی هر سوز و هر ایشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
هر مؤمن لائق اولر که هر صاحبه و احشیا مده بود عالم اوقیه اللهم ان اعوذ بک
من ان اشرک بک شیئا و انا اعلم و استغفرک لما لا اعلم انک انت عالم الغیوب
زیر حضرت رسا کونر برایت اولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
کونر صفتله و هر کون ایمان کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
بوجع ایدم و قوی ایدم دین اسلامه کونر و بیغیر علیه السلام سول کیشی کیشی کیشی
هر نه کونر دسیسه حقدرا نادم دسیر کین تکرر تعالی جسم کمال ایدر
اولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
ایمان و اسالامی بلوب بیان ایمه کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
و عبادت کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی

اصلدر یعنی تمکدر نهایت کونر و کون نسنلر بوندری و ده بیان اولر کون اولر
واعقاره کونر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
حتی بر مسلمان کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
مسلم لائق ندر زدر انا نسنلر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
ایلیوب سولیمی سنه اولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
اولور زبر اعاقله و بالغه اولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
یاد ارا اسلامه تابع اولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
اولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
مکلفه اولور کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
اولوب نکاحی بوز بلوب اولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
کونر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
بلنوب بیان ایدم کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
اولر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
ایدر کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی
کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی کیشی

زاد و مقام ائمه و حسب المقدور از خار و
 آزار و ایتمک کردن بنا غیازک جناب لطف
 و عزتت متوکل و باب لطف و حمایتت
 متوسل به وضعیفه عاصیه و فخر و
 قاصی به قرآن غیظ و وفوقان کریم
 من بعد وصیتت یحیی بن اوزیسورید قلمی آیت
 کریمه مضمونی اوزن و درخی رسول کریم
 صلی الله تعالی علیه و سلم حضرت لری ان الله تعالی
 تصدق علیکم سلك اموالکم فی انما لکم زیاده

حدیث

فی عالم تقیه و ایستاد حدیث شریف لری موجب و
 بود که کل نفس نایقه الموت موجب عمر
 آخر اولوب ملک متعال از ادیتله دار بقا
 ارتحال محله روح حالت نزع و در قد
 درت صالحه خاتون یکی صاع طرفه و یکی
 صول یا عنده او تورب کله شهادت ایله
 تلقین ایمان ایده لر و صلوات کتوب لر
 و روح قبض اولجه ارا سین کیموب سوئ
 یس تلاوت ایده لر انله او ز فلوری

و بریله که قوق فلوری و لوز و اوج ضالمه
 خاتون تسبیح و صلوات ایله یکی صوقوب
 و بریسی بویه صوقونله ایک شریک اچه
 و یویانه بشریک اچه ویره لر روح
 قبض اولدقدن صگره اگر میتمه اوره کجه
 لازم کلور ایسه بر صاع شیع کتون لر مرید
 ایله صباحه دک توحید ایله اجا ایدوب شیخه
 بشریک اچه و مرید لرینه سکریک اچه ویره
 و ریخی اولکجه اوز رده بکلین صلیا تشریک

کوة

کوه کله توحیدی کتوب تو بن روحه باقی
 لر و میتمه قالمقین استقا صلوات ایچون
 جمع اولان صلایه او توزیک اچه تقسیم
 و توزیع این لر و میتمه کورلدوی و قین
 یکی صالح حافظ بری صاع طرفه و بریسی
 صول طرفه طون صاع طرفه اولان
 سورة بقره اوقوب صول طرفه اولان سوئ
 آل عمران اوقوب بشرالمون ویره لر و یی
 صالح کسته یکی طرفه الله رحمت المیزینله

اللهم رحمتا يسون ديوب المره بشر لقون ويره ل
وجازمه او كجه كيدن التي عدن خوب نفس مؤذنه
بشر سكه حسنه ويره ل ● وصلا ويرن مؤذنه
داخي اونيش فلوري ويره ل ● وجازم عيارن
اما حيك اذني ايله برصالح كسنة قلوبا كا
بيك ايقه ويره ل ● وبكر ايقه يدي صغر صان
آلوب قبره او سندن قربان ايون فقرابه
اولشدوره ل ● دنيا دن اخرته امقالايتوكم
يكه اون ايكريك ايقه ليق طعام وحوالوشون

فقرابه

فقرابه اطعاما يره ل ● وير لكا لئنه ظالم
خدمتا يدي عدي جاريه بي ايشريك ايقه
صا لقون لوب قير قوندونم وقتن آزاد يره ل
واول آزاد اولان جاريه لرا ايشريك ايقه ويره ل
وبرصالح يرا اهل علمه بود عاني اوج طاشن اوزينه
هر رينه بر كره دفع عذاب يرا لحن اوقوب
بين باشم او جهه ويرني مقبره ملك اوز تاسنه
وبريخا يا عه اوز رينه قويه اولد دعاء شريف
بودر ● اللهم اني اسئلك باسمك العظيم

واسئلك باسمك الذي هو قوام الدين واسئلك
باسمك الذي ترزق به العباد واسئلك
باسمك العظيم الذي يحيى به الموتى واسئلك
باسمك الذي اناسلت به اعطيت وارزقت
به لحيبت رب جبرائيل وميكائيل واسرافيل
وجبرائيل يا بديع السموات والارض يا ذا الجلال
والاكرام ● اللهم صل على محمد
وعلى آل محمد وعف فرلنا وارحمنا واياها ●
اللهم رب هذه الاجسام المبالغة والعظام

الغزاة

الغزاة التي خرجت من دار الدنيا هي لك مومنة
وبلغ اليكها روحا وسلاما مني ● اللهم روح
ارواحهم روح لاله الا الله ونورهم نور
نور محمد رسول الله واصسلها بالماء والخل
ونقها من الخطايا ● كما نقيت التوب لابيض
من الدنس وايدلها دار جنات من دارها واهلها
خير من اهلها وزوجا خير من زوجها
وادخلها الجنة وقها فنة القبر وعذاب
النار رحمتك يا ارحم الراحمين ●

ويخى بوذكر اولنان دعائي وقيام كمنه بر
 اوج طبراق اوزرينه بودعائي اوقوب طبراق
 الي ارقه سبله اوزريمه روكه واندن صكره
 سورة فاتحه و سورة اخلاص و معوذتين
 و آية الكرسي و شهد الله اية كريمة
 هذا لله الاسلامه و ارنجه اوقوب و سورة
 نصرى و سورة قل يا ايها الكافرون و سورة
 قدرى مقبره اوزرينه طبراق دوكلو قيام
 اولنجه اوقبه اندن صكره بسم الله الرحمن الرحيم

سل

صل على محمد و آل محمد يوب بردستي يا
 صوتي باشدن يا غه و ارنجه دو كه بده صاع
 التي مقبره اوزرينه قه يوب بخت عليك
 يا لله من الشيطان الرجيم ديه و اوج
 كره بسم الله الرحمن الرحيم اللهم اني
 اسئلك بحجرتي محمد و آل محمد ان تصلي على محمد
 و آل محمد و ان لا تعذب هذه الميتة في
 قبرها آمين ديه و مشايخ علمادن بر زاهد
 و متقي خلق كدكدن صكره باشم و خد قبله

طرفه او تورب بواسلوب اوزره تليقن اليه
 و تليقن اين جك كلات بودر بسم الله و
 يا لله و على ملة رسول الله صدق لله و صد
 رسول الله و ما زاد هم الا ايماناً و تسليماً
 السلام عليك يا امة الله يا فلانة بنت
 عبد الله الحكم لله العلي الكبير
 قال النبي صلى الله عليه وسلم كل شيء يبعث
 و هو حي لا يموت و هذا اول منزلك من
 منازل الاخرة الساقية و اخر منزلك

من

من منازل الدنيا القانية فان ذكر الي عهد الذي
 فرغت من دار الدنيا عليه شهادة ان لا
 الا الله و ان محمد عبده و رسوله فانك
 رضيت بالله رباً و بالاسلام ديناً و محمد
 صلى الله عليه وسلم رسولا نبياً و بالقرآن
 اماماً و بالكتبه قبيلاً فان اجاءك
 الملكان المصيران البشيران التذيران
 من قبل الرحمن يسئلا نك عن ربك و عن
 نبيك و عن دينك و عن امامك و عن قبلك

لَا خَافِي مِنْهُمَا وَلَا تَمْرِنِي فَمَوْتِي بِلِسَانِ فَصِيحٍ
اللَّهُ زَيْنِي • وَمُحَمَّدِي • وَالْإِسْلَامِي • وَ
الْكَعْبَةِ قَلْبِي • وَالْقُرْآنِ إِمَامِي • وَالْمُؤْمِنُونَ
أَخَوَانِي • وَأَعْلَمُ بِأَنَّ الْمَوْتَ حَقٌّ • وَعَذَابُ
الْقَبْرِ حَقٌّ • وَسُؤَالُ مَنْكَرٍ وَكَيْفِ حَقٌّ • وَلِنِسَاءِ
حَقٌّ • وَالْمِزَانُ حَقٌّ • وَالنَّارُ حَقٌّ • وَالْجَنَّةُ
حَقٌّ • وَمَا وَعَدَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ حَقٌّ • وَإِنَّ
السَّاعَةَ آيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَإِنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ
مَنْ فِي الْقُبُورِ • كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى مِنْهَا طَعْنَا

ديها

وَفِيهَا نَعْدِكُمْ وَمِنْهَا تَمْرِنِي تَارَةً أُخْرَى
يَتَّبِعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الشَّاسِبِ فِي
الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ • وَيُضِلُّ اللَّهُ
الظَّالِمِينَ • وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ بِقُدْرَتِهِ
وَيُحْكِمُ مَا يُرِيدُ بِعَزَمَتِهِ • بَوَاسِلِ بَوَاسِلِ
تَلْقِينَ أَيْلِينَ شَيْخِ أَفندي بِهَيْكَلِ بَيْتِ أَقْبَه
وَدَفْرِ وَلَدِ وَعَدِ فَضْلِكُمْ أَوْ بَرَكْتِكُمْ أَوْ
بِرطاشِ أَوْ زَرِهْ أَوْ بَرَكْتِكُمْ أَوْ بَرَكْتِكُمْ
بِأَسْمِ وَأَجْزِ كَوْمَه لَر • أَوْلِ وَقَوْلِ كَوْمَه

تَوَانِي رُوحَهُ بِأَغْسَلِيهِ لَر • بَوِجْهِلِهِ خَلَا
أَوْ قَوْلِي لَرِهْ أَوْ تَوَزِرْ أَقْبَه وَبِرَه لَر • وَفَاتَمَدْنَ
صَكْرَهْ أَوْ تَوَزِرْ فَكَمْتَه يَدِي كُونِ بَيْكَلِيهِ لَر
أَنْلِكْ طَعَامَهُ وَخَدْمَتِي لَرِيهِ لَجْرَتِ أَوْ تَوَزِرْ
بَيْكَلِيهِ وَبِرِيهِ • وَفَاتَمَدْنَ صَكْرَهْ يَدِي بِخِ
كُونِ طَعَامِ بِشَوْرِي لَوْبِ عِلْمًا وَمَشَايِخِ وَفَقْرًا
بِجَمْعِ أَوْلُوبِ أَوْ حِمْ شَرِيفِ تَلَوَاتِي دُونَ
أَوْلِ كُونِ طَعَامِهِ وَخَدْمَتِي لَرِيهِ عِلْمِيهِ
وَتَوْحِيدِيهِ لَرِ دَرِ وَشَلْرَهْ أَوْلِ بَشِيكِي

بقه

أَقْبَه صَرْفِ يَدِ لَر • كَذَلِكَ قَبْرِي كُونِ
يَدِي كُونِ أَوْلَانِ أَسْلُوبِ أَوْ زَرِهْ أَوْلُوبِ
أَوْلِ بَشِيكِي أَقْبَه صَرْفِ وَلْتَهْ • وَفَاتَمَدْنَ
صَكْرَهْ سَنَهْ تَمَامِ أَوْلِدَقِي ذِكْرِ أَوْلَانِ
أَسْلُوبِ أَوْ زَرِهْ طَعَامِ بِشَرِيفِ فَقْرِيهِ وَ
بِجَمْعِ أَوْلَانِ عِلْمًا وَصَلِيَاهِ طَعَامِ أَوْلُوبِ
أَوْ حِمْ كَرِهْ قُرْآنِ عَظِيمِ خَتَمِ أَوْلُوبِ تَلَوَاتِ
أَيْدِنَلَرِ تَوَانِي بِوَفْقَتِيهِ رُوحَهُ هَبِيهِ أَيْ لَر
وَتَوْحِيدِيهِ لَرِ أَوْلِ كُونِ جَمْلِهِ مَصَارِفِيهِ كَرِ

بیک آنچه خرج اولته • و بیخجا ز مکتور لاله
 مقبره یه و ارنجه یولده فقرا یه کینه بشکنه
 اوج کینه بر حالو حاله کنون بشربک آنچه
 توزیع ایوب کسسه بی محرومیتیه سر
 و بیخی و فامد نکین بیخی کون و قوتی کون
 و یلبه جمع اولان صلیا تمشربک کوه کله
 توحید کتور و توبن روحه باغشلیه لر
 و بو ذکر اولنان کفن دعایسه که وصیت نامه
 ایچده یازمش حاضر در اول دعاء شیری کوسم

ادرنه

اوزرنه کهنه بر کیده لر • و یامتا بلده قبله
 طرفنه بر کیده لر اول دعاء شریف • بو در
 بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ • سُبْحَانَ اللّٰهِ بَعْدَ
 مَا سَبَّحَهُ الْمَسْجُوْنُ فِیْ سَمٰوٰتِهِ وَاَرْضِهٖ اَبَدًا
 وَسَمَدًا اِلٰی یَوْمِ الْقِیٰمَةِ • وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ بَعْدَ
 مَا حَمَدَهُ الْکٰمِدُوْنَ فِیْ سَمٰوٰتِهِ وَاَرْضِهٖ اَبَدًا
 وَسَمَدًا اِلٰی یَوْمِ الْقِیٰمَةِ • وَلَا اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ
 یَعْدِدُ مَا هَلَلَهُ الْمَهْلُکُوْنَ فِیْ سَمٰوٰتِهِ وَاَرْضِهٖ
 اَبَدًا وَسَمَدًا اِلٰی یَوْمِ الْقِیٰمَةِ • وَاللّٰهُ اَكْبَرُ

مَا کَبَّرَهُ الْکٰبِرُوْنَ فِیْ سَمٰوٰتِهِ وَاَرْضِهٖ اَبَدًا وَسَمَدًا
 اِلٰی یَوْمِ الْقِیٰمَةِ • وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ
 الْعَلِیِّ الْعَظِیْمِ بَعْدَ مَا جَنَّ الْمَجْدُوْنَ فِیْ
 سَمٰوٰتِهِ وَاَرْضِهٖ اَبَدًا وَسَمَدًا اِلٰی یَوْمِ الْقِیٰمَةِ
 وَاسْتَغْفَرَ اللّٰهُ بَعْدَ مَا اسْتَغْفَرَهُ الْمُسْتَغْفِرُوْنَ
 فِیْ سَمٰوٰتِهِ وَاَرْضِهٖ اَبَدًا وَسَمَدًا اِلٰی یَوْمِ الْقِیٰمَةِ
 وَصَلَّى اللّٰهُ عَلٰی سَیِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَآلِهٖ بَعْدَ مَا صَلَّی
 عَلَیْهِ الْمَصْلُوْنَ فِیْ سَمٰوٰتِهِ وَاَرْضِهٖ اَبَدًا وَسَمَدًا
 اِلٰی یَوْمِ الْقِیٰمَةِ • اللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَسْئَلُکَ یَا اللّٰهُ

یازرت

یَا رَبِّ یَا یَحْسَبُ یَا حَیْمَ کَاعِلِ یَا عَظِیْمَ یَا عَلِیْمَ
 یَا عَلِیْمَ یَا کَرِیْمَ یَا قَرِیْبَ یَا حَبِیْبَ یَا خَیْطِیَّ اَوْدَ
 یَا لَطِیْفَ یَا شَهِیْدَ یَا عَفُوًّا یَا عَفُوْرَ یَا رُوْفَ
 یَا عَطُوْفَ یَا خَانَ یَا مَنَانَ یَا حَیُّ یَا قَیُّوْمَ
 یَا ذَا الْجَلَالِ وَالْاِکْرَامِ • یَا بَدِیْعَ السَّمٰوٰتِ وَ
 الْاَرْضِ • یَا اَحَدَ یَا صَمَدًا نَصَلِّیْ عَلٰی مُحَمَّدٍ
 عَبْدِکَ وَرَسُوْلِکَ وَحَبِیْبِکَ وَآلِهٖ وَصَحْبِهٖ
 صَلَوةً دَائِمَةً بَدُوْمِکَ وَتَسْلِیْمًا • وَ اَنْ تَخْطِیْ بِالْاِیْمَانِ الْکَامِلِ حَیًّا وَمَیْتًا

وَعَلَىٰ كُلِّ جَانٍ أَيْدٍ وَسُرْمَةٌ • وَأَنْ تَلْقَىٰ نَجِيَّتِي
وَسَيِّئِي بِالْقَوْلِ النَّاسِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي
الْآخِرَةِ • وَتَوَسَّلْ وَحَسْبِي وَتَفِيحِ عَنِّي كَرِيحِي
وَسُورَ حَضْرَتِي • وَتَوَسَّلْ بِمُصِيبِي • وَتَوَسَّلْ
مِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ وَضَعْفَتِهِ • وَمِنْ حَوْلِ الْمَطْلَعِ
وَالْفَرَجِ الْأَكْبَرِ وَمِنْ كُلِّ خَوْفٍ وَمَخْذُورٍ
وَسَوْءٍ • رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ
الْمُرْسَلِينَ • أَنْتَ اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ • وَنُورُ كُلِّ شَيْءٍ وَهَدَاةُ السَّالِكِينَ

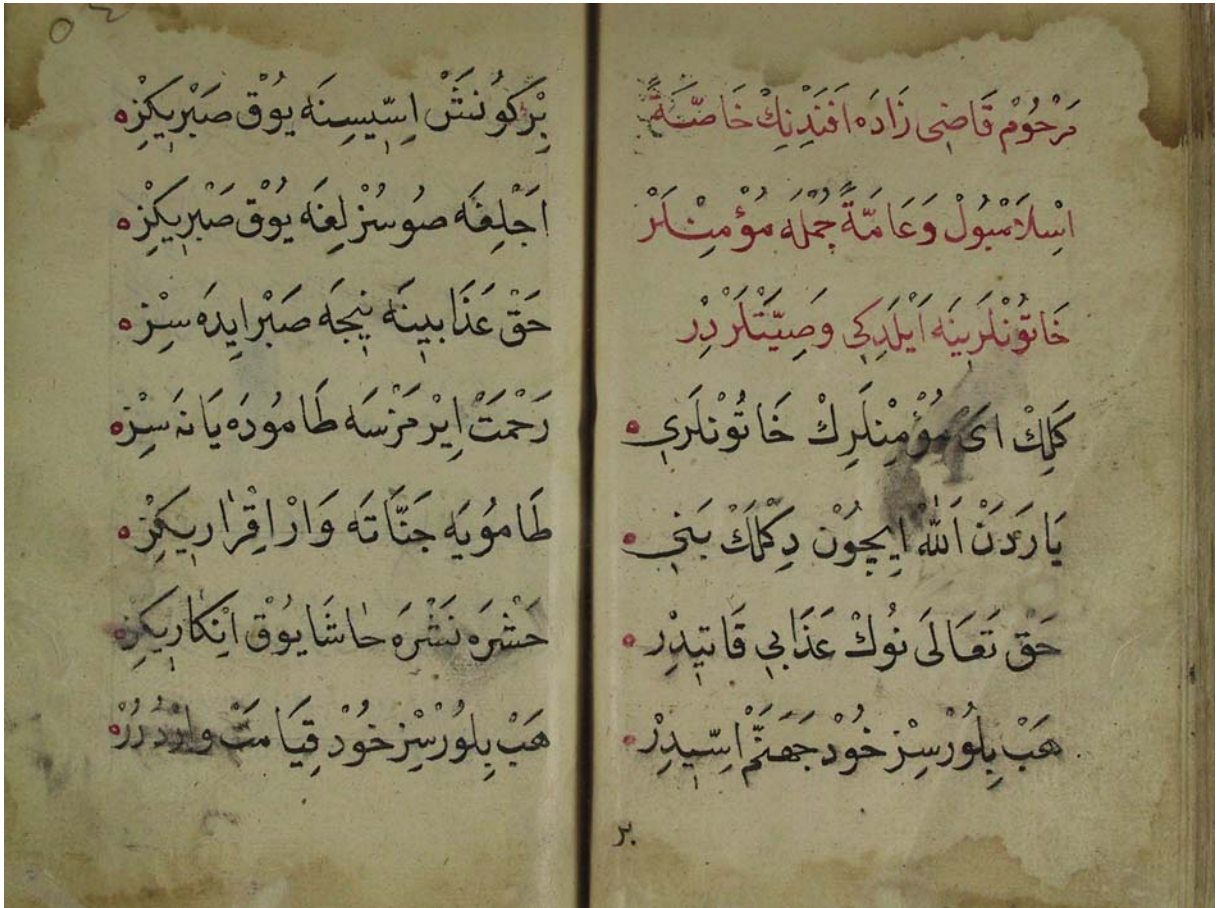
قلت

فَلَقْتَا أَظْهَاتِ بَيِّنَاتٍ الْقُدُوسِ السَّلَامِ
الْمُؤْمِنِ الْمُهَيَّبِ الْعَزِيزِ الْجَبَّارِ الْمُتَكَبِّرِ رَحِمِ
الرَّحْمَنِ • وَكَرِهَ الْأَكْرَمِينَ •
فَإِنِّي أَشْهَدُكَ وَأَشْهَدُ لَكَ بِحَيْثُكَ
وَجَمِيعِ خَلْقِكَ بِأَنَّكَ أَنْتَ اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ
وَحْدَكَ لَا شَرِيكَ لَكَ وَأَنْتَ حَيٌّ مُدَامَتِكَ
وَرَسُولُكَ • وَأَنَّ الدِّينَ عِنْدَكَ الْأَسْلَامُ
وَرَضِيْتِ بِاللَّهِ رَبًّا وَبِالْإِسْلَامِ دِينًا
وَبِحَدِّكَ عَلَى اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَسُولًا

بَيِّنَاتٍ • وَأَشْهَدُ أَنَّ وَحْدَكَ حَقٌّ وَلِقَاءُكَ حَقٌّ
وَأَنَّ كُلَّ مَا جَاءَ بِرَسُولِكَ مِنْ عِنْدِكَ
حَقٌّ • وَمَا أَخْبَرَهُ بِهِ هُوَ حَقٌّ عَلَى هَذِهِ الشَّهَادَةِ
حَيْثُ وَعَلَيْهَا مَتَّ وَطَلَّهَا أَبْعَثَ • وَوَلَقَاكَ
بِفَضْلِكَ وَجُودِكَ وَكَرَمِكَ وَرَحْمَتِكَ
يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ • وَصَلِّ عَلَىٰ جَدِّكَ
عَلَىٰ مَطْهَرٍ جَمَالِكَ وَمُظْهِرٍ كَمَالِكَ
سَيِّدِ الْأَنْبِيَاءِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ عَلَيْهِمُ
وَعَلَىٰ أَهْلِ طَائِفَتِكَ أَجْمَعِينَ • وَسَلَّمَ

بَيِّنَاتٍ

تَسْلِيمًا إِلَىٰ يَوْمِ الدِّينِ • وَقَبْرِي فَمِنْ أَنْزَلَهُ
وَمِيْمَتِهِ خَدَمْتُ يَدَيْهِ لَنْدَرِ كَسْنِهِ حُرُوقِي وَنِيَّتِي
اسْتَدَّ وَكَدَنَ زِيَادَهُ وَرِيهَ لِي • وَتَوَسَّلْ بِحَيْثُ
تَفِيحِي بِحُجْرَتِي وَبِصَالِحِ وَمَعْتَدِ كَسْنِهِ وَحَيْثُ
أَوْلُوهُ رِضَاءَ اللَّهِ تَعَالَى وَصِيَّتِ نَامَتِهِ وَحَيْثُ
وَصِيَّتِي بِرُؤُوسِهِ الْبَيْتِ

بیکده بز یوق دَر مُصلی مؤمنی
هم امری حقن او نتدی هر بری
نفسله شیطانه اویدی هر بری
بیکده بز یوق ارحقی کوزه در
طشره ناخرمه کندن دوزه در
قولنک بیرنه قومز زوجی
خشمه کورز کوز در زوجی

هج

هیج بری اویماز کتاب و سنته
پوت کی هب طبدی ز نلر شهرته
تکری حقندن زیاده ارحقی
شمدی عورتلر کوز تمز ارحقی
پادشاه قزیده اولسه ارحقن
گر کوز تمزسه جهنم بیل بیرین
کیمسه سلطانم دیمز انده سکا

عقلکی باشکه جمع ایت بر قولق طوت
ال اوزتمه هر کوجک یتد و کنه
الوکی کسوب اترلر طامویه
هرته کیشی کلور یولنه
کینلک ایدن کیشی صکره یولنه
شمدی عورتلر نصیحت استمز
تکری پیغام بر سوزین هیج دکلز

شمدی

شمدی عورتلر سپاهی اولدی لر
خجری قوباشه صاریق صار دیلر
هم یهودیلر لیباسن الدیلر
دین اسلامه اهانت اتدی لر
شمدی عورتلر ااره حکم ایلدی
ارلباسن الدی اریک ایلدی
ارلری الدی لیباسن عورتک

عورتي الادي لباسن ارتريك
شهمدي ارلر اولدي عورتدن كوت
اويدي زير عورته نفسي ايبي
عورتينه عورت اولدي يادكار
قاني غيرت قاني ناموسيله عاز
عورتي طاشره چقارمقدن مراد
جنتكي ظامو ايمكدر مراد

عور

رتوكي كندو اوزكدن صقين
اولياي طاشره ازدر صقين
شهمدي حاكملره رخصت ويرد
سوري سوري طاشره عورتلكيد
قاني غيرت قاني ناموسيله عاز
عوره تك طاشره ده كزر يادكار
عورتي طاشره چقاردين كيدي دين

ار اولان طاشره چقارمز عورتين
چقسه بز عورت اوندن طاشره يه
يعني ارندن اذنسز طاشره يه
هر ادم باشينه بيك لعنت ايدر
هيب ملكلرده اكا لعنت ايدر
طاشره كزن عورت ايمان سز كيد
خدمتي اوله مكر كم طاشره ده

خز

خدمتي عورتلك اوده اولور
كغبه سي عورتلك اوده اولور
شهمدي عورتلر صوقا قلره طلوه
بلكه ارون چوق الاي الاي قومو
بلزم حاكملرك يوقدر كوزي
بلزم بونلرده يوق غيرت كوزي
قنقي عورتكم دكونلرده كزه

جَنَّتْ قَوْ قَوْ سِنِ اصْلًا قَوْمِيَهٗ
قَنْقِي عَوْرَتِ كِهْ اَرَهْ قَرَشُو قُوِيَهٗ
حَقُّ اِنِي بِيَكِهْ جَهَنَّمَهٗ قُوِيَهٗ
قَنْقِي عَوْرَتِ كِهْ اَرَهْ تَسْلِيْمِ اَوْلَهٗ
هَبْ سَكْرُ جَنَّتْ اَنُو كِ مِلْكِ اَوْلَهٗ
قَنْقِي عَوْرَتِ كِهْ اَرَهْ بِنِ سَنِ دِيَهٗ
حَقُّ اِنِي بِيَلِ خِشْمِ اَوْرِيَهٗ طُعْلِيَهٗ

قَنْقِي

قَنْقِي عَوْرَتِ اَرِيَهٗ دِيَهٗ بُو شَا
جَلَهٗ دَنِّ اَرْتِقِ عَذَابَهٗ اَوْلِشَا
قَنْقِي عَوْرَتِ اَرِيَهٗ يَارِدِمِ اَيْدَهٗ
هَرْمَرَا دَهٗ حَقُّ اِنِي وَا صِلِ اَيْدَهٗ
قَنْقِي عَوْرَتِ اَرَهٗ يَارِدِمِ اَتْمِيَهٗ
نِعْمَتِي چَوُقِ اَيْسَهٗ اَلْبَدْنِ كِيَدَهٗ
نِيچَهٗ نِيچَهٗ اَمِيحَانِ اَوْلَشُدُ دُرُ

هَبْ بِلُو سِنِ اَمْتِحَانِ اَوْلَشُدُ
عَوْرَتِيكِ بَاشِنْدَهٗ دَوْلَتِ اَرْدُرُ
اَرِي يُوُقِ عَوْرَتِ دَلِيْلِ خُوْرُ دُرُ
قَنْقِي عَوْرَتِ اَرِيَهٗ اَيْدَهٗ چَفَا
وَا زِيْدِي طَا مُوِي اَكَا مَشْتَلَا
قَاطِبَهٗ يَهٗ دِيْمِشِ دِيْرَلِرَايِ قِرِيْمِ
جَنَّتَهٗ كِرْمَا كِ دِيْرِمِ سِرِ قِرِيْمِ

دُرُ

دُرُ جِي خُو شُو دَا يَدَهٗ كُوْرَايِ قِرِيْمِ
تَا سَكْرُ جَنَّتْ سِنِيكِ اَوْلَهٗ قِرِيْمِ
عَوْرَتِيكِ جَنَّتِي اَرْدُرَايِ قِرِيْمِ
عَوْرَتِيكِ طَا مُوِي اَوْلَشُدُ
قَرَشُو سُوِيْلِرِ سَاكِ عَلِي يَهٗ اَيِ قِرِيْمِ
قِرِيْمِ اَوْلَسَكْدَهٗ جَهَنَّمِ بِيَلِ بِيْرِكِ
تَكْرِيْدِنِ غَيْرِ سَمُوْرُ اَوْلَسَهٗ قِرِيْمِ

اره سجده اتدرردم ای قزیم •
 تا بود کلو حقی و از درای قزیم •
 جنتک ارك البند ای قزیم •
 شهیدی عورتلر اوکوت الماز نیچون •
 طامو ایچنده حاضرلدی یرین •
 جنتی بر آغجه یه ویرسک اگر •
 انی الماز شهیدی عورتلر نیچون •

بر

مشتري طامويه کتدی ای عزیز •
 شهیدی بر منقیره جنت صاتیلور •
 ینه الوریوق روایش طامودره •
 بن دکولم سویلین احمد ولی •
 سویله اوغلم دیدی بکا اول نبی •
 بزکیجه رؤیاده کوردم حضرتی •
 امتوی یوری ارشاد ایت دیدی •

دیدی اغزم ایله سویله امته •
 پوت کبی دنیا یه طیدیلر دیدی •
 یاره دن حقی اونتدیلر دیدی •
 قاضیلر شرع شریفم کورلمز •
 بکلری دیرسک عدالت ایلمز •
 بو فنادنیاده مغرور اولدیلر •
 برایکی کون عمرله الدندیلر •

دیدو

اُمّتِه وَاَزْدِي قِيَامَتِ دِي قِيَامَتِ
سُوِيَلِه دِي دِي بَرِه اول سُلْطَان دِي
كِمْسَه يِه قَالْمَزِي لُورَسِي بُوفَنَا
قَالْمَدِي سُلْطَان لَرِه بُوِي وَفَا
ال عَثْمَان اول دِي هَم اُون بَشَاتَا
بِيچِه شَاهِدَن اَرْتِه قَال دِي بُوفَنَا
كِي مِه مِلِك اول دِي يِلَان دُنْيَا عَجَب

نکه

مَقْرُورَسِي بَرَادِرَاي عَجَب
اَشْبُودُنْيَا بَر خِيَالِ ظِل اُوِي نَدَر
اَشْكَار اُوغْلَان اُوِي نَجَاغِي بُودَر
مَال و مَلِكِم وَاَز دُرُكِم دِي مِه هِيچ
وَا رَشْكَدَر سُو دِي ك مَال اِي رُو كِج
وَا رِي تِك اَلِنْدَه قَالِه بَر زِمَان
بِيچِه اَتَادَن قَالُو بَدَر بُوِي كِلَان

دُنْيَانِك وَا رِي لِه يُوغْن بِي لِه هِيچ
بَر خِيَالِ دُوشَه بَكْر رَعْمِي هِيچ
دُوشَه اَل دَمَز مَكْر غَافِل اولِه
دُنْيَه سُو مَز مَكْر جَاهِل اولِه
بَر حُجُوزَه قَارِي دُنْيَا دَر يِلَان
قَارِي دُنْيَا دَن كِه اَل دِي بَر مُرَاد
اَل سَه سُلْطَان لَرِه اَل وُر دِي بَر مُرَاد

ازينه

اَزِي شَه اِي لِه قَنَاعَت دُنْيَانِك
چُوِي مَحْسَن دَر بِلَا دَر دُنْيَانِك
مَال قَارُونِك كِچَه بَر كُون يِرِه
مِي سِي لِه طُولَه بَر كُون مَقْبَرَه
بَر دِلُوم اَتَمَك اِي لِه طُوِي مَز مِسِي
بُو اُولَن لَر دَن اُو كُوت اَل مَار مِسِي
يَا د شَاه لَر دَه دُوِي نَجَه يِر هِمَان

هَبْ كَدَّ الرَّدِّهِ دُونِجَه يَرْهَكَا تَه
 بَرَقَاشِقْلَه يِرَاشِي بَاي وَكَدَا
 وَارِي اُون قَاشِقْلَه بَرِيرَاي كَدَا
 كِمَسَه دُونِيَا دَه اَجِنْدَن اَوْلَمَدِي
 تَك هَمَان طُونِيَجَه رَزَقِك طُورْمَه يِي
 قِسْمَتِك نَحْنُ قِسْمَان دَن كَلُور
 رَزَقِكِي حَقْدِيرَادَن غَم نَدِير

سن

مَارَا فَرَسِك اَرَز رَزَقِك سَنِي
 سَن بُولَا فَرَسِك بُولُور رَزَقِك سَنِي
 مَعْنُوي رَزَقِي طَلَب اَتَمَك كَرَك
 يِعْنِي مَرُوحَانِي غَدِير اَوِيَمَك
 اِنِش وَجِيَه دُوشَمِش بَرَسْفُور كَم
 حَشْرَه دَك يِنِسَه دُوكَمَز بُونَعِيم
 سَفْرَه سِنْدَن يِرْمَسِي اَنَار طَعَام

بَلَكَه جَسْتِيد بُو سَفْرَه اَي هَمَام
 دُوشَمِش شَرَقِيلَه غَرِيَه بَرَسْمَاط
 تَاقِيَا مَت يِنِسَه اَر تَر بُو سَمَاط
 طُونَمَدِي اَحْرَن شَرَه اَشْبُو اَفْتَابِي
 تَابِطُولْنِيَه
 بُو مَاه تَاب

اَبْيَاتِ اصْنَافِ عَشْرَه

نه

نَه حَال اُوزَرَه اُولُور سَه كِشِي بُونَدَه
 اَنُوكَلَه قُويسِر يَار نِكِي كُونَدَه
 بُو قَوْلَك صِدْقِنَه اَي اَهْل عِقَّت
 اَيِدَتَا تُون اَفْوَاجَا شَهَادَت
 خَبِرَه بُو يِلَه كَلِشِيد اِرْوَايَت
 رَسُولُ اللّٰهَه صُورُلُش بُوَايَت
 دِيمِش لَرِكَم نِيَجَه اُولُور حَال اُمَّت

اوسلطان ایلش تفصیل بغایت

• که بعض امتدن روز محشر

یقین اون درلوصورته کلیسز

• برینک شکی میمون بری خنزیر

• بری باشی اشاغه سورسوردر

• بری کوزسز بری دلسز قولقسز

• دلین چیتز بریدر هم ایقسز

•

أَمْراضُ وَبَلَدٌ لَمْ صَبُورًا أَوْلَ سَلِّمٌ وَرِضًا إِلَيْهِ شَكُورًا أَوْلَ
 نَفَيْتُمْ خُدَاهُ أَهْتِمَامًا أَيْتَ فَخَلُّو قَبْلَهُ شَفَقَتِي تَمَامًا أَيْتَ
 عَفْوًا إِلَيْهِ فَصُورِي نَفْسًا أَيْتَهُ سَتْرًا إِلَيْهِ عِيُوبِي عَيْبَتِ أَيْتَهُ
 أَعْجَبَهُ كَسَنَهُ فِي رَجِيمٍ أَوْلَ تَطَيَّبَ قَلُوبُ أَيْدُوبِ كَرِيمٍ أَوْلَ
 رَفِيقًا إِلَيْهِ خَلَا بِقَهْ خَلِيلٍ أَوْلَ فَوَيْ كَبِيرِي كَوَكُلْتَهُ بِكَ دَلِيلٍ أَوْلَ
 سَنَى بِنَاكِي تَرَكَ أَيْدِي وَفَقِيرًا أَوْلَ نَفَاتِي بُوُجُودِي وَخَطِيرًا أَوْلَ
 حَتَّى يَهْدَانِ أَوْلَ فَقِيرًا وَفَاتِي نَأْكِمُ بَوْلَهُ سِنَى أَنْكَلَهُ أَخِي

تم

حلاصه علم التصوف هذين البيتين لا يعاين المرسي قدس سره
 ما شتم الامايريد انترك مرادك وانشرح
 وانترك خواطرك التي شغلت فؤادك تتروح
 قال ابن عطاء الله والحكم قدس سره ما ترك من الجهل شيئاً
 سزاوا ان يحدث في الوقت غير ما اوجبه الله فيه

فسره الحفي بهذين البيتين

عَجَبًا فَاذْرَاؤَكُمْ فَوْرًا كَا حَقِّ وَرِدِّي حَالِي
 مُرَادًا يَلْرَاؤُ وَقْتًا بِجَنَّةِ بَوْلِقِ سَائِرِ أَحْوَالِي
 حَكِيمٌ مَطْلَقُكَ مَهْرَحْتَهُ سِينَهُ بِأَشْفَهُ دَرُ شَرِبَتِ
 كَيْ تَلْخُ وَهِيَ شِيرِينِ وَيُرِرُ نَوْشِي أَيْلَهُ بَوْلًا صَحْتِ
 دَعَاءُ الْغَفْرَتِ اللَّهُمَّ رَبِّ اغْفِرْ لِي كُلَّ شَيْءٍ بِفَضْلِكَ

حؤ

بِوَلَقٍ يَلْرَسَنَ دَرْدَاكَ دَوَائِنِ رَأَحَتِ دَيْلِرَسَنَ جِسْمِكَ حَلْسِنِ
 تَرَكَ إِلَيْهِ طَوْمَتَهُ نَفْسِكَ هَوَائِنِ اسْتَفْتِ قَلْبِكَ قِبَالَ أَيْتَلَهُ
 حَقَّهُ بَارِزًا حَوَالِ كَمَا بَاقِ عَقْلَهُ أَوْ بَارِزًا قَوْلًا كَمَا بَاقِ
 شَرَعَ الْيَجْدَ وَارْحَى فَعَالِ كَمَا بَاقِ اسْتَفْتِ قَلْبِكَ قِبَالَ أَيْتَلَهُ
 حَرِيصًا طَوْتُ بُوْرُوحِ نَفْسِكَ قُرْأَدًا أَوْ فِي كَيْمِ حَقْدَرِ نَفْسِكَ
 تَنْهَأُ أَوْ تُوْرِكِي أَوْلَدِ رَحِيلِسِكَ اسْتَفْتِ قَلْبِكَ قِبَالَ أَيْتَلَهُ
 حَلْفِي أَوْ تُوْرِكِي حَقْدَرِ صَدْبِقِكَ هَرَفْتَهُ وَارْسَنَ أَوْلَدِ فَرَفِقِكَ
 وَصَلِيَتَهُ أَيْحَقِّ دَلْدَرِ طَرَبِقِكَ اسْتَفْتِ قَلْبِكَ قِبَالَ أَيْتَلَهُ
 كَرْنَفْسِي قُوْرَسَنَ دَلْسَادًا أَوْلُورِنِ هَبْ مَا سِيَوَادَنَ أَزَادَ أَوْلُورِنِ
 اسْتَحْوَا إِلَيْهِ مَعْتَادَ أَوْلُورِنِ اسْتَفْتِ قَلْبِكَ قِبَالَ أَيْتَلَهُ
 حَقَّهُ بُوْرُوحِ عَيْبِكَ سَائِرًا أَوْلَدُ صَافًا إِلَيْهِ قَلْبِكَ كَيْمِ نَافِزِ أَوْلَدُ
 كَوَكُلْتَهُ حَقِّ هَمِّ حَاضِرِ أَوْلَدِ اسْتَفْتِ قَلْبِكَ قِبَالَ أَيْتَلَهُ

وَأَسْتَدْعِيكَ بِالنَّجْحَةِ

وصيت نامه حفي تم

اللَّهُ أَدْبِي كَوَكُلْتَهُ ذِكْرًا بَيْتِ هَرْدَمَدَهُ نَوَّجَةً إِلَيْهِ فَرَا بَيْتِ
 عَقْلَنْدُنَ أَوْ بَارِزًا قَوْلًا كَمَا بَاقِ سَائِرًا بَعْدَ بَعْدِ أَمَلَهُ مَا سَوَّاقِ
 تَوَجِّدِ فَعَالِ أَيْدِي وَسَبِينِ أَوْلَ فَمَّا لَهُ تَوَكَّلَ أَيْتِ أَمِينِ أَوْلَ
 تَدْبِيرِ وَمُحَمَّدِنَ بَعِيدِ أَوْلَ تَفَوُّضِ مُمُورِ أَيْدِي وَسَبِينِ أَوْلَ
 صَبْرًا إِلَيْهِ تَأْتِي أَيْتِ سَلِيمِ أَوْلَ صَبْرًا إِلَيْهِ تَحَلَّ أَيْتِ حَكِيمِ أَوْلَ

وَصَيَّتْ نَامَةً حَقِي

كوكل ياب خاطر ك حوث طوت صفتن انجيمه برجاو كه هر كيم هر كيمه هر نه ايد ر كندي بولوراني
 ديك حفظ الله صلتك عيبن اور توب انك كن سوله عبوبك ستر ايد ستر آواز ستر فيض غفراني
 كونه سوز سوله خلقه يوزده عيبتد تنايله بوه بو كنبتد جاد و جاليت بولجا نجانا
 كوكل بيت مولانا لرحمن اول يقين بر حاضر و ناظر توفيقه او سلطان
 امور حقه تعظيم يت جميع خلقه شفقت قيل بولور رحمت جان اولور رحمتك اني
 بيان سنانده سن بخشي صابو فر ايد نه لطفك بيان بخشي ايمك فر ايد رحيموند انساني
 نه كلسه خير و شر حقدند راي كسه دنيله كه هر قهر ايمه كير ايد رحمتك يوز لطف و احسان
 بلا سعي بال و قهر لطفد ريم حكيمه سز زيرا بلا مقدار هر قلبه ايريشور عون رتاني
 بو توحيد و توكل رله تفويض و تحمل قيل و تسليم و رضاد ن فقره اير حقي سز اول فاني

وله بيت

اي كوكل بر شئي مرد ايمه صفتين حق مراد يدر هر الا نيل يقين
 بس مراد حق ايجود اماده اول بي مراد و فارغ و آزاده اول

وله بيت

صفتين ديمه او اوبله دبو بويله سبر جيسن هان سيرانك ايله

وله بيت

مكوان ان جنبنا اين ايز جنبنا است مما شانك كه مطلوب ازنوا اينست

وله بيت

لانقل ذلك كذلك لانقل هذا كذا اتم سرار الحقايق نامذ انواع الا اذا

۳

اوله بدين بوليه اولان دات اكره خربك سرتينه خيخه وكنسكهن سرتينه
ساكن اولدوغينه بيا آلمريدن لاراده كه وياخود المرید مراد الله
وهي خي خربك خيخه خيخه وكنسكهن خيخه ساكن نيوز شينرا ايسه كه
خجله هي برنده در فقط عاز فلز سلطان سيدي موز وسنه نيزا قند مسر
حبيب الله صلا الله تعالى عليه وسلم خضر زكري قران عظيم البرهان اليه انشائي
طريق مستقيم وهداية اليه دعوته بيورب وقران عظيم الشان خايج
اوله نظر بويجا كالت نيوز ميشكدر برجاتاب مولايه وضلت همان اخوت
حبيب الله وضلت الله اولوز وكذا حبيب الله وضلت قران عظيم البرهان
ايه اولدوغينه كوزه قرانه تابع اوليان كنسه دن طهور ايدن خيخه
اشيدن رنج ونايج قران اولان مؤمنندن طهور ايدن اعانه واولياء الهدان
طهور ايدن كرامت شيبه اولوز اشته مزالق اقدام اولان خيخه بو
اوله بدينه خيل مكر كوزه زياده جه وقت لارمدر هله خجله هي بختو
وايضا لوجوه اولوب طريف سكرته سبال اوله خيخه جلالي لباس
ايدر وايا حياييه كايه لايغ اوله خيخه جلالي لباس ايدر نيزا ليكنه
شريك وظهره يوزد همان انسا لايق اولان مقارم عبيدته اشيقا مشيد
وظهره يكدان بدل ووجود ايدر كه هر نفس الامان باريت بوهر بقدر زيرت
انحرف وركبا نيوز ميشكدر ايسه كه اكر خوف الله طريف غايب ايسه عشق
اولسون وكر خوف طريف غايب ايسه آكه اولون هر نفس بران سرتينه
وزن ايكي رسيه قرفيق ايسون حاصل كلاله انشيو طريف عليه خيخه
اولان كلام ايق اولو بيطر بيتي بيان ديكر بوخره خيخه حقيقت محكيه بي
ويتريف دات اليه بي وسكيت رايه بي لسانا تعريف محالدر نيسرا
شربت وطره يتن خيل لسان اولدوغيندن ترخان قال اولوز وپوقال ايله
اذا ايسرو واشهلدر وكذا اميرت وسيفيق خيل قلا اولدوغيندن
ترخان سالور بيا عليه الحال لايغ بايقال نيوز قهرى بودر

وغير شرح شريف اولان سرتيك ايقباري اولدو بيا اهللك متدوس بود
ومولف شرح جليل اولان سرتيك ايقبارا هر بقدر عالميه ده وحوود
بر ميون جمله سبي بوكه قياس ايدر كه طريف خيخه اولان خيخه الله تعالى فتح
آييه آمين برده وويشك اكل وشرابه آكا هليق ادا ميوليدن لوز وصالينه
كست ايدون سالل لغه بيمك اوامر اليه دنوز زيرا لغه حرام ايله فتح
بصيرت اولوز سالوكه سرتينه خيخه ازيكان طريقت اخيخه كغزدر هله
سجفته ه هيج بري اولدو بيا ايدن بك زياده وفت اوله بختو شيدر نوور
همان ازيق ايسه خيخه رسيه سالان دن احسان نيوز سون آمين برده بودر
سرتيه طريف دن كوزه وكي الشفاعة الذا ميون بختي زياده وكر وكره وقت
لارمدر وكر كغزدر اوله خيخه سالو كجته نيون دهان زياده خيخه
اينك كركدر وياخود مهندي بعضا حال ايقبا شده بولوزت همان
خسونه اديت اوزره اولون خيخه وبردو ك انشاده كغزدر اولون
اكر مهندي حال ايقبا شده بولوزت بعضا لقايقه دار اولان كغزدر
وجود وريسيون بته همان وكر وكره مشغول اولون لايغدر بوخره
مهندي بوليه انصاف وشفوقه لطيف ايلد كغزدر وازت بن انسان
كامل اولون بيمك خيخه عظيمدر سالوكه اويسو مشيوي ايسلا
اوردن بته مال ايقبا كغزدر زيرا بولومونيك عكسي بايقال اوله
سزودو طريف اوله سبب اوله خيخه دن زياده وقت اوله بختو خيخه
زيرا مهندي كره اخوي رسال اوزره اولون ويايق ويايق ويايق
حال ايلد كغزدر وسايله اكر اولان طريف مهندي دن طهور ايدن اكر مهندي
سركت ايدر ما ايكه اكر مهندي موانع وطاقين اوله هله بو قاروره
خوصيف اولان مهندي كره دن جلاي شرفي اوله رن ايلد كغزدر بوليه خيخه
سپني اوله مهندي بته لايغ اذ بيه كغزدر مهندي ورفيقه مهندي ورفيقه
بختو سزودو ويايق بختو نوره زيرن سكي مهندي لري خوش اولدو بيا خيخه

خجله سته ايسه خيخه نظر اولدوغه اشكي بختي فالر سالوكه بعضا
درويقان بيشنه بوخايج وشود اخل كلامي دني قبي اشعركم
اولدوغيندن بوخت وشو موب تعبير لري ده كور لوز وبردو ميشكدر
شيبه سخي زياده جه خيخه ايسه حيكته خيال اوله هي لارمدر زيسرا
اخول مهندي زير مهندي لري بته مهنديك اليقان بچون و مهنديك حال
ترو بيه عليه مهندي ايله مهندي بنينه برعدو ازل اولدوغيندن اوله
مهنديك سارو يك بخله ايسه خيخه كغزدر اما مهنديك زياده ايقبار
ايدو ك مهندي دزيدين دني ايقباري زياده اولون بيمك ايلون رتيه
سال وسفله اليقان لارمدر هله بوره هي خيخه اوله بختو خيخه
وخره بختو مهندي ده بايقبله خيل ايلوز اولدو بيا طاهر شريعت مطهره
قالب اولدو اكر بايقبله خيل ممكن اوله ساطنت اليه معقل
اولون بته هر بختو باذو بايسيله وياخود مشاهده سبيله
ويايق سيات ملندن ووخ بولان كقييات ايله عمل ايسه لري بيلش
زاي بريته خيخه كلون جمله سكرته ووجاز اوله جغري اظه مهنديك
اشته الله عبايت اليه سته وياحسان رايه سته كه قران عظيم البرهان
جمله سبي بايع اولدوغيندن قران سته اولدو بيا كذالك خيخه
ناخندن قران ويايق ايله بچيون قران سبين شيبه اولدوغينه
سبي جمله پيران ايله بچيون قران سرتينه خيخه قران ايله ارشاد وافر
بوزوشكدر ويايق بچيون قران عظيم الشان اوله اشته اولدو بيا
سكالت اولدوغيندن زير سجه لايق ايقبارا كغزدر زيرا الله تعالى
خضر زكريك سزودو بايس ايلدو ويايق مهنديك نصيب كئي سزودو
بيان اولدو بيا ويايق مهندي اولان كئي مهندي بي مهندي لايق
اولدو بيا شونك ايلدو بيا بلكه قران سته دن بريك كتابي
اولون كئي مهندي اعلان سزودو ايراد ايلدو بيا كلامي

سند بليته ركه تصرف كلاي ديور ايقبارا ايدو بيا اهل سبي خيخه ايتك
لايق و كغزدر خصوصان ساه مهندي بعضا جهايك ساي صليحه بقدر
رسيه مهندي مهندي دن دولاي بختو سبي بعضي اوردن بته مقدم ايتك
هر بقدر دعوي مهنديك سزودو سزودو ايسه ده ووز جهايك مهندي
دركار اولدو بيا ويايق اوردن بزه لارمدر اولان سزودو اولون
بلكه حيكته سبي رسيه خيخه الله تعالى خيخه بختو سبي مهندي
بوقدر زيرا مهندي كغزدر مهندي مهندي ايدر همان بره لاره اولان
سزودو بختو ايله تسليم اولون بختو اليه سته مهندي بختو عارف
بالله اولدو بيا بختو دعوي طريف و كغزدر سالوكه ووز جهايك خيخه
خاصه ده جمله هي سزودو بختو سزودو سزودو سزودو ايله اولوز
اكنساء اهل الله تابع وطره اوله الهه سالي اولان كغزدر لايق
اوله بختو كغزدر وياخود مهندي پيران ايلدو بيا مهندي بختو سبي
نقد مهندي سته مهندي وكندم و مهندي مهندي طريف عليه سته
مهنديك كئي سزودو اولدو بيا دن جمله پيران وولي الله مهندي بولون
خجوه ساك سخته كال نظر ايتك مهندي سزودو بختو سبي مهندي
مهندي سزودو وقلان بيز سزودو مهندي دن قدجه عاليدو بودو دعوا
ايتك خيخه طريف اهل الهدر زيرا طريف عليه سته سزودو
مهندي مهندي مهندي مهندي مهندي مهندي مهندي مهندي مهندي
دان ايله وصدت ووجود اولدو بيا كغزدر بختو سته مهندي مهندي
لارمدر حيكته سته ازين و سزودو ايتك مهندي سالوكه
عارف بالله اولان جمله سبي بولون مهندي اولان ويايق مهندي
اولدو بيا ويايق مهندي اياه دن مراد اخلاق مهندي مهندي
عبارت ايتك پيران ويايق مهندي ايله مهندي مهندي مهندي مهندي
اوغراشله هي لايغ بوز ايراه مهندي لرين عته الله كلامي

به و لم يزل اوله غنيداً ببله هي داجي شو بچييون لازم دكلاو كره هر و جهوله
 علم الله عمده اعلا غير اولوب علم متلومه تابع اولدني مسيله بسره
 لازم اولان همان شريسته بجه الاوتيا ذبحله بسره محبت و قيصير و صابندانه
 مسته بس اوله رفق اقد بجه تا ايل بيزقان عهدي اولمقدري بوجسه افرلن
 حال و ساندري و قد مدري زين قيل الزمنا اهليان معلوم بيزر هلكه ببله بين
 سواد بسره دوشنك كايلا كاري دكلاو بلكه تا قيصير خا ايدز اتى بنم مومين
 قرنداشيم وقت ايكن ايصا دكلاو هر نفس جفته مستاجانه اولوب بجملة
 امتي محمان و يادشاهيمره دعا ايدله بيم . و حيفك قوللر بيه خير مراد ايدون
 عاقبتلر بيل دخي خير بيه د عاده اوله لم و بركت بسره ايكساز ايتيه ايم
 زيرا احوال موز و بزه ادا و حيفا ايد نكره صبر و ايولك ايدم لم و دوسته
 بيلدر مكي سرك اكر اصداه اوله ليز و بركت بسره نك غنيدني و يا صفا بسره
 باز ايدم ايدله ليز و خيدمت مولا ده مهنيد اولوب حقيقي عبادي
 صاحبته رد ايدله ليز و حقيقي لله ربي و فاندن اول ذاده اوله بيم
 و حقيقي والديته حرمته و رعايته بولشه ليز و جميع ماله دوشميو ب
 دايما فقرايه و ضعفايه اكر اها فلبلر بيه جلب ايدله ليز و عاقه كرمز ده
 بولگان انا يسا له لايق و جهوله رعايته لازم نيز زيرا الله تعالى خير بيلدر
 قوللر ايدرد و بولطليب خاطر ايدله لم بوجسه مستكيز اولوب رحمت بجه بيم لم
 و اولاد كرمز ده علم و سعالي و عقايد اهل بسني و گوان بر ستاره بي فرايت و تقليب
 مستي و عذبت ايدم لم زينده بجملة مره عمل و بوقيق و شيرت ايلسون آمين
 و آبر و عافيت بيزي خير ايلسون ايك جهانه بجايب و ايجاب الوجوه بجملة مردن
 راضي اولسون هر انشبو و صيبت تاسه مزي فرايت ايلين اخوان و امتي محند
 قضاو بيزي عفو شيرت خير د تا ابله فقيري يا ذا ايلسون آمين بجهت موه
 سيند المرسلين و آله و اصحابه اجمعين
 انشبو سلك بلكه بيزر كان و نيت بجهت موه خير د تا ايلين بجهت موه و انشبو

Süleymanlı Kütüphanesi
 www.Diyadinca.org.tr
 369/15

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَشْكُرَهُ لَوْلَا تَعَاظُكَ يَا رَبَّنَا لَكُنَّا مِنَ الْخَاسِرِينَ
 اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَكْبَرُ

اولد یغندن تقدردی روح و ارایسه جمله سی وار فنادن سربدی بقییه
 ارتحال ایدوب تیدیل مکانا بلیه جکی مرید بی اولوب وابتدا نماز ایچون
 سؤال اولنه جفندن کاه و متیقن اولان ذات محترمه لایق اولاند
 جان حلقومه کلنردن اول اسقاط صلوة و زکوة و فدیة صوم و کفارات
 سائر ایچون طیب مالندن مقدار کرایه مبلغ اراز تعیین و وصیت
 ایشاد

و بعد چونکه دنیای دینی برخلی بقاء و وسیع الزوال بردار فناء
 یوم الحشر و الجزاء رحمتی الله تعالی و ایا کفر ایها الایحیاء
 و انزال و الفناء و الصلوة و التلاوة علی رسولنا و سفیع
 دنونینا محکم و علی اله و صحابه الذین سکون کوفی کبیره الی
 یوم الحشر و الجزاء رحمتی الله تعالی و ایا کفر ایها الایحیاء

چقار یلوت مناسک حجه واقف و ادایه شریفی علی وجه الشرعی ایفایه
 مقتدر و عالم بالمسئله صلحاد فبزیاتی بولوب بدینه تودع واعطایه
 ایچون بدال و لوق و زده مکة مکرمه اعزام و اسرا و لوباجاج اولنه و وصیت
 و اشبو و صایا ملک تنفیذ و اجراسنه اوقا مدن در کوفیج ملا محمدی و صحی
 مختار و قابا دای زاده صالح اغای ناظر نضب و تعیین و اختیار ایلدم
 و کدر و درون رجا و نیا زاید هر که اهل علمه دانسه و رقست شریفه موافق
 و شریعت طهریم مطابق بومذنب فقیر کتیرا تقصیری جوار رحمت
 زحمانه ایصاله دقت تامله سعی و اهتمام ایلیم لر و الحمد لله علی التوفیق
 و صلی الله علی خیر خلقه سیدنا محمد و آله و صحبه اجمعین

۱۲۸۹
 ۱۸۶۸ M/2 d d i

و قانمذ صکره دولایمک صرف اولنه جق علی سبیل الاجال بر وجه آتی کر اولور
 ۵۰۰۰ دو در بدنره فقراء صابرن و صلحندن ایکی نفقه همدا اولنه
 ۵۰۰ برای اسقاط صلوة و زکوة و فطره و نذر و قربان و سائر
 ۵۰۰ برای کفارت یتیم
 ۵۰۰ برای کفارت صوم
 ۵۰۰ برای حقوق عباد
 ۱۰۰۰ برای عسالیه ایکی نفقه خواجه لره
 ۵۰۰ صوفیانه

اولاد نعم تار ایچون سبیل الله
 و اولاد ملک اسمی ایشاد

ایدریب بروصیت نامه تحریر و اخوان مؤمنین بانندک تفسیر و اشهاد

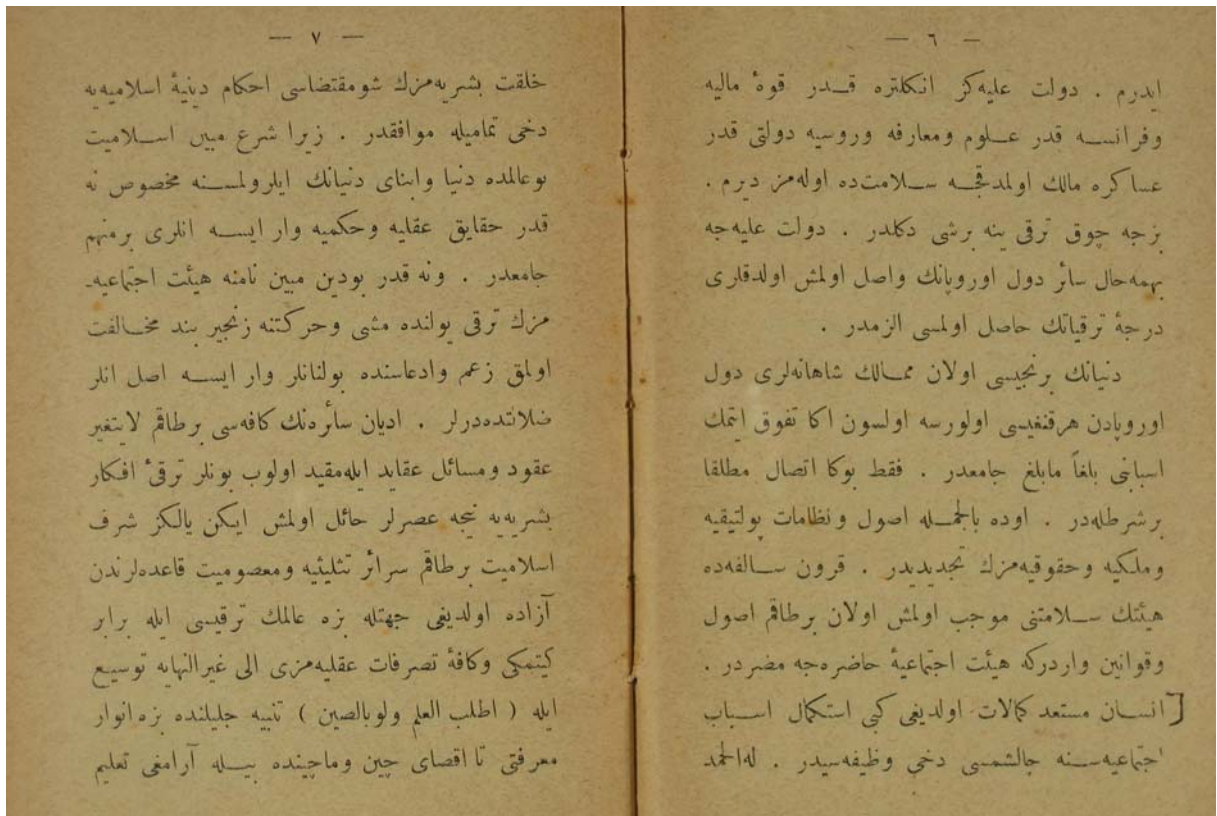
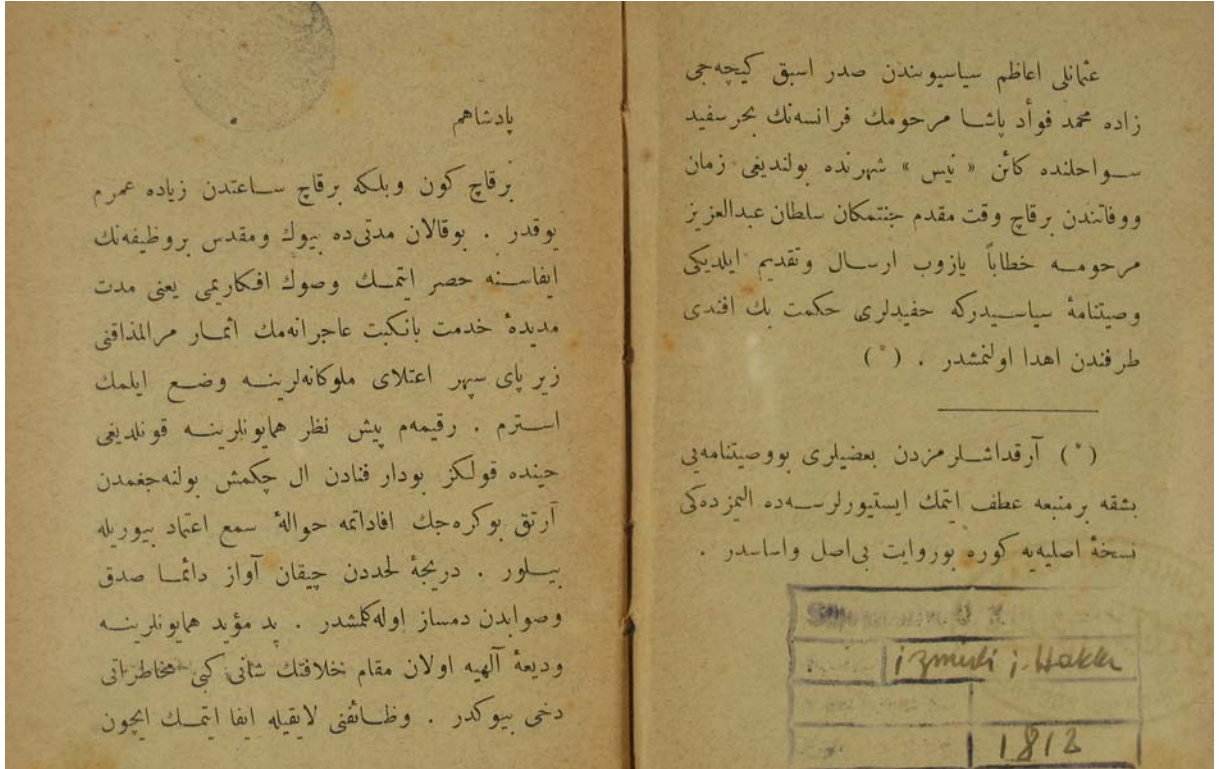
ایلیه امید در که مغفرت و لمنش ولد یعنی حاله آخرت یکد نتمیم وارد
 اولشدر من مات علی وصیته مات علی سبیل و سنة و ما علی شیخ
 و شما کاد و کات مفعول و کاد الحارث بناء علیه مدینه سنی سنی
 اها لیسندن خلیل ابی زاده رضوان بک بن مصطفی بک وصی بود که
 با طرته تعالی مضم مشتدا اولو بای حالت تزعه وارد و غوا عیاد که کالان
 اخوان مؤمنین توبه واستغفار و اخلاص شریفا و صفی و دخی اللطیف
 اعنی علی من کز کت الموت و سکر ات الموت و یکی تذکره این رو کله
 و حید و کله شهادتی تلقین یلیه لری یانمه لا اله الا الله محمد رسول الله
 اشهدان لا اله الا الله و حد لا شریک له و اشهد ان محمدا عبدا و رسول الله
 دیر لری و لحاصل قبل الموت و بعد الموت کتب فقیهیه ده بیان و اندی وجه
 اوزره میتا مورینه دا ترا و ان احکامی برینه کتور مکه سعی و همتا م یدر لری
 اقلا تجهیز و تکفین ایله اسقاط صلوة و زکوة و کفارات ایله و صایای سائر
 بزرده کورد فدر موصییه شرح و صرفا و انه حق اقیه بی ربوبینه بعد ایضاً
 وصی بخارم و ناظم معرفت یلیه کذلک طیب مالدن سکر بیک غروش

بجنت ابدی

- ۱۰۰ محله امامنه جوقه بیخ
- ۱۰۰ زینب کبری
- ۱۰۰ تشریح و تابوت مع کلدخه لری و عالی
- ۱۰۰ حشر فیض
- ۰۰۰ خانه محامی علان اندر موندن و متا کدی
- ۰۱۰۰ عود و کافور و بخور و باموق و سائر اجزای منفقه
- ۰۷۰۰ لطف و صفت قبری کوی کوی دیک شریفه و نقدق
- ۰۷۰۰ حلوا بر بدل عشا جنبه نقدق
- ۰۰۰ برسینه و ارشیه طعم طعام و فطر بر اطعام
- ۰۰۰ یانماک بولنان خدیجی قراره
- ۰۰۰ وصی بخارمه اجرت فاقم
- ۱۰۰۰ ناظر مه اجرت فاقم
- ۱۰۰۰ خانه م جامع اوکده یکین ختم قران قرائت ایدر ملاره هدیه
- ۱۰۰۰ فرق کون دیک هر کون فاقم زیارتک بر ریس شریف او قیانه
- ۰۰۰ نشان طاشلوی
- ۰۰۰ خانقاه تکه سنده قبل صلوة الیضاره نم بخون تیش بیک توحید اوقیان فخریه
- ۰۱۰۰ مصارف منفقه
- ۰۰۰۰۰ بدل حج مع اعزایمه و اسقبالیه
- ۰۰۰۰۰۰

بجنت ابدی
 و کتب فقیهیه ده بیان و اندی وجه
 اوزره میتا مورینه دا ترا و ان احکامی برینه کتور مکه سعی و همتا م یدر لری
 اقلا تجهیز و تکفین ایله اسقاط صلوة و زکوة و کفارات ایله و صایای سائر
 بزرده کورد فدر موصییه شرح و صرفا و انه حق اقیه بی ربوبینه بعد ایضاً
 وصی بخارم و ناظم معرفت یلیه کذلک طیب مالدن سکر بیک غروش

Keçecizâde Mehmed Fuad Paşa'nın Vasiyetnâme-i Siyâsî'si, Süleymaniye (İzmirli İsmail Hakkı) Ktp, No: 1812, 27s.

ایلی .
 علوم اسلامیہ علوم اجنبیہ دن آری وغیری بر
 شیدر ظن اولتمقی دخی جائز دکلد . علم پردر خور .
 شیدر جهان افروز کجی نور بخش عالم ادرا کدر .
 ومادامکہ اعتقاد مزده اسلامیت بالجمله حقایق وعرفانک
 مراکز ومبدائیدر : مقتضای تجلیات آلیہ مجوسی
 واسلام . مدینه وپارس زده انبای بشره نافع یکی
 برنسنه ایجاد وابداع اولتور وقنی قومده بر
 معرفت جدیده ظهوره کاور ایسه اکا در حال
 اسلامیت متصرف اولوق امر طیبیدر .
 بوقدیرجه اوزوبانک ابداع کردسی اولان
 قوانین ووسائط معاملات جدیدہی استعاره
 ایتمککنزه هیچ برمانع ومزاحم بوقدیر . اصول
 دینہ مزه دائر ایجه تباعث اولدیغندن حقیقت اسلامیہ
 غیر مطلع دکم . واردات خاطر قارک تضمن ایدہجکی

حکم ومعناری بیله جک قدیر ذهنده حضور
 وکشایش هنوز زائل اولدیغندن ترک دغدغه دنیا
 ایله جناب مالک الملکک تسلیم امانت ایدہجکم برزمانده
 ولی نعمتمه ودین ووطنمه قارشو مرتکب جنایت
 وخیانت اولیه جقم بدیدیر . بناء علیہ ذات هایونلرینه
 صداقت وجدان ایله یمین ایدرمکه شسو اوروپادن
 آله جق مبر اصول ونظامات جدیدده احکام دینہ
 مزه قطعاً وقاطباً مغایرت بوقدر . وشونی دخی
 قسم ایدرمکه شوکت اسلامیہک سلامتی اشبو اصول
 ونظاماتی بالاتاخر اتخاذ واختیاره موقوف ومنوطدر .
 بونلرسز اوروپاده هیچ بردولتک بقایى ممکن دکلد .
 شونی دخی قسم ایدرک تأمین ایدرمکه دولتمزک
 اصولی تبدیل ونحویل ایدرک مغایر دیانت بر حرکت
 اختیار اولتمش اولیه جفندن بشقه بونکله کافه ملل
 اسلامیہ اجداد عظاملرینک اک بلند اشتهارینک

ارازینہ موفق اوله مامش اولدینی خدمت مشکوره
 ومشروعہ ومقبوله ومدوحہی ایف بیورمش اوله
 جقلدر . . . تجدد قوامز امر مهم وعظیمی بر چوق
 مسائلی مشتملدرکه بونلرک تفصیله قوامه مستولی
 اولان ضعفک ومدت باقیه حیاتکم مساعدہی بوقدر .
 فقط ذات هایونلری محب صادق وبرادر غیر مفارقی
 اولدیغ ذات عالی قدر کجی برکار کدار دوله مالکدر .
 لرکه اوزات دولت علیه لرینک نجات وسلامتی نه اسباب
 ووسائطک وجودینہ موقوف اولدیغه هرکسدن زیاده
 واقدر . همان جناب حق او وجود نادر موجودی
 یک چوق زمان اقدامزه باغشلاسون . ذات هایون
 شاهانه لرینہ برشی عرض ایتمامشدرکه اوزرجهر
 خردکاره دانشوب تصویبی استحصال ایتماش اولهیم
 بریونک پادشاهک حسن نظر واعتمادی وکلاسنه دائما
 بر قوت تازه وپردیکندن مشارالیه بالجمله وثوق وامنیت

شاهانه لرینہ مظهر اولمیدر . ذات شاهانه لرینہ شونی
 دخی توصیه جسارت ایدرمکه خدمت دولت علیه
 لرینہ وقف نفس اتمش اولیه بر خیرخواه بندہ لرینک
 درایت مسلمہسی وقوفسز رفقا سنک تصعیباتنه اوغری
 مسون . زیرا آرای صائبه وحقیقت بینانہسی منصب
 ادراکدن معزول آدملرله برابر کیتمک مجبوریتنده
 بولتمقدن زیاده مشارالیهی مفتور ایدہجک برشی
 اوله مز .
 مناسبات خارجیه مز اوزرینہ چند کله عرض
 ایتملیم . دولتمزک بوجہتله اولان وظیفہسی صحیحاً
 کوچ ویاس ویرہجک برحالددر . دشمنلر مزه یالکر
 مقاومته عدم کفایتز جهتله اجنبی دوست ومتفق
 آرامغه مجبورز . بونلرکده یکدیگریله اولان محاسده
 ومخاصمه وذاتاً حقسزلقلریله برابر قوت وقدرتلی
 بزى تعریفی ناقابل بر حال وموقعه کنورمشدرکه ادنا بر

حقوقی محافظه ایتمک اجدادمک بر قاج پادشاهاق
ملکتی ضبط و تسخیرہ صرف ایتماش اولدقلمری
قوت و همتہ محتاجدر .

متفقلمن اینجده انکتره دولتی برنجی طبقهده در .
انکتره نك پوتیقہسی دوستانی قوانین و نظاماتی کبی
متیندر . دولت مشارالیهانک بزه ایندیکی وایدہجکی
بیوک خدمتارندن هیچ بروقده بزجه استغنا قابل
دکلدر . هر نه ظهور ایدرایسه ایسون دنیا نك ال
متصلب و جلیل آثار بر قومی اولان انکلیز ملتی بز مه
اتفاق ایتمکده دائماً دیکر لره مسابق اولهجنی کبی دائره
اتفاقزدن دخی هر حالده انک کیروده قالهجنی امور
بدیهه دندر . انکتره نك بزى ترك ایتمسنى کورمکدن
ایسه ایالاتزدن بر قاجنی الدن چیقارمق قولدرنجیه
ارجح و اولادر .

فرانسه دولتی نهایت درجه خاطرری کوزه دیله .

جک واله آنه جق بر متفقدر . بوده یالکر بزه بر
صورت مؤثرده اعانه ایتمک مقتدر اولدیچون دکل
بلکه بزه سنان هلاکی اوزاده بیلمسى خوف و مطالعه
سنه میندر . فارس میدان دلاوری اولمغه شهرتکیر
عالم اولان ملت مشارالیهانک افعالنده غرض و عوضدن
زیاده سوق وجدانسه اتباع ایتمک عادتق و دشمنلرنده
بسیله ولوله حسن صیت و شان و علو افکاره میل
وانجذابى مقتضای مزاجیدر . بوجهتله اولیه بر قوتکار
ملتک چاره محافظه اتقاقی افکاریه برابرکتیمک و همده
دیدہ تصور و تخیلنه کورینهجک آثار ترقیات میدانه
کتورلمکله حاصل اولور . فرانسه بر کره دعوامزدن
مایوس اولور ایسه بزه مضر صور و تدابیره میل ایله
جملهیه پیشوا اولهرق کارمنی اتمام ایدہجکندہ شبهه
یوقدر

اوستریا دولتی اوروپاچه اولان علاقهری غائلهسیله

مقید اولدیغی جهتله شمعی به قدر ممالک شرقیهجه
اولان نفوذینی تحدیده مجبور اولمش و قریم محاربهسی
انساننده دخی بک بیوک برخطاده بولنشیدی . دولت
مشارالیه المانیا اتحادی دائرهسندن چیقارلدیغی جهتله
بعدهما داهیه شمالیهی دهه زیادہ چشم امعانه کوره
جکندن و مخاطره نك دولت علیهجه نهقدر مبرم ایسه
کندوسنجه دخی اورتبه محقق اولدیغنه کسب یقین
ایدهجکندن وویانه قابینه توسنک پوتیقہسی رؤیت
ومتانله اداره اولندجقه اوستریا دولتی دولت علیه نك
دائماً بر متفق طبیعی اولهجننه شبهه یوقدر . خطه
شرقیه نك یوز سنه دنبرو آسایشنی اخلال ایتمکده اولان
وجمله نك معلومی بولنان بیوک فتالق اوستریا دولتک
بالفعل اتقاق و دول غربیه نك دخی دولت مشارالیه
التحاقی ایله دفع اولنه بیلور . [

روسایه کلنجه دولت مشارالیه بو آنه دکن

مسائل شرقیه من حقنده کلیاً بر حال بیقیدیده بولنشیدی
مخول بر پوتیقہیه اتباع ایدره نك المانیایی برلشدیرمک
امل و تصویری اغورنده بزى فدا ایتمسنى ملحوظدر .
فقط تمنی اولنان وار کچ ظهوره کلهجکی بدیهی اولان
اتحاد حاصل اولدیغی کبی المانیا دخی سائر دول غربیه
درجهسندہ مسئله شرقیهده علاقه دار اولدیغی درک
و حس ایدہجکی بعید الاحتمال دکلدر . الله ویرده
اوستریاتک مخلفانسه روم ایلی قطعہسندہ کائن ایالاتزى
چار ناچار استیلايه دشمنلرمزى سوق ایله وارث اولمق
داعیهسندہ بولنش اولیه . سوق کلام بحی بالطبع
دشمنمز اولان روسیه دولته انتقال ایتدیرر . دولت
مشارالیهانک شرقه طوغزى توسى مسقولمک خصایص
مبرمهسندندر . بنده روسیه منستروسی بولنش اولیدم
قسطنطنیهی فتح ایتمک ایچون جهانی تارومار ایدر ایدم .
روسیه لورک اطوار تسلطکارانه لرینه اظهار تعجب

و شکایت ایمام لویز . و قیامه قیصره قسطنطنیه دولته
 ایتدی کمزی شمعی آنلر بزه بر طرز آخرده یاپه یورلر .
 مسقولونک تجاوز آتدن کندی میزی محافظه ایچون یالکر
 حقوقره استناد ایتمکک عین غفلت و محض خفتدر . او
 طرفه بزه لازم اولان شی باشلیجه قوت قاهره در . بوده
 اعاده حیثیه چالیشیلان بزم تاب و توانی کسایش اسکی
 قوتمز دکا در . بلکه متأخرینک تحقیقات و کشفیات
 علمیه لریله بتون ملل اوروپانک اللرینه ویردکاری یکی
 و طیانلمز قوتدر . چار دلی پتری زماندنبرو روسیه
 دولتی بحیر عقول ترقیات اجرا ایدوب مالکنده یاپلمقده
 اولان تیور یوللری قریباً قوتی اون قاتنه ابلاغ ایلجه جکدر
 قوللرینه ک زیاده دهشت و یرن شی اورویا ملتینک
 عموموا کثری روسیه نک تجاوزات آتیه سنه یواش یواش
 تحمله الفت ایدبورکی کورنسیدر . مرکز آسیاده جبریان
 ایتمکده اولان وقوعات حقنده انکلتزه نک صورت

بیقیدیده کورنسی قوللری دریای حیرت و حشیه صالحه یعنی
 کبی ایالات قفقاسیه نک تسکین اختلافاتی اوزرینه روسیه
 دولتک موقعنجه حاصل اولان تحول عظیم دخی فوق-
 العاده موجب خدشه درون اولمقده در . ایسته شو
 مطالعه لره مبنی خدانکرده روسیه لونک بزه ک شدتلی
 هجومی اناطولی قطعه سنه طوغری اوله جفی قوللرنجه
 شابه اشتباهدن بریدر .

بوجهتله باشمله هم و اقدام موفقیت انجام شاهانه لری
 قوه بریه و بحر به مزک تنظیمی جهته معطوف و مصروف
 بیورلملیدر . کیم بیلور متفقارمز هر وقت امداد مزه
 یتشمکه مقتدر اوله بیلور لری ؟ اورویاچه داخلی برغاله
 و روسیه ده بر بسما رقی ظهوری عالمک حالی دکشیدره .
 بیلور . دولتدرده خطادن مبرا اوله مدینگی تسایم ایدرم .
 و بونلر هر کسدن زیاده نقایص و خطایه مبتلادر دیه بیلورم .
 فقط دنیاده اصول حکومت جبری نه نک ک موحش و مخوفی

اولان روسیه دولتی یوز میلیون باربارک باشنه کجوب بونلری
 مدینتک تمیه و اعداد ایلدیکی اسلحه ایله تسلیح و تجهیز
 ایدرک هر آدمده فرانسه جسامتمده رایات و امارتک
 نام و نشانکی صحیفه علمدن محو و نابود و بر طرفدن آسیایی
 قوه قاهره سیله استیلا و تسخیر و دیگر طرفدن اسلاولق
 اتحادی افکار یله اوروپانک اساس استقلالیتی رهین
 اندراس ایتمکله برابر آره صره دخی صلحه عشق و محبتدن
 و فتوحات جدیدیه صحیحاً و خالصاً عدم رغبتدن لاف
 کذافته شایاز استغراب بر قید سز لقله اظهار اولنان اغماض
 و مسامحه نک سر و حکمت بلیغه سنی تفهم عقل قاصرانه بجه
 بردر لو قابل اوله میور .

و قفاداری اولمش ایدی X اول وقت نیات خصمانه سنی
 فعله حیقاره میشی دخی مجرد دول غریبه دیپلوماسیا سنک
 تدابیر متیقظانه لری آریدر . بوگونکی کونده بسبتون
 پترسبورغ قابینه توستنک فرمانبریدر . دولت علیه حرکاتنده
 سر بست و مختار اولدقجه نادان و ناتوان و اعتبار سز لقله
 صاحب عنوان اولان ایران بزمه معارضه حیقاره مز .
 فقط روسیه ایله آرامز بوزلدیگی کی پولتیقه جه بودولته
 مطاوعتکار لقی و خصوصیه دولت علیه اولان عداوت
 و حسدی اثری اوله رقی رعایت خاطرینه هر نه دکاو
 چالشاسه ینه ک قوی دشمنمز صره سنده بولنه جفی
 بی اشتباهدر . شکر لر اولسونکده دولت علیه اداره و حشیه
 آتنده ازش و دعوی سلطنت ایدر امرانک دست
 کشمکش لرنده قالمش اولان و هر طرفدن ارقام سنی
 ایله محاط اولان عجمستانی دائرة حرمت وادیده طوته .
 بیله جک قوه مادیه و معنویه مالکدر . ایران طرفنده

روسیه بختی کلامی بالطبع ایران دولته ده انتقال
 ایتدیرر . فتنه و هیجاندن غیر خالی و شیعیلک تعصی ایله
 مشفق و مالی اولان ایران دولتی جمیع زمانده اعدامزک
 معین و یاور و قریب محاربه سنده دخی روسیه نک هم آهنک

اسیاجه اولان منافعهزه متعلق و بزجه کلیاً مجهول بر قاج
معلق مسئلهلر وارد که بونلری ذات شوکتسمات حضرت
پادشاهیارینه یالکر عالی پاشا بندهلری تعریف و تقریر
ایده بیلورلر .

یونانستانیده اونونیمه . واقعا یونان دولتی حد ذاتنده
برشی دیمک دکلسهده بر خصم دولت اتنده مزعج بر آلت
اوله بیلور . اوروبا شعراسی دولت نامنه بوطنی جسم
حکومتی بر مصرع نابر جسته آسابلداهه جموعه هیئت دواه
یازدقلری وقت بوندن ایکی بیک سنه اول منقرض اولمش
برماق احیا ایدیور زطن ایشار ایدی . فقط « اومروس »
ایله « ارسطو » نك قدمهاده مهده وجود اولدقاری
مملکتک اسکی سلطنتی اعاده ایدلم دیرکن بر بیوک فتنه
وشقاوت وحیدودلق اوجاغی اویاندیر دیر واقعا دولت علیه
روم تبعه شی ایچنده درایتکار مأمور بوله بیلور ایهدهده روم
ملکت مقتضای طینت اصلیلری دولت علیه به دائماعداوت

اوزره بولنسی امرطبیعدر . هر چند اسکی یونانلیلرک
سطوت قدیمه لریله شمیدیکی روملرک بولندنی زمانک
مابیننی براوزون مدت فاصل و بومدنده قوم مذکور اسکی
خصلتی غائب ایدرک اخلاق و تریه جه مذلقه جهالت
ونادانی به نازل اولمش ایهدهده مقتضای غرور مجنونانلری
نزد اولی النهاده قدری قدیمدنبرو شکسته ودون اولان
ودولت شرقیه بی بر زمان دها اعاده ایتک امیدنده قاله
بیلورلر . مغرور و متلون اشبو قوم مستحق اللومک
تشبثات خصمانه سندن نزی بینه کندو کبر و نخوتلریله اهالی
شرقیه بی کوندن کونه کندولرندن سفیر و تبرید ایدن
خود پسندی و نانیلری وقایه ایده جکدر . مطالعات
مسروده به بناء دولت علیه روملری ممکن مرتبه سائر تبعه
خرستانیه سندن بر حال بیکانه کی و تبعهده طوملیدر .
وعلی الخصوص بلغارلری نروسیه ونه قولیک کایسارینه
میل ایتدیر مکسزین روم کلیسا سنکر بقعه آسارندن تخلیص

ایتملیدر . و برده باب عالی ارنیلرله روم کلیسا سنک اجتماع
و اتحادی یولنده ایدیلرک اتتر قه لره هیچ بروجهاله
اغماض و مسامحه ایتملیدر . و بلکه تبعه خرستانیه ایچنده
افراد بشری ره اینک تأثیر نفوذندن قور تاره ورق بر لرلیله
تألیف و تقریب ایدن معتقدات فیلسوفانه نك ایشارینه
خدمت ایلملیدر . مع مافیة اعتقاد محجه دولت علیه ایچون
مخسنانی الک مسلم اولان بولتیقه دولتک هر درلو منازعه
ومسائل دینیه منفقده بولنمسیدر ... اداره داخلیه مزده
بالجمله همومساعیمز اهالی شرقیه بی تشکیل ایدن عناصر
مختلفه نك بر لرلیله امتزاج و اتحاد لریله ملت واحده حاله
قونلمسنه معطوف اولملیدر . بو اتحاد حاصل اولدقجه
دولتیزک بقاسی بکایاغی محال قیلندن کورینور . زیرا
بودولت جسمیه بوندن بویله بالخاصه نروملرک ونه
اسلاولرک ونه ده شو ویا بو قومک اوله مز . شرق دولتنک
بقاسی ایچق اهالی شرقیه نك اتحادیله اولور .

بر بیوک المانیا و قرق ملیون نفوسی حاوی رفرانسه
وحدودی بدقدرتله یا بلمش اولان انکلتزه کبی دول
معظمه مقتضای قوه قاهره و معموریت عالمه فائده ظاهرلری
بوکارگاه عالمه بر زمان دهافرمان فرمای استبداد و استقرار
اوله بیلورلر . فقط نه کندولره ونه هیئت اجتماعیه بشریه به
خبری اولیان قره طاغ و صرب و مملکتین و مثلاً برارمنی
دولتی جهانکبران اسلافک ابادی کشمکشلرندن ارته ویا لکر
قالمش برطاقم قومیتلر درکه بونلر بوندن بویله کله جک
متغلبه نك شکاری اولمقدن و بوجهته انبای بشرک ترقیانه
ودنیانک صلح و آسایشنه مضرتدن بشقه فائده لری اوله مز .
عصر مزده تشکلات دولیه اصول وقاعده لرینک پایدار
اولماه کقابلیتلیسی بیوک بیوک ملیتلر دن مرکب و متشکل
اولنلریدر . بوجهته دولتمیزی انقراضدن قور تارمنک
چاره منفردی مملکت مزده موجو اولان قومیت مختلفه بی
اختلاف آیین و مذهبه باقیه رق جدید و وسیع و متین بر

اساس اوزر بنه يکيدن تأسيس وتنظيم ايتمکدر . و بويله
 راصول مساوانک تبعه خرسيتيانيه ابواب مناصبي کشاد
 ايلمسي طبعي اولوب بونده دخی بزجه جدا و حقیقه
 مشکلات واردر . يقين وقتلره قدر کندولرني تحت
 اطاعتده طولان رفقه تحکمدن قورتيلان خرسيتيانلر من
 اسکی مالک رقابلر بنه رقابت ايتمکله تک و تاز واستعجاللری
 کون کبی ظلمر و علی الخصوص ارمنيلرک بوباده اولان
 ورزش و انهماک و تهاالکری جهله فاشدر . بناء علیه
 رتب و مأموريتلر خرسيتيانلر ده يالکر اتحاد ابنای وطن
 قاعده و اصولنی قبول ايدلرله حصر اولمليدر . کافه تبعه
 خرسيتيانيه من روحانی و پوليقي ايکی ديانتله متدبيرلر .
 دولت علیه بونلرک ديانت روحانيه لری حقدده کلياً اتحاد
 اصولنی طرفی ايله بالجه دقت و اعتنائنی ديانت پوليقيه لری
 جهته عطف ايتمليدر . چونکه بونلرک افکار پوليقيه سنده
 تمامله تالیف و امتزاجی ناقابل کچوق شير واردر .

وزرای دولت علیه دن برينک فلان و يا خود فلان ديانتده
 بولمسنده باس اوليوب فقط اتحاد ابنای وطن اصولنک
 مغایری اوله رقی برزانتيس دولتی و يا خود بروان قرالیقی
 تشککنک طرفداری بولنور ايسه ، چونکه بومقوله لر حيتسز
 آدم ديمک اوله چقلرندن . بونلرک مأموريتدن دفع
 و تبعيدلری درجه وجودده در . خلاصه بزجه بر مأمورده
 آرايله حقیق ابنای مملکتک مساواتيله وجود دولت
 و وطنک و حدقی اصولنی قبول و تصديقدر .

الحق بواصول محاسن شمولک حامل اولدینی آثار نافع
 و محیر العقولنی اقتطاف دولت علیه و ممالک شاهانه لرنده
 احقاق حقوق ماده معتناها سنک محور لایقنده جربا چون
 محاکمک اصلاح و تنظيمنه صرف نقدینه اهماه محتاج
 و متوقفدر . واقعا بوا مرعسیردر . فقط و جوب و اهمیتی
 مستغنی نفسیردر . محاکمک تنظيميله اصول احقاق و تبعه
 وزیردستان پادشاهيلر ينک مال و جانی بر امنیت صحیحه آتته

آندقد نصکره دولت علیه لر ينک کبرنجی درجه ده متحتم
 ذمت همتی اوله حقیق تدبير طرق و معبارک تکثير و توفیريدر .
 ممالک شاهانه لرنده دخی اوروپا ممالکننده اولدینی قدر
 بيمور بوللر وجوده کلدیکی کون ذات معالسمات جناب
 ملوکانه لر ينک دنيا نک برنجی دولتک پادشاهی اولمش اوله
 چقلری وارسته قيدياندر . هیئت اجتماعیه بشره نیک
 اساس مجردی و دولترده مادی و معنوی هر در لوعلوشان
 و منزلتک منشأ و مفیض اولان و بوجهته اهمیتی تعبير و تعریفه
 کلیان بر ماده دخی معارف عمومیه در . دو تما ، عسکر ،
 ملک هبسی بونکله قائم اولوب بويله بر اساس قوی اولدقجه
 نه قوت ، نه استقلالیت ، نه حکومت ونده دوام فیض
 و ترقی الحاصل هیچ برشی تصور ایدم .

و اداره لری ایچون بلا فائده صرف و اتلاف اولمقنده اولان
 لایحی مبالغ بر بونک اصول معارف عمومیه ملیه تشکلی
 ایچون الیزده حاضر و توکنسز بر سر مایه در . بونکله
 شو تصور خیری حیر فاعله چقارمغه موفق اوله مدم ايسه
 بوده مجرد متوالی الظهور بر طاقم اسباب مانه حیولتنه
 میندر . دنيا ده بوندن شانلی و مشر بر خدمت ده تحیل
 اولنه میه چغندن بويولده اخلاقک موقیقتنی تمی ایدرم .
 یوقارودن بری عرض ایلدیکم ملاحظتدن طولانی اخوان
 دینک اکثر ينک بکامبالا تسزلق اسناديله آرقه مدن طعن
 و تشیع ایده جکلرینی بیلورم . انلر بنه افکار می ونده
 لسانی اکلایه بيله جک بر حلاله بولمقد قلدندن بجه معذور
 درلر . فقط قورقارم که بر کون « بکا کافر ديه نیک کنديده
 ایمان اولسه . دینه طعن ایده جک باری مسلمان اولسه »
 يتنک سرری حقمده ظاهر و بويولده بکا طعن انداز اولان
 جاهل صوفیلر دن زیاده مسلمان متدین اولدیعنی و اسلامک

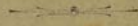
احکام دینه مزک بودر جه هنر و معارف پرور اولمسیله
 برابر بر چوق اسبابه مینی مملکت مزده معارف یک کیروده
 قالمشدر . حالبوکه زده موجود اولان بی حساب مدارس

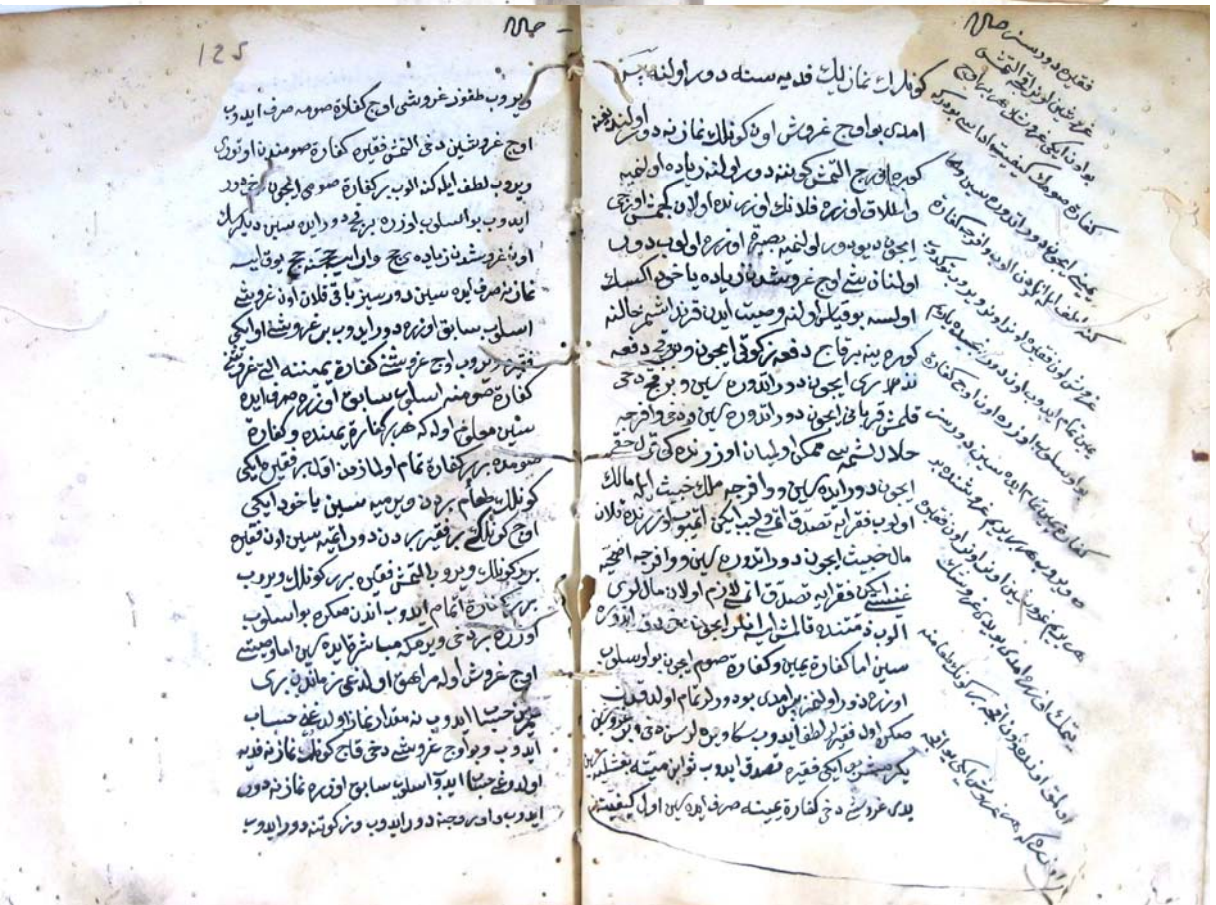
سلامتی او غورینه فدای جان ایدنلرده بیه قولکر قدر
چاشمش کیمسه اولدینی واکر ایش آنلره قالسه بزى
مطلقا کنارتهلکه که کتوره چکرنده شبه اولدینی ثابت
وباهره اولور ایسه ده خوفم بوکه اوزمان ایش ایشدن
کچمش اولیه .

هردرلو قوانین الهیه و بشریه نك بزه تعليم ایلدیکی
برنجی وظیفه محافظه ذاتیه قاعده سی اولوب قوللرینک دخی
متشبت اجراسی اولدیغ اصلاحانده شوکت اسلامیه نك
بقا و محافظه سندن بشقه هیچ بر مقصد و مطلب منظورم
اولدی . شو قدرکه بقامزى اولیه بر طاقم اسرائیلیانیه
علی العمیا اعتقاد اتمکده ارامیوب حق جل و علا حضرت-
تلرینک کرک بوامت مرحومه یه و کرک ملل سائر یه بخش
و عطای الهیسی اولان انوار علم و معرفت یولنده نحرى یه
چالشم . دست رعشه دار بوندن زیاده یازمغه بی اقتدار
اولدیغندن بو قدرله ختم کلام ایدر . . .

و حسب البشریه مبتلا اولدینی نقایصله برابر ایشای
جنسسه و سبی مرتبه خیره چالشمقدن بر آن خلی اولماش
اولان حمل ثقیل غوائل آتنده بلا تحسر و باکمال تسلیمیت
و توکل مؤمن موحد اوله رقی ترک لباس مستعار حیات ایدن
بربنده فلاکت زده نك خاطره دم واپسینی اولان اشبو
لایحه مستمندانه نك نزد مرحت و فد حضرت ملکدار-
یلرنده اسعاف و قبوله سزاوار بیورلمسینی استرحام ایلرم .

ختم

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Yılı :	İnegöl/1981		
Öğr.Gördüğü Kurumlar :	Başlama Yılı	Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise :	1995	1999	Bozüyük İmam-Hatip Lisesi
Lisans :	2000	2004	U.Ü.İ.F. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği
Yüksek Lisans :	2005	2008	
Medeni Durum :	Bekâr		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi :			
Çalıştığı Kurum :	Başlama Tarihi	Çalışılan Kurumun Adı	
	2005	Diyanet İşleri Başkanlığı	

Yayımlanan Çalışmalar:

Erzurumlu Kadızâde Efendi'nin Vasiyetnâmesine Tahlili Bir Bakış (Makale-U.Ü.İ.F. Dergisi, 2007, 16/2)

24.06.2008

Adı Soyadı

Nilüfer ATEŞ